

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Paragi Beáta

A békefolyamat sokkal fontosabb volt.

A nemzetközi segélyezés összefüggései
az izraeli-palesztín konfliktusban
(1993-2000-2005)

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt
egyetemi tanár

Budapest, 2008

Nemzetközi Tanulmányok Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Paragi Beáta

A békefolyamat sokkal fontosabb volt.

A nemzetközi segélyezés összefüggései
az izraeli-palesztín konfliktusban
(1993-2000-2005)

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt
egyetemi tanár

© Paragi Beáta

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	4
1. A kutatási probléma definiálása, kutatási előzmények	5
Általános politikai összefüggések – az oslói folyamat háttere	5
A donorközösségnek szánt szerep	7
Az oslói folyamat alakulása (1993-2000, 2000-2005)	9
Kutatási előzmények	12
2. Alkalmazott módszertan	15
Megközelítés	15
Módszertan	17
3. Kutatási eredmények	21
4. Fontosabb felhasznált irodalmak	33
5. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk	46

Köszönetnyilvánítás

A disszertáció két-három év távrolról sem egyenletes kutatásának és munkavégzésének eredménye. Nem csupán terjedelme és formája, de szakmai tartalma és következtetései is tükrözik a probléma összetettségével kapcsolatos tudásomat, tapasztalataimat. Ez utóbbiak formálásában – néha meglehetősen sajátos módon – nagyon sokan vettek részt.

Mindenekelőtt köszönettel tartozom témavezetőmnek, Rostoványi Zsoltnak kötetlen együttműködésünkért és bátorításáért, illetve az egyetemünkön működő Nemzetközi Kapcsolatok doktori képzés programigazgatójának, Blahó Andrásnak mindig készséges tanácsaiért és válaszeiért. Az egyetem doktori képzése mellett elismerés illeti mindazon intézményeket, amelyek anyagilag támogatták felfedezéseimet (Magyar Ösztöndíj Bizottság, Izrael és Norvégia kormánya), illetve amelyek lehetőséget biztosítottak rá, hogy a kutatás szakmai háttere megfelelő legyen (Harry S. Truman Institute for Advancement of Peace, Héber Egyetem, Jeruzsálem; Palestinian Economic Policy Research Institute (MAS), Ramallah; FAFO-AIS, Osló).

Nagyon hálás vagyok mindazoknak, akik az utóbbi években megosztották velem a témakörrel kapcsolatos gondolataikat, tudásukat. Közvetett vagy közvetlen módon, kérve vagy kéretlenül, de segítséget nyújtott Benczes István, Buda Péter, Csicsmann László, Gazdik Gyula, Gulyás Viktor, Khaled Gazal, Marton Péter, Najat Samil Ali, N. Rózsa Erzsébet, Simai Mihály, Tüske László, Szávai Ferenc, Szent-Iványi Balázs, Wagner Péter, Zalán Eszter (Budapest); Wadi Abunassar, Berzi Tamás, Mark Gallagher, Mikha Harris, Jungbert Béla (Jeruzsálem, Tel Aviv); Rula M’Haissen, Cairo Arafat és munkatársai, Nasr Abdelkarim, Samir Abdallah (Ramallah); Dorothée Schmidt (IFRI, Párizs), Rex Brynen (McGill University, Kanada); Jon Pedersen, Mark Taylor és kollégáik (FAFO, Oslo). Reflexióik mindig tanulságosak voltak, de a disszertáció következtetéseiért engem terhel a felelősség. Azok a hallgatók, akiknek elvárásait és gondolatait az évek folyamán sikerült közelebbről megismernem szintén meghatározó szerepet játszottak a munka elkészültében.

A felsoroltak mellett különösen sok köszönet illeti Hóvári Jánost (hazánk volt izraeli nagykövetét, a Magyar Külügyminisztérium munkatársát) és Ephraim Kleimant (a Héber Egyetem tanárát) eljáráson kívüli önkéntes, rendszeres, és alighanem viszonzhatatlan segítségükért. Támogató visszajelzéseik, konstruktív kritikájuk, kétélyeik és kérdéseik mindig nagyon hasznosnak és nélkülözhetetlennek bizonyultak.

Vannak néhányan, akik – szándékosan, véletlenül vagy tévedésből – az utóbbi években megpróbáltak meggyőzni, hogy könyvek és papírok révén csak a valóság egy metszete ismerhető meg. Gondolkodásmódjuk, kíváncsiságuk, rám gyakorolt pozitív vagy negatív hatásuk, humorérzékük, szükség esetén vendégszeretetük nagyon sokban járult hozzá ahhoz, hogy örömet találjak a disszertáció elkészítésében. Az, hogy ismerhetem őket, talán a legértékesebb hozadéka a hivatalos munkának.

Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom tényleges és tiszteletbeli családtagjaimnak türelmükért és szeretetükért. Férjemnek pedig egyszerűen mindenért.

1. A kutatási probléma definiálása, kutatási előzmények

A disszertáció a külföldi (európai, nyugati) segélyek közel-keleti konfliktusban, pontosabban az oslói békefolyamatban (1993-2000-2005) játszott szerepét vizsgálja. A donorközösség elsődleges célja – összhangban az *elvi nyilatkozattal* – a békefolyamat gazdasági eszközökkel való támogatása volt. Az utóbbi közel másfél évtizedben a nemzetközi szereplők aktívan részt vettek a Palesztín Hatóság fennhatósága alatt álló területek (Ciszjordánia/Nyugati Part és a Gázai-övezet) politikai és gazdasági természetű fejlesztésében. A kezdeti víziók ellenére az Izrael és Palesztín Nemzeti Hatóság közötti viszony rosszabb, mint 2000-ben, illetve 1993-ban volt. A második intifáda „indokolatlan” kitörése (2000), majd az oslói megállapodások legitimitását megkérdőjelező Hamász „meglepő” választási győzelme (2006) világosan jelezte, hogy gazdasági ösztönzőkkel politikai kérdések éppúgy nem oldhatók meg, ahogy – történelmi példák alapján – gazdasági szankciók sem szoktak politikailag eredményesek lenni (Pape 1997; Elliot 1998; Haas 1998; Killick 1998; Tostensen és Bull 2002). Bár a fejlemények 2000-től módosították a donor államok által játszott szerep politikai háttérét, tevékenységük szervezeti, működési keretei a kezdetektől változatlanok. Eredménytelenségük okainak megértéséhez szükséges megvizsgálni a tágabb politikai feltételrendszert: az *elvi nyilatkozat* politikai és gazdasági céljait, az azokban rejlő korlátokat, és az oslói megállapodások végrehajtásával kapcsolatos problémákat; a külső támogatást nyújtó donorok deklarált fejlesztési céljait, illetve az azok következetességét megkérdőjelező releváns politikai pozíciókat; valamint a fejlesztés tárgyául szolgáló palesztínok önálló politikai megfontolásait.

A kutatás koncepcionális kereteinek megfelelően a feldolgozott szakirodalom is az alábbi főbb csoportokba osztható: a nemzetközi fejlesztési együttműködési rezsím természete, ismérvei (1.2.3. alfejezet); a külső támogatás azon politikai jelenségekkel való kapcsolata, amelyek akár a gazdasági növekedés alakulását is befolyásolhatják (1.2.4. alfejezet); az oslói békefolyamat lényege, nemzetközi szereplők által formált és elismert filozófiája, illetve annak gazdasági, pénzügyi értelemben vett releváns összefüggései (2. fejezet); a fejlesztési lehetőségeket befolyásoló palesztín oldalon jelentkező politikai és társadalmi összefüggések (3. fejezet); a palesztín kérdéssel kapcsolatos eltérő amerikai és európai politikai történelmi kötődések, politikai érdekek komparatív elemzése, valamint az európai kül-, fejlesztéspolitikák közötti viszony alakulása (4. fejezet). Az utolsó, 5. fejezet célja a külső támogatás szándékolt és véletlenszerű hatásainak felvázolt összefüggésrendszer tükrében való elemzése. A palesztín segélyezéssel kapcsolatos szakirodalom következtetéseinek összegzése előtt érdemes röviden áttekinteni az oslói folyamat politikai, gazdasági összefüggéseit.

Általános politikai összefüggések – az oslói folyamat háttere

A közel-keleti konfliktus megoldása, így az 1990-es években oslói jelzővel illetett békefolyamat támogatása, távlatilag egy életképes palesztín állam alapjainak megteremtése kiemelt fontossággal szerepel a nemzetközi közösség napirendjén. Az 1993-ban norvég kezdeményezésre, illetve közvetítéssel megindult oslói békefolyamat a nemzetközi közösség szereplői, legalábbis a fejlett (jellemzően nyugati) államok körében széles politikai, anyagi támogatásnak örvendett. Az Izrael és a PFSZ (Palesztínai Felszabadítási Szervezet) képviselői által kidolgozott *elvi nyilatkozat* (*Declaration of Principles, DOP*),¹ az annak végrehajtására vonatkozó további megállapodások² az

¹ Az *elvi nyilatkozat* (DOP 1993) 1. cikke szerint: „A folyamatban lévő közel-keleti békefolyamat keretei között az izraeli-palesztín tárgyalások célja, többek között, a Palesztín Átmenti Önkormányzati Hatóság, illetve a palesztín nép számára választott tanács (a „tanács”) létrehozása a Nyugati Parton és a Gázai-övezetben egy maximum öt évig tartó átmenti időszakra, amely a Biztonsági Tanács 242. (1967) és 338. (1973) sz. határozatai alapján a végleges rendezéshez vezet. A felek megértették, hogy a megállapodások a széles értelemben vett békefolyamat szerves részét

elérhető maximumot tükrözték. Az *elvi nyilatkozat* aláírását megelőző Izrael és PFSZ közötti kölcsönös elismerés hatalmas előrelépésnek minősült (1993. szeptember 9. és 10). A bilaterális keretek között formált megállapodások a következő óvatos alapelvekre épültek: konstruktív kétértelműség (*constructive ambiguity*) a szövegezésben; fokozatosság (*gradualism*) a hatáskörátadás kapcsán, illetve viszonzosság (*reciprocity*) a megállapodások végrehajtása során.

A másfél évtizede megkötött megállapodások bizonyos értelemben konzerválták a fennálló *status quo*-t, amennyiben a megszállás *de facto* külső keretei nem csupán változatlanok maradtak, de – legalábbis az azt aláíró PFSZ részéről – lényegében *de jure* is elismerést nyertek.³ Más megközelítésben jelentős előrelépésnek bizonyultak, hiszen a palesztín nép először kapott rá lehetőséget, hogy saját belső ügyei felett – a Palesztín (Nemzeti) Hatóság (PH, PNH) keretein belül – az otthonának tekintett földrajzi területen autonómiával rendelkezzen.⁴

Bár a megállapodások az Izrael és a PFSZ közötti közvetlen tárgyalások eredményei, azok tartalmi összefüggései nem választhatók el sem a felek közötti belső *de facto* aszimmetrikus erőviszonyoktól, sem az egyéb külső *de jure* vonatkozások által kínált lehetőségektől (2. fejezet). Nemzetközi jogilag vitatható, hogy egyáltalán nemzetközi szerződésnek minősülnek-e a dokumentumok – s mint ilyen, kötik-e a feleket vagy sem – amennyiben a nemzetközi szerződések jogáról rendelkező bécsi egyezmény 2. (1a) cikke értelmében azok részesei csak államok és nemzetközi szervezetek lehetnek (Cotran és Mallat 1996; Watson 2000).⁵ A megállapodások (belső vagy nemzetközi) gazdasági összefüggéseit, azok minőségét tekintve a – *párizsi jegyzőkönyvben* (PP 1994) megszövegezett – felek közötti együttműködés valahol a szabadkereskedelmi megállapodás, illetve a gazdasági-, vámunió között helyezkedik el. A felek mögöttes politikai érdekeiből adódóan a PP gazdasági jogi értelemben sem definiálja pontosan, hol húzódik a felek szuverenitásának akár fizikai, akár átvitt értelemben vett határa. Arra sem ad világos választ, hogy szorosabb gazdasági integráció vagy szeparáció-e az együttműködés célja (Kleiman 1994; El-Musa et al 1995; Einhorn 1997).

képezik, illetve a végső státuszra vonatkozó tárgyalások a Biztonsági Tanács 242. (1967) és 338. (1973) sz. határozatainak végrehajtásához vezetnek.” Ez és minden további dokumentum-részlet saját fordítás.

² Az 1993-1998 között aláírt megállapodások felsorolása az irodalomjegyzékben megtalálható. A továbbiakban megállapodások, egyezmények vagy szerződések néven utalok rájuk.

³ Az *elvi nyilatkozat* 4. cikke szerint a választott tanács (a törvényhozás) hatásköre a Gázai-övezet és Nyugati Part Palesztín Hatóságnak (PH) fokozatosan átadott területére és lakosságára terjed ki, kivéve a végső státuszra vonatkozó kérdéseket. Bár ezeket – legalábbis a terület és határok vonatkozásában – csak a majdani *átmeneti megállapodás* (1995) nevesíti, a nyilatkozat végén található kiegészítés (*Agreed minutes to the DoP on Interim Self-Government Arrangements*) B pontja értelmében „a katonai kormányzat megszüntetése nem akadályozza meg Izraelt abban, hogy a tanácsnak [kifejezetten] át nem adott hatáskörök vonatkozásában hatalmát és felelősségét gyakorolja” (DOP 1993).

⁴ Az autonómia 1994 májusában a Palesztínai Nemzeti Tanács (PFSZ/PNT) gázai jóváhagyásával jött létre *Palesztín Hatóság* (PH; *Palestinian Authority*, PA) néven, elnevezése az *átmeneti megállapodás* (1995) szerint Palesztín Átmeneti Önkormányzati Hatóság (*Palestinian Interim Self-Government Authority*). A választásokat követően (1996. január) *Palesztínai Nemzeti Hatóság* (PNH; *Palestinian National Authority*, PNA) elnevezéssel illetik. Diplomáciai, akadémiai körökben felváltva használják a két (PH, PNH) kifejezést; a dolgozat folyamán én is szinonimaként kezelem őket, még ha jogi, intézményi értelemben van is köztük tartalmi különbség. A PH általában a végrehajtó hatalomra (kormányra) utal, a PNH az autonómiára, mint jogi-intézményi entitásra. A PH és PFSZ közötti kapcsolatról, átmenetről bővebben a 3. fejezetben lesz szó.

⁵ A nemzetközi szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény (1969) szerint nemzetközi szerződést államok kötnék egymással. A bécsi egyezménynek 1993-ban sem Izrael, sem a PFSZ nem volt részese. Az oslói megállapodások, illetve palesztín államiság nemzetközi jogi vonatkozásai megfelelő szabályozás híján elég komplikált jogi kérdést alkotnak (Cotran és Mallat, 1996; Watson 2000, Khalil 2005). További forrásként lásd az *Israeli Law Review* témával foglalkozó számait, illetve a bécsi egyezmény szövegét.

Az előző két gyakorlatias szemponthoz hasonlóan meglehetősen ellentmondásos a megállapodásokat igazoló nyugati gondolkodásmódra – gazdasági racionalitásra – építő filozófia is.⁶ Az elképzelés értelmében az átmeneti időszak és a fokozatos hatáskörátadás megfelelő háttérrel biztosít ahhoz, hogy a gazdasági helyzetének javulását a béke, stabilitás ígéretéből fakadóan érzékelő palesztín nép végső státuszban való megegyezési készsége politikai értelemben is javulni fog. Az átmenetiségre, illetve fokozatosságra épülő rendezési tervek a Camp David-i keretegyezmények (1978) óta arra a megfontolásra épülnek, hogy a „munkával és biztos jövedelemmel rendelkező 'boldog' palesztínok megszállás alatt [is] hajlandóak lesznek a politikai rendezésről tárgyalni” (Nakhleh 2004: 178, 183-184; Ben-Ami 2006: 317). Az első, közel-keleti békére vonatkozó – és Ciszjordánia valamint a Gázai-övezet jövőjének külön részt szentelő – keretegyezmény preambuluma szerint „a béke megköveteli a térség minden állama szuverenitásának (...) tiszteletben tartását (...). Az e cél elérése érdekében tett lépések gyorsíthatják a haladást a közel-keleti megbékélés új korszaka felé, amelyet a gazdasági fejlődés támogatására, a stabilitás megőrzésére és a biztonság szavatolására irányuló együttműködés jellemez” (Lugosi 1989: 469).⁷ Ugyanezt a – (palesztín) gazdasági prosperitást az (izraeli) biztonsági követelményekkel összekapcsoló – meggyőződést tüntet elfogadni az oslói folyamatot aláíró PFSZ/Fatah vezetése, illetve az egész oslói békefolyamatot támogató, számszerűen európai többségű donorközösség.

A donorközösségnek szánt szerep

A nemzetközi közösség célja az oslói békefolyamat támogatása volt az *elvi nyilatkozatban* megfogalmazottakkal összhangban. Ez nem csupán azt jelentette, hogy a felek közötti átmeneti időszakra szóló megállapodásban kitűzött célok eléréséhez nyújtanak segítséget, hanem kifejezett kérést teljesítettek, amennyiben a dokumentum erre invitálta a privát és hivatalos nemzetközi közösséget. Az *elvi nyilatkozat* gazdaságfejlesztésre vonatkozó, IV. számú melléklete a tágabb regionális együttműködéshez kívánta kapcsolni a Nyugati Part és a Gázai-övezet fejlesztését, amelyhez az aláíró felek nemzetközi segítséget kértek.⁸

Az *elvi nyilatkozat* aláírását (Washington, 1993. szeptember 13.) követően megrendezett első konferencián (Washington, 1993. október 1.) a nemzetközi szereplők 2,1 milliárd dollárt ajánlottak fel az ötéves átmeneti időszakra. A Wye River Memorandum (Wye River Plantation, MA, 1998. október 23.) aláírását követően megrendezett második donorkonferencia folyamán további 3 milliárd dollár felajánlására került sor. A nemzetközi közösség által az 1994-2000 közötti időszakban ténylegesen teljesített összeg éves átlagban kb. 500 millió USD volt. A Camp David-i diplomáciai kudarc (2000. július) és a második intifáda kitörése (2000. szeptember 28.) gyökeresen

⁶ Valamely politika érintett (politikai) szereplők által történő igazolása annyiban fontos, amennyiben a motivációk szempontjából az minősül elsődleges forrásnak. A deklarált célokat természetesen módosítják a kifejezetten nem megnevezett, rejtett érdekek (Stokke 2005: 450). Az oslói folyamat esetében ilyen elsődleges forrásnak az *elvi nyilatkozat* (Washington, 1993. szeptember 13.), illetve szellemi előzményei számítanak. A donorok motivációit illetően pedig az első olyan találkozó (Washington, 1993. október 1.), amely folyamán a nemzetközi rendszer szereplői megindokolták támogatásukat (lásd később).

⁷ Az első, közel-keleti békére vonatkozó – és Ciszjordánia valamint a Gázai-övezet jövőjének külön részt szentelő – keretegyezmény preambuluma eredeti megfogalmazásában: „Peace requires respect for the sovereignty, territorial integrity és political independence of every state in the area (...). Progress toward that goal can accelerate movement toward a new era of reconciliation in the Middle East marked by cooperation in promoting economic development, in maintaining stability és in assuring security.” (Laqueur és Rubin 2001)

⁸ „A két fél a multilaterális béke megteremtésére irányuló erőfeszítések szellemében együtt fog működni egy az egész térségre, így a Nyugati Partra és a Gázai-övezetre is vonatkozó, a G7 által kezdeményezendő fejlesztési terv kidolgozása érdekében. A felek kérik fogják a G7-et, hogy minden érdekelt állam vegyen részt a programban, beleértve az OECD tagjait, a térségbeli arab államokat és intézményeket, valamint a magánszektor is. A fejlesztési tervet két fő komponens alkotja, egy gazdasági fejlesztési program a Nyugati Part és a Gázai-övezet számára, illetve egy regionális gazdaságfejlesztési program.” (DOP 1993)

új helyzetet teremtett, legalábbis a közvetlenül érintett felek – Izrael és a Palesztín Nemzeti Hatóság (PH), illetve a végső státuszról tárgyalni jogosult Palesztínai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) – viszonyában. Az oslói folyamat politikai kudarca nem járt együtt a donortevékenység felfüggesztésével. Bár más célokkal, de a segélyezési tevékenység tovább folyt: 2000-2005 között éves átlagban kb. 1 milliárd dollár érte el különféle csatornákon a palesztín területeket. A segélyek relatív nagyságrendje – szintén éves átlagban – 1993 és 2000 között a GDP-hez viszonyítva 18 százalékot (1994), 10 százalékot (2000),⁹ 2001-2005 között kb. 20-25 százalékot jelentett (Világbank 2000: 26; Világbank 2006).

Az oslói megállapodások árnycában összehívott első donorkonferencia zárodokumentuma szerint a donorok által felajánlott támogatások deklarált kettős célja (*twin goals*) annak biztosítása, hogy (a) rövidtávon javuljanak a gazdasági kilátások és az életszínvonal, illetve (b) hosszú távon megteremtsék a fenntartható növekedés alapjait.¹⁰ Bővebben: (a) az életkörülményeket illető nehézségek enyhítése, rehabilitáció rövid távon, illetve (b) hosszú távon: kapacitás-építés az emberi erőforrások, és az intézményrendszer terén; a kereskedelem és a magánbefektetések ösztönzése; öt évre szóló közbefektetési program kidolgozása a fizikai és szociális infrastruktúra, illetve termelőkapacitások vonatkozásában; valamint a regionális gazdasági integráció és szabadpiac fejlődésének elősegítése (Khadr 1999: 149; Hooper 1999: 62; Brynen 2000: 73). Egyszerűbben megfogalmazva a nemzetközi szereplők egyrészt gazdaság fejlődéséhez szükséges háttérrel kívánták biztosítani, másrészt a palesztín kormányzati intézményrendszert stabilizálni (Brynen 2000: 146; Le More 200Y).

Az *elvi nyilatkozat* nem egyszerűen a PFSZ és az izraeli kormány kölcsönös elismerésének eredménye volt, de elég jelentős is ahhoz, hogy autonóm módon működjön – legalábbis amennyiben (i) tükrözte a két társadalom megbékélésre vonatkozó szándékait és az annak érdekében meghozni kész engedményeket, továbbá (ii) annak elismerésére épült, hogy az aláíró felek készek és hajlandóak az elvek gyakorlatba való átültetését biztosítani.

A disszertáció – kutatás – célja megválaszolni azt a kérdést, hogy a külső szereplők oslói folyamatban való részvétele hogyan befolyásolta kedvezőtlenül¹¹ a felek közötti kapcsolatok

⁹ A külső segélyek GNI-arányos alakulása: 15,4% (1994) és 11,9% (1999) (Fischer 2001: 256).

¹⁰ A konferenciát szponzoráló Egyesült Államok és Oroszország közös megfogalmazásában: „*The participants shared the view that these needs require both immediate és longer term actions. The twin goals are: (i) to have a near term impact on economic prospects és living standards, (ii) to ensure that longer-term assistance lays the basis for launching sustained growth.*” (Conference to Support the Middle East. Co-Sponsors Summary, 1993. október 1.)

¹¹ A kutatás során két alapelvet én is igyekeztem szem előtt tartani (i) tudni, mit nem érdemes tudni, (ii) olyan mértékben törekedni pontosságra, amennyire szükséges (idézi Stokke 1992: 16). A kedvezőtlen (negatív vagy torzító) hatások értékelése (1) megbízható adatokat (tényeket), valamint (2) az adatok (változók, tények) között létező korreláció kimutatását, mérését, valamint a kauzalizás magyarázatát igényli. A PH és annak kezdetleges intézményrendszere az első hónapokban nélkülözte az adatok rögzítésével, nyilvántartásával kapcsolatos megbízhatóságot (Kleiman 1994: 355). Később, 1994-2000 között a pénzügyi folyamatok problematikus menedzselése, illetve az állítólagos korrupció kérdőjelezte meg számos adat hitelességét. A felajánlott, vállalt és kifizetett segélyek palesztín tervezési minisztérium (MOPIC, illetve MOFA-IACD, MOP) részéről történő nyilvántartása és rendszerezése publikált források esetén is komoly kételyekre adott okot az adatok pontosságát illetően (ezen szakmai véleményeket megerősítik PNH-munkatársakkal folytatott magánbeszélgetések is). Azok a(z) (elsősorban a költségvetési bevételek/kiadásokra vonatkozó) számok, amelyek az 1990-es években kül-, fejlesztéspolitikai döntések alapjául szolgálhattak visszamenőleg kiigazításra kerültek (Fischer 2001: 255, 260; IMF 2003). Beszédese példa az Izrael által beszédett különféle bevételek (nem)hivatalos palesztín költségvetésen belüli súlya, amelynek tényleges aránya még az 1990-es évek második felében is elég homályos volt. A későbbiekben publikált források szerint a szóban forgó időszakban a teljes költségvetés kb. 50-60 százalékát jelentették (IMF 2003: 62). A háttér, illetve körülmények alapján értelmetlennek tűnt túl sok energiát fektetni bármiféle ok-okozati összefüggés statisztikai, ökonometriaival való vizsgálatába.

alakulását. A *feltételezett mechanizmus* a következők szerint működött:¹² (1993. október) öt évre szóló külső segély felajánlások → (1993-1996) szándékolt vagy „alkalom szülte” változások a megállapodásokat aláíró palesztín politikai vezetés szándékaiban → (1994-1995) a donoroknak, illetve egyéb palesztín politikai szereplőknek szánt szerepek ki-, átalakítása → (1995-2000) a pénz helyettesíthetőségéből adódóan tényleges vagy láthatatlan változások a PH költségvetésében → (1993-1996-1999) az oslói megállapodásokkal szembeni hangok figyelmen kívül hagyása PFSZ-en belül és kívül egyaránt → növekvő távolság (feszültség) a politikai elit és a tömegek között → a PH/PFSZ legitimitásának csökkenése (vö.: Shikaki 2006: 5) → (2000) az Izraellel való végső megállapodáshoz (legalábbis azok végrehajtásához) szükséges belső felhatalmazás hiánya Camp Davidben → a végleges megállapodás elmaradása → második *intifáda* kitörése, a PNH összeomlásának veszélye → (2000-2002) intézményi reformok a donorközösség által szabott feltételek mentén → a demokratikus eszközök, jó kormányzás elveinek ösztönzése olyan körülmények között, mikor sem *de jure*, sem *de facto* nincs olyan politikai hatalom, amely szükséges kontrollt gyakorolt a lakosság és terület felett → a palesztín politikai rendszer relatív egységét biztosító Jasszer Arafat halála (2004) után a PFSZ/Fatah nem volt elég hiteles, hogy az akkorra kellően összezavart lakosság számára irányt mutasson → választások (2006. január): lehetőség donorok által is támogatott „gyarmati” igazgatási rendszert (Shikaki 2002: 36) irányító vonal ellen szavazni.

Az oslói folyamat alakulása (1993-2000, 2000-2005)

Az oslói megállapodások Izrael és a Palesztínai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) közötti közvetlen politikai alku eredményei, bár az elvi nyilatkozat lényegében hegemon „béke” volt (Robinson 2001). Függetlenül a kifejezetten deklarált vagy beleértett céloktól mindkét oldalnak voltak azon saját érdekei, megfontolásai, amelyeket érvényesíteni kívánt. Hasonlóan eltérőek voltak a megállapodásokra vonatkozó interpretációik is (Heller 1994; Khalidi 1994; Beilin 1999; Ben-Aharon 2002: 70-75; Miller 2002: 34; Shikaki 2002: 42; Ziyad 2002: 153-155). Izraelnek szembe kellett néznie azzal a problémával, hogy a megszállás fenntartása nem hatékony;¹³ a palesztín félnek (legalábbis legitimnek elismert képviselőjének) be kellett látnia, hogy anélkül, hogy legalizálná kapcsolatait Izraellel, nem lesz képes független államot létrehozni. A tárgyalásban résztvevők (i) tisztában kellett, hogy legyenek a katonai eszközökkel mért aszimmetrikus alkupozícióknak (Wormser 1993; Gazit 1994; SIPRI 1996: 161-189; 190-202; Cordesman 2002), illetve (ii) tudatában voltak annak, hogy a politikai érdekek felülírják a gazdasági megfontolásokat (Kleiman 1994; El-Mousa et al 1995; Arnon és Weinblatt 2001). A megállapodások, így a párizsi jegyzőkönyv szövegezésében is tetten érhető konstruktív kétértelműség, illetve „befejezetlen” (*open-ended*) jelleg mindkét fél számára lehetőséget biztosított arra, hogy a másik oldal szándékait és képességeit próbára tegye (Einhorn 1997; Beilin 1999: 133-134; Miller 2002: 32; Shikaki 2002: 40; Rothstein 2002: 165).

Bár az oslói folyamat (1993-2000) politikai értelemben nem érte el kitűzött célját – a palesztín területek végső státuszáról való megállapodást – gazdasági szempontból nem tekinthető egyértelmű

¹² Csúpan a fontosabb események és feltételezett kapcsolatok kerültek felsorolásra. A későbbiek (a következtetések) szempontjából fontos, hogy a PH és a PFSZ intézményrendszerét egymástól egyértelműen nem megkülönböztethető politikai képződményként értelmezem. Bizonyos olvasatban a közvélemény-kutatások szerint a PH legitimitációja 1993-2000 között nőtt (vö.: Shikaki 2006: 5). Az izraeli intézkedések hatásait is szükséges figyelembe venni, de ez nem tárgya a disszertációnak (lásd a releváns Világbank, IMF és ENSZ által készített jelentéseket).

¹³ A helyzet emlékeztetett a dekolonizáció kapcsán felmerült motivációkra (Jackson 1990; Kreijen 2001). Érdemes megjegyezni, hogy (i) Izrael számára sem a megszállás, sem határainak védelme nincs ingyen (lásd védelmi kiadásait komparatív összefüggésekben); (ii) a demográfiai realitások katonai eszközökkel történő megoldása napjainkban nem lehetséges, legalábbis nem szalonképes megoldás.

kudarcnak. A palesztín nép kapott rá esélyt, hogy bebizonyítsa, képes normális életet¹⁴ folytatni azon területeken, amelyek a PH funkcionális és területi fennhatósága alá kerültek, illetve amelyeken az izraeli hadsereg visszavonulásakor azonnal hatályon kívül helyezték az izraeli törvényeket és katonai rendeleteket.¹⁵ A palesztín területek (Nyugati Part és Gázai-övezet) az 1990-es évek elején éppúgy az alacsony-közepes jövedelmű országok csoportjába tartoztak, mint napjainkban. Ennek ellenére a gazdaság és társadalom állapotát jelző mutatók,¹⁶ mintha ellenkezően mozognának a politikai fejleményekkel. Ami a fő tendenciákat illeti, mindkét időszakot (1993-2000, 2001-2005) két további egységre lehet bontani. 1993 és 1996/1997 között éppúgy romlottak a gazdaság állapotát jelző mutatók, mint 2000 ősztől 2003 elejéig. A második *intifáda* kitörését (2000. szeptember) és a Hamász választási győzelmét (2006. január) megelőző években – 1997/1998 és 2000 nyara, illetve 2003 eleje és 2006 eleje között – határozott javulás volt tapasztalható mind a gazdasági növekedés, mind foglalkoztatottsági mutatók terén. A palesztín területek bruttó hazai terméke (GDP, konstans áron számolva és éves átlagban) az 1990-93 közötti 2,765 milliárd dollárról az 1994-1999 közötti időszakban 3,642 dollárra nőtt, majd elérte a 3,912 milliárdot (2000-2002 között), illetve (2003-2005 között) a 4,233 milliárd dollárt (Világbank 2006: 2).

Az 1994-1999/2000 közötti (éves átlagban számolt GDP és GNI) növekedés annak volt köszönhető, hogy a politikai értelemben vett – öngyilkos merényletekkel, telepések számának növekedésével, izraeli biztonsági intézkedésekkel mérhető – kapcsolatok 1996-os mélypontja után enyhült a felek közötti feszültség. Igaz, hogy jóval szigorúbb (precízebb) engedélyezési, illetve közlekedési (szállítási) szabályozások árán (IMF 2001; UNSCO 2002; Hilal és Khan 2004; Világbank 2007), de éves átlagban a teljes mozgáskorlátozással járó napok (*comprehensive closure days*) száma csökkent, az Izraelben munkát vállalni tudó palesztínok száma 1999-re elérte az 1993 előtti szintet (kb. 135 ezer fő). A munkanélküliségi ráta – a 4% körüli népszaporulat ellenére is – 23,8 százalékról 11,8 százalékra esett vissza (1996-1999 között). A szegénységi ráta 27 százalékról (1996) 20 százalékra csökkent (2000) (Világbank 2002). A lakosság és vállalkozások megtakarítási kedvét (is) jelző, illetve a gazdaság élénkülésének lehetőségét is magukban hordozó bankbetétek az 500 millió dollárról (1993) 1,9 milliárdra (1997), illetve 2000-re 3,5 milliárd dollárra nőttek (Kanaan 1998; UNSCO 2001). A – döntően továbbra is Izraellel bonyolódó – kereskedelem, mind

¹⁴ Kapott rá esélyt, feltéve, ha elfogadjuk, hogy nincs univerzálisan érvényes kapcsolat a politikai realitások (szabadságok, szabadságjogok) és a gazdasági, fejlődési lehetőségek között (vö.: Soerensen 1992: 39-57; Acemoglu és Robinson 2005). A Világbank, amely napjainkban a „jó kormányzás” eszméjének egyik legaktívabb ösztönzője, sokáig úgy tűnt, hogy meg volt győződve arról, hogy reformok szükségessége esetén a felvilágosult autoriter vezetők a leghatékonyabbak (Gibbon 1993: 53). Valószínűleg filozófiai kérdés, hogy hogyan és milyen mértékben különböznek az egyén boldogulási, fejlődési lehetőségei belső, politikai elnyomás, diktatúra (pl. Dél-Kelet-Ázsia, Latin-Amerika, Afrika számos országának, illetve az 1990 előtti kommunista tömbnek a gyakorlatai), illetve külső elnyomás (izraeli megszállás, illetve klasszikus gyarmatosítás) esetén. Fejlődéssel, szabadsággal, identitással és erőszakkal kapcsolatban lásd: Sen (2003) és Sen (2006).

¹⁵ A hágai konvenció szerint valamely háborúban a megszállás próbája, hogy ki gyakorolja a tényleges (és formális) ellenőrzést. A megszállás csak arra a területre terjed ki, amelyre a megszálló fennhatósága kiterjed és ott fennhatóságot képes gyakorolni. A III. bekezdés 42. cikke szerint „*Territory is considered occupied when it is actually placed under the authority of the hostile army. The occupation extends only to the territory where such authority has been established and can be exercised*” (Hága 1907). Az állami szuverenitást soha nem élvező palesztín területek a hatnapos háború (1967) eredményeként kerültek az izraeli kormány fennhatósága alá. A megszállásnak tényének (annak elismerésének) elsősorban a területek polgári lakosságáról való gondoskodás kapcsán van jelentősége, amennyiben a nemzetközi humanitárius jog – a civil lakosságot fegyveres konfliktus idején megillető védelemről szóló IV. genfi konvenció (1949) vonatkozó (2, 6, 33, 46, 47, 49, 53, 64) cikkei alapján – a polgári lakosság mindenféle értelemben vett védelmét a megszálló hatalom kötelességévé teszi. Az oslói megállapodások (DOP 1993; IA 1995) tovább bonyolították az egyébként sem tiszta nemzetközi jogi helyzetet, amennyiben (i) az egységesnek és oszthatatlannak definiált terület (Gázai-övezet és Nyugati Part) egy része a PH funkcionális és területi fennhatósága alá került, (ii) az izraeli hadsereg visszavonulásakor a PH azonnal hatályon kívül helyezte az izraeli törvényeket és katonai rendeleteket (Watson 2000). Az izraeli katonai és civil adminisztráció 1993-ig játszott szerepét, tevékenységét lásd egy későbbi lábjegyzetben.

¹⁶ Részletes adatok és számok a 2. fejezetben, illetve a mellékletek között találhatók.

az import mind az export vonatkozásában élénkült; míg az utóbbi 1994-1999 között 58,7 százalékkal, addig az előbbi – igaz, részben segélyekből finanszírozott import – több, mint 60 százalékkal nőtt (PNA-PMA 2006: 2). Az indikátorokban 2000 folyamán bekövetkező csökkenés már 2000 utolsó negyedévének, az *intifáda* következményeinek tudható be.

Talán a társadalom „lelkiallapotát” kifejező legjobb mérce, hogy az egy főre jutó GDP és GNI az 1990-es évtized végére sem érte el az *elvi nyilatkozat* aláírását megelőző értéket.¹⁷ A magas (éves átlagban 3,6-4 százalékos) népszaporulatnak is köszönhetően az egy főre jutó GDP az 1990-93 közötti szintről (1680 USD) 1536 dollárra (1994-1999), majd 1247 dollárra (2003-2005) süllyedt (Világbank 2006: 2). Az indikátorokban kifejezésre jut az izraeli biztonsági intézkedések kereskedelmet, szállítást érintő hatása is, amennyiben 1994 és 2005 között mind az export, mind az import GDP-hez viszonyított aránya csökkent.¹⁸ Az Izraelben, izraeli telepeken munkát vállalni tudó palesztínok számának alakulása a GNI változásait magyarázza. A második *intifáda* kitörése (2000. szeptember 28.) drasztikus változásokat hozott magával. Az aggregált GDP 2002-ben 27,7 százalékkal, 2005-ben meg mindig 11,4 százalékkal volt alacsonyabb, mint 1999-ben. Az egy főre jutó hatás még erőteljesebb, amennyiben a GDP/fő 2002-ben 64,5 százaléka, 2005-ben még mindig csupán 71 százaléka volt az 1999-es szintnek (Világbank 2005). Bár a különböző források által kínált adatok nem teljesen egyeznek egymással, nyilvánvaló, hogy a palesztín gazdaság lehetőségei 2000-2002 között szűkültek, majd 2003-tól lassú, de határozott növekedés figyelhető meg (legalábbis 2006 januárjáig). A GDP reálértékben három egymást követő évben 6-8 százalékos növekedést produkált évente, fokozatosan dolgozva le a 2000-2002 között keletkezett hátrányt (Világbank 2006).

Nemzetközi összehasonlításban a UNDP által számolt humán fejlődési mutató (HDI, 2004) értékei alapján a rangsor 100. helyén álló palesztín területek¹⁹ fejlettsége (0,736) kétszer közelebb áll az első helyet birtokló Norvégiához (0,965), mint a rangsort (177. helyen) záró Nigerhez (0,311). Annak a valószínűsége, hogy az ember 40 éves kora előtt meghal, kisebb (5,3%), mint Romániában (5,5%) vagy Albániában (5,5%). Az általános beiskolázottságot mérő összetett mutató jobb (81,2%), mint Csehországban (81,1%), a felnőtt lakosság körében az írástudatlanság alacsonyabb (7,6%), mint Portugáliában (8,0%) (UNDP HDR 2006). Ami a társadalmi „jólétet” mérni képes további mutatókat illeti, a palesztín területek és lakosság lehetőségei látványosan javultak. A születéskor várható élettartam 69,5 évről (1997) 71,7-re nőtt (2005).²⁰ A középfokú oktatásban a beiratkozási ráta 40,2 százalékról (1997) 54,2 százalékra (2005) nőtt, az egyetemi hallgatók száma 1997 és 2005 között megduplázódott (52 ezer hallgatóról 130 ezerre). A napi fizetés medián értéke 50 NIS-ről (1997) 62,2 NIS-re (2005) nőtt (PCBS 2006a). Ez utóbbi valamivel több, mint amennyit a háztartások 2005-ben havonta információtechnológiai szolgáltatásokra (55,3 NIS) költöttek (PCBS 2006b:17). Az aszfaltozott utak hossza – részben az Izrael céljait szolgáló úthálózat bővülése következtében – 2055 km-ről (1997) 6284 km-re nőtt (2005). Miközben 1997-ben a háztartások 4 százalékában volt számítógép, 84,6 százalékában televízió, 73,2 százalékában

¹⁷ Az oslói megállapodásokkal és a békefolyamattal kapcsolatos közvélemény-kutatási adatokkal kapcsolatban lásd például: Shikaki 1998, Shikaki 2006, illetve az általa hivatkozott elsődleges forrásokat. Az 1993 ősze óta mért eredmények egyéni megközelítéstől függően különféle képpen (erős, langyos, mérsékelt támogatottság) értékelhetőek. A számok nagyságrendileg hasonlóak a Tel Avivi Egyetem (Tami Steimetz Center) által havi rendszerességgel készített Oslo Index, illetve Peace Index mutatószámaihoz.

¹⁸ A palesztín területek kereskedelme nagymértékben Izraelen keresztül zajlik. Az export 1994-1999 között a GDP 14,9 százalékát, az import annak 71,8 százalékát jelentette (átlagban). A 2003-2005 közötti évek átlagát tekintve az export a GDP 11,1 százalékára csökkent, az import ennél valamivel kisebb mértékben annak 69,6 százalékát jelentette (Világbank 2006: 2).

¹⁹ Az összes e bekezdésben felsorolt mutató a Nyugati Part és a Gázai-övezet, valamint a két nem (nők, férfiak) átlagát tekintve értelmezendő. A NIS:USD árfolyam 3,45 (1997) és 4,35 (2005) volt.

²⁰ A Palesztín Központi Statisztikai Hivatal (PCBS) számítása; a UNDP szerint 72,7 év (2004).

mosógép és 19,5 százalékában vezetékes telefon, addig e mutatók 2006-ra látványosan nőttek (32,8%, 95,3%, 91,5% és 45,6%). A helyi mobilszolgáltató (Jawwal) ügyfeleinek száma majdnem harmincszorosára nőtt: 23 ezer előfizetőről (1999) közel 600 ezerre (2005) (PCBS 2006a). Az internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások száma 2004-2006 között 72,8 százalékkal nőtt.

Kutatási előzmények

A nemzetközi fejlesztési együttműködési rezsim természete (1.2.3. alfejezet) különös figyelmet érdemel, amennyiben nem mentes sem kétértelműségektől, sem bizonyos rendszerszintű logikai ellenmondásoktól. A talán legproblémásabb jelenség a dekolonizáció óta formálisan egyenlő szuverenitást (*sovereignty*) élvező, de gyakorlatilag eltérő hatékonyságot (*efficiency*) felmutató államok közötti kapcsolatok minőségében fejeződik ki (Kreijen 2001). A fejlődő államok többségének választania kell a külső befolyástól mentes tényleges szuverenitás (vagyis az egyenlő félként való elismertség), illetve a fejlesztési segélyre jogosultság (vagyis az egyenlőtlen erőviszonyok bevallása) között (Sorensen 1995: 394). A további, említésre érdemes összefüggések közé tartozik a segélyezéssel összefüggő államközi kapcsolatok politikai tartalma, különösen a politikai feltételeesség alkalmazása kapcsán (Sorensen 1993; Stokke et al 1995; Little és Clifford 1996; Santiso 2001; Collier és Dollar 2002); a segély mint külpolitikai célok realizálását segítő eszköz, illetve a gazdasági indokoltóság segélyallokációs döntésekkor hiányzó minősége (Morgenthau 1963; Seers 1983; Maizels és Nissanke 1984; Griffin 1991; Keohane és Nye 1989; Lumsdaine 1993; Hook 1995; Alesina és Dollar 2000; Degnbol-Martinussen et al 2003: 7-25; Berthelemy 2005; Stokke 2005; Chakravati 2005); a segélyek béketeremtésben játszott lehetséges, de vitatott szerepe, illetve a „béke-feltételeesség” koncepciója (Miller 1992: 7-9; Boyce 2002: 7-8; Collier, Hoeffler és Södenbom 2006); a külföldi támogatás államépítésben játszott szerepe, annak politikai, társadalmi jelenségekre gyakorolt torzító hatásai, különöse tekintettel a járadékvadászat veszélyére (Landell-Mills és Serageldin 1991; Bangura 1994; Doornbos 1995; Moore 1998; Világbank 1998; Érserson 1999). Végül, de nem utolsósorban említhetők a külső segély (adomány) ajándékként való értelmezésének dilemmái egy olyan világgazdasági rendszerben, amely alapvetően a cserére épül (Karagiannis 2004).

*A segélyek politikai összefüggésekben is értelmezhető jelenségre gyakorolt hatásai*²¹ (1.2.4. alfejezet). A külső segélyek és a gazdasági növekedés között korrelációt találni,²² a segélyek azon változókra gyakorolt hatásait mérni, amelyek befolyással vannak a gazdasági növekedésre egyre népszerűbb kutatási terület a közgazdaságtanon belül. A segélyek – a felhasználás rugalmasságától, kondícióktól függően – hozzájárulást jelenthetnek az önmagukat lecserélni nem kívánó rezsimiek működőképességének fenntartásához (Morgenthau 1963). A politikai túlélés számos esetben dominálja a fejlesztési szempontokat (Van de Walle 2003: 116). Azokban az országokban, ahol a hatalom birtoklása vagy az abban való részvétel a jólét biztosításának egyetlen lehetősége, az kormányzati pozícióba jutott politikusok nem szívesen mondanak le privilégiumaikról csak azért, mert az állam területén élőknek ez lenne az érdeke (Leonard és Straus 2003: 2-8). Más szerzők felteszik a kérdést, miért nem fogadják be bizonyos fejlődő (ún. ragadozó) államok a hatékonyabb technológiát – mint a gazdasági fejlődés összetevőjét – közjószágként. Válaszuk szerint elsősorban azért, mert a hatalmon lévő politikai pozíció gyengülnek azáltal, hogy a közjavak –

²¹ Egyik, az adott bekezdésben hivatkozott általános kutatás sem tartalmazta mintáiban, adatsoraiban a Palesztín Hatóság gazdasági, társadalmi mutatóit.

²² Paul Mosley 1987-ben publikált tanulmánya óta nem sikerült cáfolni a mikro-makro paradoxonként ismert megfigyelést, amely szerint „[a] mikroszinten mért eredmények világosak és bátorítók: a külföldi segély jót tesz a gazdasági növekedésnek. Ennek ellenére, egészen napjainkig, a makroszinten mért eredmények kellően következtetlenség: a segélyek gazdasági növekedésre gyakorolt hatása pozitív, negatív és nem létező egyaránt lehet” (Moreira 2005: 1).

tulajdonságainak megfelelően – nem kívánt helyzetbe hozhatják a politikai ellenzéket (Acemoglu és Robinson 2000).

A fejlesztési segélyek hatásait és hatékonyságát éppúgy meghatározzák azon tényezők, amelyeket a segélyek hivatottak befolyásolni – példaként említhető a nem hatékony politikai rezsimok gazdaságpolitikai gyakorlata (Rodrik 1996; Casella és Eichengreen 1996; Moore 1998; Burnside és Dollar 2000, 2004; Collier és Dollar 2002); a kormányzati, adminisztrációs technikák, a bürokrácia minősége (Knack 2000); a korrupció (Tornell és Lane 1999; Svensson 1998, Alesina és Weder 2002). A legtöbb, a segélyek és közkiadások közötti ok-okozati összefüggést vizsgáló kutatás azonos álláspontot képvisel abban a tekintetben, hogy a segélyek növekedése a kormányzati, költségvetési kiadások növekedését eredményezi (Mosley és Hudson 1995; Burnside és Dollar 1997; Feyzioglu et al 1998; McGillivray és Morrissey 2000a és 2000b; Chakravarti 2005: 47). Miután a hivatkozott kutatások nem mutatnak pozitív korrelációt – sőt, sokszor negatívot találnak – a segély és a szóban forgó politikai értelemben is releváns jelenségek (változása) között, úgy tűnik, a svéd gyakorlat nem egyedülálló. Segélyallokációs döntéseikkor, a megfelelő eszközök és csatornák kiválasztásakor a donorok nem szentelnek túl sok figyelmet a közgazdasági kutatások eredményeinek (Danielson és Wohlgemuth 2005: 537-543). Még érdekesebb, még ha nem is különösebben meglepő, hogy a külföldi támogatásra vonatkozó politikai döntéseket jellemzően azon akadémiai következtetésekkel igazolják, amelyek leginkább alátámasztják az adott donor állam vagy nemzetközi szervezet egyébként is létező érdekeit, szándékait (Easterly 2006: 39-43).

Mindettől függetlenül – vagy éppen ellenkezőleg, pont emiatt – a „segélyezési stratégiák alapvetően ártétkelésre kerültek. Az utóbbi évtizedben a jó kormányzás (*good governance*) fejlődő országbeli megteremtése egyszerre lett célja és feltétele a fejlesztési támogatásoknak” (Santiso 2001: 1). Ami az utóbbit illeti, a feltételeesség különösebben nem számít a segélyallokációs döntésekben (Dollar és Levine 2006). Viszont ellentétben a bilaterális donorokkal a Világbanknak, illetve nemzetközi pénzügyi szervezeteknek muszáj volt világosan elhatárolnia egymástól a (szak)politikát (*policy*), amely a racionális elemzések terepéül szolgálhat, illetve az irracionális területnek minősülő hétköznapi értelemben vett politikát (*politics*) (Santiso 2001: 6). Ennek megfelelően a „kormányzás arra vonatkozik, ahogy adott ország saját fejlődése érdekében társadalmi, gazdasági erőforrásait menedzseli” (Világbank 1992: 1). Carlos Santiso összefoglalása szerint a kormányzás definíciójába beleértendő „a politikai rendszer formája, annak módja, ahogyan valamely ország gazdasági, társadalmi erőforrásait a fejlődés érdekében menedzselik, illetve a kormány(zat) szakpolitikák tervezésére, megalkotására, végrehajtására vonatkozó képessége, hajlósága is.” Nem túl sok olyan politikai berendezkedés van, amely e fogalomnak képes megfelelni. Úgy tűnik, a „kormányzás minősége (jósága) egyértelműen annak demokratikus jellegétől függ” (Santiso 2001: 4).

Külső támogatás Palesztinában (1993-2006). Az elérhető szakirodalom többsége (i) pragmatikusan, cél-eszköz összefüggésekben, vagy (ii) az izraeli megszállás, illetve a palesztín intézményrendszer gyengesége által jelentett korlát tükrében elemzi az oslói időszak folyamán (1993-2000), illetve azt követően (2000 óta) folytatott segélyezési gyakorlatot (AHLCDokumentumok 1993-1997; Zaghajamal 1997a, 1997b; Khadr 1999; Hooper 1999; Brynen 2000; Awartani, Brynen és Woodcraft 2000; Hanafi-Tabar 2004; Nasr 2004; Keating, LeMore és Lowe 2005). Az első (i) szempont esetén az *elvi nyilatkozat* elfogadását követően a leendő donor(állam)ok által megfogalmazott „kettős cél” a viszonyítási alap. Ami (ii) a palesztín intézményrendszerrel kapcsolatos problémákat, a megállapodások befejezetlen realizálását, a megszállás változatlanágát, illetve a *closure-policy* fokozatos kiépítését jelenti, azok egyre inkább olyan akadályokká váltak, amelyek ellensúlyozása a fejlesztési (és humanitárius) támogatás fő célja lett (Brynen 2000: 64-68; 219; Világbank 2000; UN CAP 2006; Word Bank 2006: 8). Az első időszakot (1993-2000) illetően – legalábbis nyugati szerzők körében – lényegében konszenzus van a tekintetben, hogy „a rendelkezésre bocsátott

segélyek kétségtelenül erősítették a Palesztín Hatóság stabilitását” (Brynen 2000: 228). Egyetértenek abban is, hogy gazdasági eszközökkel való béketeremtés (*economic peacebuilding*) esetén a segélyek hatékonyságával szemben nem lehet indokoltan elvárásokat támasztani, amennyiben „a donorok pénze sem arra nem alkalmas, hogy megvásárolja a békét, sem arra, hogy kikényszerítsen politikai akaratot” (Brynen 2000: 229). És bár e következtetések a nemzetközi segélyezési rezsím működési elveit és gyakorlatát (1.2.3. alfejezet) alapul véve helytállóak, nincsenek teljes összhangban a donor által megfogalmazott konfliktus-utáni szituációkban alkalmazandó általános fejlesztéspolitikai irányelvekkel (OECD DAC 1997).²³ Emellett megkerülik nemcsak az oslói folyamat filozófiáját, de a palesztín nemzeti felszabadító mozgalm(ak?) oslói folyamattal párhuzamosan alakuló valóságát is (3. fejezet).

A második időszak (2000-2005-...) tapasztalatai felszínre hozták a segélyezés hatásaira vonatkozó árnyaltabb megállapításokat is, elismerve, hogy „azon a módon, ahogyan kezelték azokat, inkább a probléma, mint a megoldás részévé válhattak.” (Keating et al 2005: 2). Közvélemény kutatások szerint a palesztín társadalom meglehetősen gyanakvó a donor államok valódi szándékait illetően (Said 2005). A PH létrehozása szükségszerűen vonta maga után a menekültek ellátásáért felelős UNRWA költségvetésének csökkenését. Az arányaiban nagy mértékű humanitárius segélyek kétfelé osztása feszültséget keltett az UNRWA és a Palesztín Hatóság (PNH, PH) között, miközben a lakosság, más-más okok miatt, de mindkét rendszer fenntartásában érdekelt (Halper 2005, Parvathaneni 2005). A külső segélyek értelmezhetők úgy is, hogy azok tehermentesítették a megszállás folyamán polgári lakosságot ellátni köteles Izraelt (Shearer és Meyer 2005; Karmi 2006). Ez utóbbi érvelés Izraelben nem arat osztatlan sikert, amennyiben nehezen megállapítható, mi jelent „tényleges ellenőrzést”, miközben a legsűrűbben lakott palesztín területek lényegében a kezdetektől a PH fennhatósága alatt állnak. Azok sem különösebben értékelik, akik meggyőződése szerint a külföldi támogatás valóban képes változásokat eredményezni az alapvető szükségletek kielégítése révén. A fejlesztési segélyek – palesztín vezetéssel nem feltétlenül kompatibilis céljai – összezavarták a viszonylag jól szervezett civil társadalom és az új főhatalom, a Palesztín Hatóság közötti kapcsolatokat is (Hanafani és Tabar 2004; Nablusi 2005). Miközben kb. 1997-1998-tól a Világbank és más külső szereplők megpróbálták „felhatalmazni” az első időszakban (1994-1997) lényegében perifériára szorított civil társadalmat, addig nem sikerült „megakadályozniuk,” hogy a PNH biztonsági erői egymás, illetve a politikai ellenzék ellen különféle emberi jogi jogsértéseket kövessenek el (Amnesty International és Human Rights Watch beszámoló; Robinson 1997; Ghanem 2001; Kimmerling és Migdal 2004; Parsons 2005). Persze nem sikerült teljes mértékben ignorálni sem e jelenségeket. A pénzügyi-költségvetési folyamatok későbbiekben kifogásolt sajátos irányítása, illetve az állítólagos korrupció bár túlpublikált volt, a legkevésbé sem titok az 1990-es évek folyamán – legalábbis a donorok előtt nem volt az (PLC 1997; AHLC/PNA 1997; Hilal és Khan 2004: 78-80; Parsons 2005: 131; Roberts 2005: 20; Lasensky 2005: 48; Nasr 2007). Az említett összefüggéseket annak ismeretében szükséges értelmezni, hogy Izrael következetesen, az 1994-es év elejétől figyelmeztetett rá, hogy semmilyen együttműködést nem fog tolerálni a Palesztín Hatóság részéről azon szervezetekkel, amelyek biztonságát fenyegetik (Ben Aharon 2004: 68).

A teljes időszakot értékelve – helyi palesztín kutatók értékelése szerint – a donorok legfeljebb a saját céljaik szerint teljesíthető minimumra törekedtek (Nasr in Bir Zeit 2004; Nakleh 2004; MAS 2005). A hivatalos szereplők egyike sem „próbálta megváltoztatni azokat a múltbéli rendszereket, amelyek

²³ A következő irányelv a palesztín társadalmon belül és izraeli-palesztín relációban egyaránt értelmezhető: „A donor pénzeknek meg kell ragadnia a lehetőséget a megbékélés pillanatának, illetve a szükséges reformoknak az ösztönzésére, fenntartására...; a konfliktust követő szituációk gyakran biztosítanak lehetőséget mindazon múltbéli rendszerek megváltoztatására, amelyek hozzájárulhattak a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségekhez, illetve konfliktushoz” (OECD DAC 1997: 3).

hozzájárulhattak a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségekhez, illetve konfliktushoz.” Ez tulajdonképpen még érthető is annak tükrében, hogy bármilyen palesztín állam létrehozása a palesztín nép felelőssége. Azon realitások²⁴ ellenére (vö: Roy 2002a, 2002b), amelyek nyilván ismertek voltak a megállapodásokat aláíró felek számára, a donorok hajlamosak voltak figyelmen kívül hagyni nem csupán az oslói megállapodásokban rejlő ellentmondásokat, kockázatokat, illetve azok realizálásának gyakorlatát, de a palesztín oldalon elkerülhetetlen, a demokratikus államépítést megelőző hatalmi konszolidáció igényét is. A Nyugati Partra és Gázai-övezetre szabott fejlesztési tervek, illetve az azokat kidolgozó, végrehajtó fejlesztési „specialisták”, diplomataik sem mennyiségileg, sem minőségileg nem kívántak többet elérni, mint amelyet bármely más fejlődő – bár szuverén – államban szoktak (Hooper 1999: 64).

2. Alkalmazott módszertan

Megközelítés

A fejlesztési segélyezés – nemzetközi fejlesztési együttműködés – alapvetően két tudományág kutatási témája.²⁵ Egyrészt a (hivatalos) nemzetközi kapcsolatokat vizsgáló politikatudományé, másrészt a nemzetgazdaságok fejlődési lehetőségeit, különbségeit vizsgáló közgazdaságtané. E kettősségből adódóan eltérő célok szerint és módszertannal értékelhető annak hatékonysága is. Széles körben elfogadott, hogy kormányok nem ajánlanak fel fejlesztési segélyeket, hacsak nem valami érdekükben állót kívánnak elérni (Morgenthau 1963; Lumstaine 1993: 30-72; Little és Clifford 1996: 78-92; Degnbol-Martinussen et al 2003: 7-25). A kérdés csupán annyi, hogy mi a „valami.” Ennek megválaszolásához világosan meg kell egymástól különböztetni a külföldi segély *céljait* (amelyek a donor állam érdekeit szolgálják) a segélyek recipiens államban betöltött *funkciójától*. Ez utóbbi nem csupán valamely fejlett állam által meghatározott cél elérésében játszhat szerepet, de értelmezhető úgy is, mint a recipiens állam kormányzata számára kínálgató lehetőség saját céljai megvalósításához (Stokke 1992: 7-13; Sorensen 1993; Sorensen 1995).

A *nemzetközi politikaelméleten* belül számos iskola, irányzat vizsgálja a rendszer szereplőinek – államoknak, illetve nemzetközi szervezeteknek – egymáshoz való viszonyát (Beitz 1999; Brown 2002; Kiss J. 2003; Caney 2006). A segélyezés mögött álló nemzeti érdekek vizsgálata különféle okok miatt, de fontos vonulatát képezi mind a nemzetközi politikai gazdaságtan (Seers 1983, Easterly 2006), mind a fejlesztési együttműködés (Hook 1995) szakirodalmának (1.2.3 és 4. fejezet). Egyrészt azért, mert eltéríthetik a fejlesztési segélyeket a deklarált célok – pl. béke(folyamat) támogatása; gazdasági növekedés; szegénységcsökkentés – szempontjából optimális allokációtól. Másrészt azért, mert jelentősen alááshatják az egyes transzferek hatékonyságát. Végül, de nem utolsósorban – és az előzőek alapján – azért, mert könnyedén megkérdőjelezhetik a (gazdasági szempontú) hatékonyság-vizsgálatok értelmét (Stokke 1991). A gazdasági hatásokat, hatékonyságot vagy mikroszinten (melyek adott projekt hatásai), vagy makroszinten (mi az ok-okozati összefüggés a segély és bizonyos fiskális-, makromutatók között) lehet értelmezni. Amennyiben valamely segélyezési tevékenység háttérében politikai megfontolás – adott donor

²⁴ Szem előtt tartva, hogy (i) az oslói megállapodásokat Izrael a PFSZ-szel (bár nem feltétlenül a palesztín néppel) írta alá, illetve (ii) a PFSZ bármilyen megfontolásból, de ugyanezeket a megállapodásokat alá írta Izraellel érdemes idézni Sara Royt: „Az izraeli megszállás szerkezetében változatlan maradt az oslói időszak során. Ez az elsődleges magyarázata annak, hogy Osló kudarcba fulladt és fele együtt a jelentős politikai és gazdasági reformhoz fűződő várakozások is. Ez idő alatt a donorok politikai megoldás hiányában próbáltak eszközölni gazdasági változásokat. A gazdasági szekér politikai ló elé helyezésének koncepciója bukásra volt ítélve, amennyiben az ellenőrzés joga a megszálló kezében maradt, illetve a megszálló érdekeit és céljait fejezte ki” (Roy 2002b: 156).

²⁵ A pontos terminológia a disszertáció 1.2.3 és 1.2.4. alfejezeteiben került definiálásra. A tézisgyűjteményben segély, fejlesztési támogatás annak ellenére helyettesíthető egymással, hogy a valóságban lehet köztük tartalmi különbség.

állam külpolitikai, ideológiai érdekeinek érvényesítése (Morgenthau 1963), vallási meggyőződés, morális felelősség (Karagiannis 2004) – áll, a szóban forgó tevékenység hatékonyságának vizsgálata problémássá válik. Hiába lehetséges ugyanis módszertanilag, ha az ok-okozati, illetve cél-eszköz összefüggések (hiánya) miatt irreleváns. E jelenség akkor áll fenn, ha nem létezik (közösen elfogadott) kapcsolat a donor politikai szándékai, illetve azon társadalmi, gazdasági, politikai célok között, amely utóbbiakat egy másik szuverén, vagy a recipiens állam határozott meg (Stokke 1992: 7-13).

A *közgazdaságtan* számára hagyományosan alapkérdés a fejlesztési segélyek gazdasági növekedésre gyakorolt hatását vizsgálni (1.2.4. alfejezet és egy előző bekezdés). Az egyéb, a tudományterület vizsgálódási fókuszába hagyományosan nem tartozó, de a gazdasági növekedésre – így a segélyezés hatékonyságára is – hatást gyakorló tényezők, körülmények (pl. politikai berendezkedés, jogi-, társadalmi intézményrendszer, konfliktus utáni helyzet, kultúra, vallás) az utóbbi szűk két évtizedben kerültek az érdeklődés középpontjába. Napjainkra közhellyé vált (legalábbis hivatalos körökben), hogy a kormányzás minősége, a demokratikus berendezkedés, az emberi jogok tisztelete, illetve a civil társadalom politikai döntéshozatalati folyamatokba való bevonása hozzájárul a gazdasági növekedéshez. A kutatási eredmények rendszerbe foglalása – az alkalmazott módszerek sokfélétségének is köszönhetően – terjedelmi okok miatt meglehetősen nehézkes. Ami vitathatatlan, hogy (i) sem a fejlesztési segélyek felsorolt tényezőkre gyakorolt pozitív hatását nem sikerül egyértelműen bizonyítani, (ii) sem a felsorolt tényezők (különösen a politikai rendszer formája), illetve a gazdasági növekedés közötti kapcsolat nem egyértelmű (Sorensen 1992: 39, 47; Auroi et al 1992).

Az általános makrogazdasági modell korlátai. A gazdasági fejlődés és a „mértékletes” politikai viselkedés közötti ok-okozati összefüggés nem bizonyított univerzálisan – még ha ritkán vonják is kétségbe. Nem kevésbé könnyű a külföldi segély és a gazdasági növekedés közötti pozitív korrelációt bizonyítani (Easterly 2006: 39-45). Szuverén, viszonylagos gazdaságpolitikai önállósággal rendelkező állam esetében is nehéz hitelesen kimutatni, hogy a segélyek mennyiben járulnak hozzá a gazdasági növekedéshez vagy politikai stabilizációhoz. A segélyezés hatásának, hatékonyságának – vagyis a bekövetkező változás és a rendelkezésre bocsátott források közötti kapcsolatnak – a mérése és magyarázata nem csupán problematikus, de megköveteli a kutatást végző integritását is. Egyszerűen túl sok olyan tényező van, amelyet vagy figyelmen kívül kell hagyni, vagy le kell egyszerűsíteni annak érdekében, hogy egy, a valós folyamatokat tükröző, mégis kezelhető modellünk legyen. E dilemmák fokozottan érvényesek a palesztín esetben is (Világbank 2000). Egy leegyszerűsített modellt alapul véve:²⁶

$$G_i = \beta_0 + \beta_1 A_i + \beta_2 Z_i + \varepsilon_i$$

ahol G_i az i -edik ország egy főre eső gazdasági növekedési rátája;

A_i az i -edik országba áramló segélyek nagysága;

Z_i a gazdasági növekedésre hatással lévő egyéb tényezők vektora;

ε_i a hibatag.

Egy, a Z tagot több változóra felbontó regressziós becslés szerint – 1993-2005 közötti időszak adatai alapján – a Nyugati Part és a Gázai-övezet gazdasági teljesítményét az Izrael és a palesztín területek közötti biztonsági kapcsolatok alakulása és a külföldi segélyek határozzák meg (eltekintve az izraeli gazdaság teljesítményétől). E modell szerint a segélyek 10 százalékkal való emelése kb. 0,9 százalékkal növeli a palesztín GDP-t. E hatás kisebb annál, mint amelyet az izraeli biztonsági

²⁶ Az általános egyenlet forrása Szent-Iványi 2007 (kézirat); korlátai és alkalmazhatósága kapcsán folytatott konzultációért köszönettel tartozom Benczes Istvánnak és Szent-Iványi Baláznak.

intézkedések okozni tudnak, amennyiben a tényleges (Izrael által befolyásolt, korlátozott) és potenciális (napár szerinti) munkanapok hányadosának 10 százalékponttal való növekedése 1,2 százalékos gazdasági növekedést eredményez (Világbank 2006: 8).²⁷

A fenti általános, illetve konkrétan a palesztín gazdaságot vizsgáló modellek hiányossága, hogy csak olyan változók gazdasági növekedésre gyakorolt hatását képes kimutatni, amelyek egyértelműen mérhetőek, illetve mint adatok elérhetőek. Ilyen tényező a segélyek nagyságrendje vagy a felek közötti biztonsági kapcsolatok alakulását érzékeltető *closure-rendszer*. Ez utóbbi három (mennyiségileg mérhető) jelenségen keresztül építhető be a modellbe: az Izraelben dolgozó palesztínok hazautalásainak, az áruk és szolgáltatások mindenkorl áramlásának (vagyis a tényleges és potenciális munkanapok hányadosának), illetve a jövőbeli exportkapacitások (minőségi becslése) segítségével (Világbank 2006: 8). E megközelítés ugyanakkor nem képes mérni, hogy a külső támogatások csökkenése vagy hiánya esetén hogyan alakultak volna az izraeli-palesztín (politikai, biztonsági) kapcsolatok, amennyiben az autonómia létrehozása, illetve a PH-nak történő hatáskörátadás (annak külső hivatalos támogatása) előtt megszálló hatalomként Izrael viselte a területek lakosságának ellátásáért a felelősséget. Hasonlóan nem mérhető jelenség az sem, hogy milyen pszichikai, politikai (ezáltal gazdasági növekedésre gyakorolt) hatása van annak, hogy az Izraelben munkavállaló palesztínok tízezreinek a *closure-rendszer* részét képező ellenőrzési pontokon közlekedve naponta kell(ett) bizonyítaniuk, hogy engedélyük van Izrael területére lépni (Zagha és Zomlot 2004: 132-133). Szintén nem könnyen mérhető az sem, hogy a külföldi segélyek elérhetősége hogyan módosítja a recipiens társadalom gondolkodásmódját, „munkamorálját”, illetve az alkalmazott boldogulási, túlélési stratégiákat.

A fentiekből következően a két érintett tudományterület (politikatudomány, közgazdaságtan) egymáshoz való viszonyát – legalábbis a nemzetközi segélyezés kapcsán – kifejezetten hierarchikusnak tekintem a politikaelmélet javára. Az általam is kiindulási alapnak elfogadott realista politikaelméleti iskola szemszögéből a külföldi segély nem más, mint külpolitikai célok realizálását szolgáló eszköz (Morgenthau 1963). Ebből következően a segélyezés statisztikai, ökonometriai, technikai szinten történő vizsgálata – vagyis kimozdítása abból a valóságból, amelynek szerves részét képezi (Stokke 1991: 13) – nem ad(hat) kielégítő választ a definiált problémára. Még akkor sem, ha a donor államok által 1993-ban deklarált célok a palesztín gazdaság teljesítményének növekedésben látták a politikai megbékélés kulcsát.

Módszertan

A (fejlesztési) segélyezés elemzésekor, illetve értékelésekor kézenfekvő kiindulási alap a sokféle összetevő által meghatározott végeredményt a kezdetekkor meghatározott célokhoz viszonyítani. És bár e célok logikus viszonyítási alapként szolgálnak, meghatározásuk az esetek többségében meglehetősen bonyolult. Elsősorban amiatt, mert jellemzően különbség van a (hivatalosan) deklarált, illetve nem-deklarált célok között (Stokke 1991: 1-59). A palesztín példa felhívja a figyelmet egy további „zavaró” lehetőségre, nevezetesen arra az esetre, amikor az értékelés azért válik problematikusá, mert csupán gyenge kapcsolat létezik (ha létezik egyáltalán) a donorok által deklarált célkitűzések („kettős célok”) és az átfogó, távlati cél (megállapodás Izraellel a végső státuszban) között. A gazdasági növekedés és a politikai megbékélés közötti megkérdőjelezhető összefüggés lényegében másodlagos is. Ami sokkal érdekesebb, hogy maga a távlati cél, illetve a hozzávezető út annyira zavaros volt – az oszlói megállapodások olyan mértékű „szizofrénia” tükröztek (Einhorn 1997) – hogy nem teljesen világos, hogy a donorok ténylegesen mit is támogattak.

²⁷ Ehhez képest – legalábbis a modell becslései szerint – 10 százalékpontos növekedés a munkanapok számában (ez kb. 30 napot jelent, amennyiben a *closure-policy* (erről bővebben a második fejezetben) enyhítésével a tényleges helyett a potenciális munkanapokkal számolunk) 1,2 százalékos reálnövekedést eredményez a GDP-ben (Világbank 2006: 8).

Az említettektől függetlenül a módszertani irányelveknek megfelelően a palesztín esetben is szükséges elválasztani egymástól az oslói folyamat filozófiáját (a palesztín gazdaság fejlesztése a politikai stabilitás, megegyezés kulcsa), az elvi nyilatkozat deklarált céljait, a donorok hivatalos céljait, illetve a folyamatok tényleges alakulását. A segélyezés névleg a békefolyamat életben tartását szolgálta, de nem kizárólag a gazdaság fejlesztése, illetve a palesztín állam intézményi alapjainak megteremtése révén. Erre komoly ráhatása az izraeli intézkedések és a belső palesztín adottságok miatt nyilvánvalóan nem lehetett.²⁸ Ez utóbbiak alakulását a külső szereplők nem is befolyásolhatták komolyan, feltéve, ha a donor államok tiszteletben kívánták tartani az önrendelkezési jog, a nemzeti szuverenitás, illetve a belügyekbe való be nem avatkozás nemzetközi jogi alapelveit (Blahó-Prandler 2001: 87-103). Még ha a felsoroltak (és a fel nem sorolt további elvek) nyilvánvalóan konfliktusban állnak is egymással, illetve a palesztín entitás biztos távolságban van is attól, hogy államként elismerjék, annak létrehozása mellett a donorközösség 1999-2000 óta elkötelezte magát.

Az *elvi nyilatkozat* arra invitálta a donorokat, hogy támogassák a palesztín területek fejlesztését és a regionális együttműködést, de nem kérte, hogy önkéntes alapon beavatkozzanak akár az izraeli-palesztín alkufolyamatba, akár a kedvezményezett palesztín fél „belső politikai berendezkedésébe, gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődésébe.” Úgy tűnik, a békefolyamat támogatása sokkal inkább szolgált külpolitikai érdekeket (a térség stabilitásának fenntartását), mint bármilyen más, akár hivatalosan deklarált célt.

Az alkalmazott módszertan – gondolatmenet – a következő: az első fejezetben definiált probléma és elméleti háttér alapján a 2-4. fejezetekben kerül ismertetésre az a feltételrendszer, amelynek keretein belül a külső támogatás bármilyen – kedvezőtlen – szerepet (5. fejezet) játszhatott. Fontos hangsúlyozni, hogy az „esettanulmányként” is feldogható disszertáció minőségi – és nem szigorú értelmében vett adatfeldolgozásra, statisztikai módszertanra, vagyis nem mennyiségi – jellegű kutatásra épül. Az adatoknak, indikátoroknak csupán olyan mértékben jut szerep, amennyiben azt egy-egy állítás alátámasztása megkívánja.

1. (1. fejezet) Probléma definiálása, illetve értelmezési-konceptcionális keretek részeként:
 - az oslói megállapodások és az azt támogató donorközösség hivatalos céljainak azonosítása,
 - a nemzetközi fejlesztési együttműködési rezsim általános ismérveinek és korlátainak összefoglalása, illetve a hatékonyságát vizsgáló szakirodalom főbb következtetéseinek ismertetése.
2. (2. fejezet) Az oslói megállapodások releváns rendelkezéseinek elemzése, különös tekintettel:
 - a megállapodásokban rejlő veszélyekre, beépített gyengeségekre;
 - a donorok mozgásterét (is) meghatározó – Izrael és PH/PNH közötti – gazdasági kapcsolatok természetének alakulására; illetve
 - az előbbiekből (is) következő gazdasági mutatókkal mérhető jelenségek alakulására (1993-2000-2005).

²⁸ William Easterly-t idézve: „A Tervező [a donorok többsége] azt hiszi, előre ismeri a válaszokat; úgy tekint a szegénységre [vagy akár a Palesztín Hatóság, állam létrehozására] mint valami műszaki problémára, amelyet válaszai meg fognak oldani. A [a helyismerettel rendelkező] Kutató bevallja, hogy előre nem tudja a válaszokat; meg van róla győződve, hogy a szegénység [vagy bármilyen probléma] összetett politikai, társadalmi, történelmi, intézményi, technológiai jelenségek eredője... A Tervező azt hiszi, kívülállók eleget tudnak ahhoz, hogy megoldásokat találjanak, amelyeknek belülről kell formálódniuk... A Tervezők rendelkeznek azzal a retorikai előnnyel, hogy nagy dolgokat ígérhetnek... A szegények nem csupán a világ közönye miatt halnak meg, hanem azon ineffektív erőfeszítések következtében is, amelyeket azoknak köszönhetnek, akik gondoskodni kívánnak róluk.” (Easterly 2006: 5-7).

3. (3. fejezet) Az oslói megállapodások, illetve az autonómia időszakának értelmezése palesztín szemszögből abban a vonatkozásban, hogy:
 - milyen céljai voltak az azt aláíró elitnek, hogyan viszonyult a megállapodásokhoz a palesztín társadalom, illetve az önrendelkezés milyen következményekkel járt a korábbiakban is létező politikai rendszer fejlődésére nézve,
 - a szuverenitás (hiánya) és adott állam működőképessége között milyen (negatív, pozitív) összefüggés van.
4. (4. fejezet) Az európai donorok – mint a nemzetközi politikai rendszer szereplőinek – palesztín kérdéssel kapcsolatos megfontolásainak, érdekeinek, politikáinak azonosítása, két szempontból:
 - az Európa és Egyesült Államok között létező hagyományos szemléletbeli különbségek azonosítása;
 - az EU és tagállamainak kül-, fejlesztéspolitikai prioritásai közötti különbségek feltárása.
5. (5. fejezet) A segélyezés, mint politikai indervenció, sajátosságai, annak politikai, társadalmi összefüggései a békefolyamat alakulása, a végső megállapodás, illetve a palesztín állam alapjainak megteremtése – mint közvetlen donor-célok – szempontjából:
 - A külső segélyezés 1993-ban létező perspektívái, főbb szereplői;
 - A donor államok (kül)politikai érdekeinek, fejlesztéspolitikai megfontolásainak palesztín segélyezés kapcsán való érvényre jutásának (politikai, adminisztratív) mechanizmusa(i);
 - Az adatokkal kapcsolatos nyilvántartási, értékelési problémák;
 - A palesztín kérdés súlya a Palesztín Hatóság legfontosabb donor államainak fejlesztéspolitikájában;
 - A palesztín fejlesztés politikai helyzettől függő súlypontjai (1993-1996; 1997-1999; 2000-2002; 2003-2005), illetve azok részleges szuverenitás, részleges megszállás esetén érvényesülő kontra-produktivitása.

Szükséges hangsúlyozni, hogy a dolgozat alapvetően *nem azt* vizsgálja, hogy a segélyek nagyságrendje, szektorális megoszlása vagy csatornái milyen mértékben járultak hozzá a palesztín társadalom és gazdaság bizonyos indikátorainak javulásához (UNSCO-WB 1999; Brynen 2000; Világbank 2000; Awartani, Brynen, Woodcraft 2000; Világbank 2004: 63-80). Nem csupán azért, mert (i) a gazdasági motivációk „másodlagosak, ha egyáltalán relevánsak” voltak a palesztínok többsége számára (Shikaki 1998), hanem azért is, mert (ii) a donorok, úgy is mint politikai szereplők kifejezetten a békefolyamat támogatásának, a végső megállapodás támogatásának szentelték figyelmüket. Ez bizonyos értelemben saját céljaik, normáik feláldozása révén történt, amennyiben hajlamosak voltak saját fejlesztés-orientált céljaikat alárendelni (a) saját politikai érdekeiknek, megfontolásaiknak, illetve (b) a békefolyamat-konfliktus dichotómiájának, „...mert a békefolyamat sokkal, sokkal fontosabb volt” (Brynen 2007). Utolsó indokként (iii) említhető, hogy a palesztín gazdaság bármiféle fejlődését olyan tényezők – az oslói megállapodások rendelkezései, végrehajtási módja, az öngyilkos merényletek száma, illetve az izraeli biztonsági intézkedések – határozták meg, amelyekre sok ráhatása a külső támogatásoknak *de facto* nem lehetett.

A Palesztín Hatóság, éppúgy, mint 1993-ban, ma is az alacsony-közepes jövedelmű országok közé tartozik. Gazdasági, illetve humán fejlettséget mérő mutatói regionális és nemzetközi összehasonlításban is átlagosak, legalábbis a fejlődő országok csoportjához viszonyítva. Lehet azt mondani, hogy segélyek nélkül a palesztínok rosszabb helyzetben lennének, mint segélyekkel (Brynen 2000; Világbank 2000; Világbank 2006).²⁹ Viszont nincs lehetőség tesztelni, hogy az oslói folyamat politikai értelemben vagy gazdasági mutatókkal mérve hogyan alakult volna az azt kísérő domináns nemzetközi szerepvállalás (alapvetően adományokra épülő segélyezés) nélkül. A

²⁹ Mary Anderson megfogalmazásában morális és logikai tévedés azt feltételezni, hogy abból, hogy a segély árthat, következik, hogy *nem adni* segélyt nem járhat káros hatással (...because aid can do harm, a decision not to give aid would do no harm). (Anderson 1999; Anderson 2004: 2).

Palesztín Hatóságnak „volt pénze”, még ha annak folyósítása technikailag nehézkesen indult is (1994-1995).³⁰ A segélyek kétségtelenül nagy szerepet játszottak abban, hogy a palesztín társadalom ne éljen (sokkal) rosszabbul, mint a mindenkor előző évben. De a külső támogatás ténylegesen nem járulhatott hozzá az oslói folyamat sikeréhez, mert a deklarációk ellenére nem elsősorban annak eredményes kimenetelét (a végső státuszban való megegyezés) szolgálta. A segélyek „kettős céljának” (1993) elérhetetlensége 1994 óta világos volt az AHLC-ben helyet foglaló államok számára, amennyiben elismerték, hogy kezdeti felajánlásait olyan „feltételezésekre” építették, amelyek alakítása hatáskörükön kívül esett.

³⁰ Ez nem csupán a párizsi jegyzőkönyv relatíve lassú végrehajtására, vagyis annak a Palesztín Hatóság gázai létrehozását (1994. június) követően néhány hónappal való életbe lépésére vonatkozik. Fontosabb volt, hogy hatékony palesztín adóbeszedési adminisztráció hiányában a normális (helyesebben korábbi) körülmények közepette realizálható helyi adóbevételek csupán 35-50 százalékát lehetett az első hónapokban realizálni (CG/WB 1994c: 2). A párizsi jegyzőkönyv életbe lépését követően az Izrael és a PFSZ közötti az adó-, vámbevételek átutalására vonatkozó rendszer (*revenue clearance system*) a vártnál mennyiségileg és minőségileg is jobban működött: az első év (1995) vonatkozásában „a teljes becsült bevétel 401 millió USD [volt], vagyis 185 millió dollárral (86 százalékkal) több a kezdetekkor kitűzött célhoz képest. E kedvező eredmény a helyi adó-, és nem-adó jellegű bevételek hatékonyabb beszedésének, illetve az izraeli és palesztín adóhatóságok által működtetett elszámolási rendszer vártnál jobb működéséből következően hirtelen megnövekvő hozzáadott-érték adó (VAT) [nagyságrendjének] [volt] tulajdonítható” (AHLC/PA 1996: 10).

3. Kutatási eredmények

„Kitaláljuk önmagunkat, hogy behunyhassuk a szemünket azelőtt, amit tudunk
Te kitaláltad az önfeláldozó, kötelességtudó életet;
de ami itt sose létezett, azt nem lehet fenntartani.
(Miller 19YY: 298)

Az oslói megállapodásokban rejlő távlati politikai lehetőség, a palesztín állam megteremtése (2. és 3. fejezet), illetve az annak feltételeként elképzelt palesztín gazdasági jólét megteremtését támogatni kívánó – és múltbéli magatartásából adódóan a fennálló helyzetért felelősséggel tartozó – nemzetközi (donor)közösség divergens politikai értékei és érdekei (4. fejezet) között lényeges feszültségek vannak (5. fejezet). A nemzetközi közösség olyan körülmények – oslói folyamat – között kívánt hozzájárulni a béke fenntartásához, amikor lényegében nem volt mit fenntartani (Asseburg 2004: 174-193), vagyis amelynek strukturális keretei (a megszállás) lényegében nem különböztek az 1993 előtti időszaktól (Roy 2002b). A realitások ellenére egy lényeges különbség mégis volt az 1993 előtti időszakhoz képest, amennyiben a PFSZ *aláírta* az oslói megállapodásokat, köztük a területi fragmentációt lehetővé tevő *átmeneti megállapodást*, illetve a gazdasági érdekeit nem feltétlenül védő *párizsi jegyzőkönyvet*.

A nemzetközi közösség, elsősorban Európa olyan körülmények között kívánt hozzájárulni a béke fenntartásához, amikor nem volt „valódi” béke, csupán egy elvi megállapodás és egy távolról sem tökéletes végrehajtási folyamat. Az oslói megállapodások egyike sem fogalmazta meg világosan, mi az a végleges célkitűzés, amelyben a felek meg kívánnak állapodni (Einhorn 1997), illetve amelynek támogatását a donorközösség 1993-ban vállalta. A gazdasági prosperitás minden retorika ellenére nyilván nem lehetett elérhető cél, hiszen 1993-ban 30 évre becsülték, hogy a palesztín területek és Izrael közötti különbség eltűnjön (Fischer 1994b: 54). A Palesztín Hatóság költségvetési támogatásokkal történő „megmentése” nem jelenthette reálisan az oslói folyamat víziójának megmentését sem. A PH belső legitimitását³¹ az azt életre hívó PFSZ/Fatah Izraellel közösen/szemben elért eredményei konszolidálhatták volna, nem annak formális fenntartása (Abunassar 2006).

A gazdaság fejlesztéséhez, illetve a kormányzati intézményrendszer kialakításához – a hatékonyság követelményének és a demokratikus elveknek a hangsúlyozásával – úgy kezdtek hozzá (illetve folytatták éveken keresztül), hogy a Palesztín Hatóság belső működésének nem voltak meg a szükséges jogi keretei. A donor közösség évekig tolerálta, hogy a PFSZ/PH az eredetileg vállalt határidő (1996. január 1.) ellenére nem hozott létre egyetlen, minden hivatalos pénzáramlást tükröző kincstári számlát (AHLC/PA 1996: 18). Éveken keresztül nem voltak magánbefektetéseket ösztönző és védő törvények (AHLC/PA 1996: 22, 26; UNCTAD 2006). A helyi adóbevételekben bekövetkező növekedés részben az adószedési-, és nyilvántartási rendszer fejlődésének, illetve a közalkalmazottak növekvő számának volt következménye. Ez utóbbi különösebben nem motiválhatta a közszolgáltatásokkal egyébként is elégedetlen magánszféra adófizetési morálját (Fjeldstad és Zahga 2002, 2004). A nem monopol jogokra épülő kereskedelmi és gazdasági tevékenységet szabályozó törvények – a banki, pénzügyi szolgáltatások kivételével – éppúgy

³¹ Fontos kérdés a választások (1996) által a PH-nak biztosított legitimitás, amennyiben nemzetközi szereplők – és közvéleménykutatások (Shikai 2006: 5) – hajlamosak a választások tisztaságával, demokratikus mivoltával mérni a politikai rendszerek legitimitását. A PFSZ vezetésének az 1990-es évek folyamán be kellett látnia, hogy a társadalom részéről jelentkező igényekkel összhangban (Nablusi 2005) hosszú távon akkor is demokratikus berendezkedés az elfogadható, ha az oslói megállapodások (az Izraellel kötött alku) elfogadtatása autoriter vezetési stílust igényelt. Amennyiben a demokráciába való átmenet azzal kezdődik, hogy az autoriter vezetés felismeri, hogy a folyamat saját pozíciójának elvesztéséhez vezet, kész együttműködni a szabad választásokon alapuló (új) rendszer, illetve kormány kialakításában. De a folyamat itt nem ér véget: ha a választási rendszert elég ügyesen alakítják ki, akkor az új rendszer demokratikusabb lesz, mint az előző, de nem lesz teljesen demokratikus (Sorensen 1993: 3).

hiányoztak (még 2000-2002-ben is), mint a működő igazságszolgáltatás, illetve bírói rendszer (Brown 2005). Az Izraellel megkötött megállapodások jogi és *de facto* értelemben is jelentős terhet róttak a palesztín gazdaságra és társadalomra. Ennek magyarázata részben az *elvi nyilatkozat* 9. cikkéből levezethető, amely szerint „a tanács [lényegében a parlament] [lesz] jogosult az átmeneti megállapodással összhangban törvényeket alkotni mindazon területeken, amelyek hatáskörébe kerültek”. Miután – az átmeneti megállapodással (IA 1995) összhangban – „a tanács funkcionális hatásköre mindazon hatáskörök és felelősségek vonatkozásában érvényes, amelyeket számára átadtak,” problematikus lehetett bármilyen olyan jogszabály, törvény megszövegezése vagy megszavazása, amelynek akár területi, akár funkcionális értelemben köze lehetett az át nem adott területekhez. Még több gondot okozott, hogy az *átmeneti megállapodás* 3 (2) cikke szerint „tanács egyaránt rendelkezik törvényhozó és végrehajtó hatalommal,” miközben „a[z] [akár születőfélben lévő] nemzetállam Montesquieu óta a hatalmi ágak szétválasztásának elméletére épül (Afshar 1993: 26). Az 1996-os választások előtt éppúgy, mint azt követően Arafat töltötte be a palesztín politikai rendszeren belül az összes fontos (és kevésbé fontos) funkciót (Ghanem 2001: 22-80) – akár az oslói megállapodásokból következő módon, akár a hagyományos palesztín társadalmi intézmények és szokásjog alapján, akár biztonsági apparátusának köszönhetően. Mindez világosan megvilágítja, hogy melyek voltak azok a feltételek, amelyek függvényében a donorok gazdasági prosperitást vagy jól kormányzott intézményeket építettek. Az oslói megközelítés – vagyis abban a donorok szerepvállalása – az alábbi összefüggések miatt vált problematikussá:

1. *Az oslói folyamat filozófiája, kettős célok, kezdeti feltételezések.* Sem az oslói megállapodások, sem a mögötte álló filozófia, sem a donorok által megfogalmazott kettős célok nem vették tekintetbe, hogy a palesztín entitás nem (egy) szuverén (állam). A PH, PNH – a rendszer demokratikus vagy autoriter mivolta lényegében közömbös is – nem rendelkezett olyan erőszak monopóliummal (Parsons 2005; Lia 2007b), illetve többé-kevésbé átlátható olyan jogrenddel és jogszabályokkal, amelyek képessé tették volna, hogy a fennhatósága alatt álló lakosságot (jól) kormányozza. Szándékosan vagy sem, mindenesetre az oslói megállapodások túl zavarosak (Einhorn 1997; Darwish 2002) voltak ahhoz, hogy azok szilárd alapot biztosítsanak a gazdasági vagy intézményi fejlődéshez. A kezdeti (1993. október) donor felajánlások olyan feltételezésekre³² épültek, amelyek, amelyekkel legkésőbb 1994 őszére a nemzetközi szereplők szembenéztek. A donorok – legalábbis az európaiak – „nem mérték fel megfelelően sem az izraeli távozással keletkező vákuum erősségét, sem azon nehézségeket, amelyekkel a tapasztalat hiányában a Palesztín Hatóságnak szembe kellett néznie” (AHLC/EC 1994). Az Izrael és a PFSZ/PH közötti jogi, politikai, gazdasági kapcsolatok annyira komplikáltak voltak, hogy a donorpénzek maximum marginális szerepet játszhattak. A megfogalmazott magasztos célok, illetve a donorok tevékenységének bármiféle megnyilvánulása olyan várakozásokat keltettek, amelyek a valós folyamatok tükrében irreálisak voltak.³³ Amellett, hogy a Világbank (mint titkárság) által összefogott donorközösség a palesztínok „racionális választásában” bízott, tevékenységük másik pillérét a *ceteris paribus* (közgazdasági, filozófiai) elve képezte.³⁴ Csakhogy miközben a modellek megengedhetik maguknak az ismert vagy ismeretlen tényezők figyelmen kívül hagyását, a palesztín eset más volt. Ennek ellenére, a hatékonyságot

³² Négy ilyen feltételezés biztosan létezett: (i) a felajánlott forrásokat közép- és hosszú-távú fejlesztési projektekre fordítják; (ii) a befolyó költségvetési bevételek lényegében fedezni fogják a folyó költségvetési kiadásokat; (iii) a palesztínok számára elérhetők lesznek azon szuverén garanciák, amelyek a felajánlott nemzetközi segélyek (*aid*) (kedvezményes) kölcsön (*loan*) részének mobilizálását lehetővé teszik; (iv) Izrael továbbra is legalább százezer palesztín számára lehetővé teszi a területén való munkavállalást (AHLC/EC 1994).

³³ Becslések szerint a palesztín gazdaságnak normális körülmények esetén is harminc évre lenne (lett volna) szüksége, hogy az izraelivel szemben fennálló különbség minimálisra csökkenjen (Fischer 1994b).

³⁴ Ennek értelmében egy későbbi esemény (mint okozat) bekövetkezése (pl. végső megállapodásban való megegyezés) minden más tényező (esetünkben az ún. státuszkérdések) változatlansága esetén levezethető egyetlen rendszeralkotó ismérv (mint ok) megváltoztatásából (lényegében a donorközösség által támogatott autonómia létrehozásából).

befolyásoló valós körülmények ismeretében a donorközösséget tömörítő AHLC tagjai nem kezdeményezték részvételük „szabályainak” újragondolását.

2. *Körülmények.* Az Izrael és PFSZ/PH, illetve a donorok és PFSZ/PH közötti együttműködés egyaránt más motivációkat, irányokat tükrözött, mint a hivatalos célok:

a. *Donor érdekek.* A donorok lényegében a kezdetektől „frusztráló mértékben érvényesítették saját kereskedelmi és politikai önértékeiket” (CG/WB 1994b: 3). Az Egyesült Államok és Európa államai által a térségbeli szomszédos államok számára felajánlott segélyekkel összehasonlítva (adatok mellékletekben) a palesztín segélyek nagyságrendje nem tűnt különösebben nagylelkűnek. Az oslói folyamat (többnyire PH-on keresztül) történő támogatása változó súllyal szerepelt az európai államok fejlesztéspolitikájában. A (kül)politikai értelemben legbefolyásosabb európai fővárosok (London, Párizs, Berlin) sem relatíve, sem abszolút értelemben nem szenteltek túl sok figyelmet a palesztín kérdésnek az 1990-es évek folyamán. A bilaterális brit fejlesztési segélyek közel-keleti összes segélyen belüli aránya az amerikai, illetve EU/EB segélyek által követett tendenciát tükrözte. A fejlesztéspolitikai kérdésekben ún, hasonlóan gondolkodó (*like-minded*) csoport (Norvégia, Svédország, Hollandia) meglehetősen nagylelkű volt, bár az egyetemes emberi jogok érvényesítésére, illetve civil társadalom erősítésére irányuló növekvő érdeklődésük okozhatott feszültségeket a hagyományos értékei és a modernizáció követelményei között öröklődő palesztín társadalmon belül (Afshar 1992; Bir Zeit 2004). A mediterrán (spanyol, olasz, francia) segélyek nagymértékben ingadoztak a teljes időszak folyamán. A rendelkezésre bocsátott segélyek nagyságrendjének időbeli alakulása szerint a donorok támogatásának hátterében a stabilitásra vonatkozó igényük állt.³⁵ Az Egyesült Államok Izrael, illetve térségbeli pozíciói védelme érdekében, az EU és tagállamai a közeli szomszédság miatt látták szükségét az elmérgesedő helyzetek (1996, 2000, 2006) segélyekkel való kezelésének. Az Európai Unió kapcsán egy további motiváció még említést érdemel, amennyiben „Európának szüksége van rá, hogy vállalkozása sikerrel járjon, mivel a fejlesztéspolitika saját identitását formálja, mivel nemzetközi kérdésekben tanúsított ereje részben a harmadik világgal fenntartott különleges kapcsolataiból táplálkozik” (idézi Karagiannis 2004: 181).

b. *Palesztín érdekek.* A donorok fő szerződéses partnere – a palesztín nép és a PH képviseletében – a PFSZ volt.³⁶ Miután a PFSZ palesztín nép legitim képviselőjének volt elismerve (1974, 1993), illetve mert a PH legitimitása PFSZ/PNT jóváhagyásra (Gáza, 1994) épült, ez volt az egyetlen követhető megoldás. A donorok által támogatott PH/PNH ugyanakkor Arafat egyszemélyes uralmát, illetve a neopatrimonális kapcsolati háló, mint hatalmi bázis fenntartását szolgálta (Brynen 1995; Robinson 1997; Ghanem 2001; Parsons 2005: 127-131). Miután a palesztín vezetés tisztában volt az izraeli civil adminisztráció által gondozott költségvetés kiadási oldalával³⁷ (AHLC/WB 1994: 12), saját költségvetési bevételeinek 1994-re becsült alakulásával (317 millió dollár; CG/WB 1994a: 3), illetve a donorok által 1994-re felajánlott összegek nagyságrendjével (720 millió dollár; AHLC/WB 1994: 2), különösebben nem meglepő, ha túl sok figyelmet a jogi vagy költségvetési korlátoknak nem szentelt. A PA/PNH nem kifejezetten demokratikus normák szerint működött, a PTT (a „tanács”, vagyis a parlament) által megszavazott törvényeket, határozatokat a végrehajtó hatalom rendszeresen figyelmen kívül hagyta, szükséges megerősítését halasztotta (Ghanem 2001: 51-87). A PH költségvetésében (1995-től)

³⁵ Nyilvánvalóan nőtt az 1996-os, illetve 2000-es év eseményei következtében.

³⁶ „A jövőben is a PFSZ külkapcsolatokért felelős Politikai Osztálya fog nemzetközi gazdasági vonatkozású tárgyalásokat folytatni, illetve megállapodásokat kötni a *Palesztín Hatóság javára*” (Kaddoumi 1994: 2).

³⁷ Az izraeli civil adminisztráció izraeli (kb. 1500 fő) és palesztín alkalmazottak (kb. 21 ezer fő) számára folyósított fizetéseinek költsége 1993-ban valamivel kevesebb, mint 150 millió USD volt (CG/WB 1994a: 12).

„meghatározó hányadot képviseltek bizonyos díjak és nem adójellegű bevételek,” amelyek (1999-2000 folyamán) a teljes bevétel kb. 12 százalékát, a PH által helyben beszedett bevételek kb. harmadát jelentették³⁸ (IMF 2003: 64). A pénz természetéből (helyettesíthetőségéből) adódóan a PNH Arafat számára részben saját, részben a Fatah hatalmi konszolidációjával szolgálhatott az átadott területeken. És ha a donorok csak részben finanszírozták is az ennek háttéréül szolgáló intézményrendszert, az első időszakban majdnem minden fizetést a Holst Fund (1994-1996) hónapról hónapra feltöltött költségvetéséből folyósítottak. A későbbiekben a palesztín fejlesztési „tervek” arra a feltételezésre építettek, hogy az összes többnyire infrastrukturális beruházásokban megtestesülő közbefektetést (tőke jellegű költségvetési kiadást) a donor közösség finanszírozza (AHLC/PA 1996b: 4), és nem a PH által realizált saját bevételekből fedezik azokat.³⁹

- c. *Izrael.* Amint az az oslói megállapodások szövegezésében is kifejezésre jutott, az izraeli kormány nem teljesen volt biztos abban, hogy mit is kíván a területekkel hosszú távon kezdeni. Nem csupán a kormánynak, de az izraeli közvéleménynek is szüksége volt néhány évre ahhoz, hogy elfogadja a különválás (leválás, *hafrada*), adott esetben a (kontroll alatt tartható) palesztín állam létrehozásának szükségességét.⁴⁰ És bár Izrael bátorította a donorokat, hogy ne vegyék túl „komolyan” sem az emberi jogokat érő sérelmeket, sem a palesztín gazdálkodás anomáliáit (Roberts 2005: 20; Lasensky 2005; Taylor 2007), a nemzetközi szereplők nem látták be, hogy amennyiben ezek a „taktikai” eszközök eredménytelennek bizonyulnak, akkor annak árát nem csak a szélsőséges ellenzék, de a PH egész intézményrendszere fogja megfizetni.

3. *Alkalmazott eszközök, a segélyek csatornái, lehetséges hatások.*

- a. *Folyó költségvetési kiadások finanszírozása (1994-1997).* A Palesztín Hatóság az izraeli civil adminisztrációtól átvett alapokon jött létre. A hatáskörök átvételét követően ez a relatíve egyszerű struktúra (AHLC dokumentumok 1994; Abed 1994) lényegében kormányzati intézményrendszerre nőtte ki magát. Miután a PH-nak önálló, illetve teljes költségvetése csak 1995-től volt, a donorok az első években Holst Fundon keresztül járultak hozzá a folyó kiadások finanszírozásához.⁴¹ 1994 májusa és 1997 áprilisa között az

³⁸ Az IMF szerint a „PH sikeresen növelte GDP-hez viszonyított bevételeit 8 százalékról (1994) 21 százalékra (1999), amely átlagon felüli eredmény a térségbeli arab államokhoz viszonyítva” (IMF 2003: 61). Azért érdemes szem előtt tartani, hogy a költségvetési bevétel GDP-hez viszonyított aránya 1993-ban megközelítette a 16 százalékot (CG/WB 1994c: 3).

³⁹ Az 1990-es évek folyamán a PH teljes bevételének kb. kétharmadát olyan helyben vagy Izrael által beszedett és továbbutalt források alkották, mint a közvetett adók (vámok, 13-30%; jövedéki adók, 25-15% éves átlagban és változó mértékben), illetve a nem adó jellegű bevételek (14-13%) (IMF 2003: 62). A palesztín gazdasági és kereskedelmi minisztériumok rendeletei értelmében (a párizsi jegyzőkönyvvel nem teljesen összhangban, Einhorn 1997) bizonyos számú vállalat, illetve magánszemély stratégiai fontosságú termékek (üzemanyag, cigaretta, liszt, hús, stb.) importja vonatkozásában monopoljoggal és –járadékkal rendelkezett. Ezzel összefüggésben a teljes mértékben PH tulajdonában, de nem a pénzügyminisztérium felügyelete alatt álló Palesztín Kereskedelmi Szolgáltató Vállalat (PCSC) kb. 30-40 nagyobb palesztín üzleti vállalkozásban rendelkezett többségi tulajdonnal. Korabeli becslések szerint a PCSC összes eszközállománya 345 millió USD volt, vagyis kb. az 1999-es GDP 8 százaléka (AHLC 2000). Az IMF becslései szerint a közvetett importból és helyi termékekre kivetett beszerzési adókból (*purchase tax*) származó bevétel „elszívargás” az 1990-es években kb. a GDP 3-5 százalékának felelt meg (IMF 2003: 86-87). 2000-2002 folyamán a vállalatokat a Palesztín Befektetési Alapban (PIF) konszolidálták (Roy 1998: 40-41; Nasr 2004: 168-192; IMF 2003: 88-89), amelyben a Világbank és az IMF azóta gazdaságélénkítő privatizációs lehetőséget lát (Hilal és Khan 2004: 90).

⁴⁰ Megkerülhetetlen a kérdés, hogy Izraelnek kötelessége-e „visszaadni” a megszállt területeket, illetve a palesztínoknak van-e joga ahhoz a „22 százalékhoz”, amelyet az 1949/1967-es határok értelmében a nemzetközi közösség a palesztín állam alapjául ismer el (Bibó 1990; Rostoványi 2006). A *de jure* összefüggéseken túl ugyanis 1967 (és 1993) után – a zsidó telepek következtében – megváltozott (meg tudott változni) annyira a területek etnikai összetétele (*facts on the ground*), hogy az eredeti állapot következmények nélkül nem helyreállítható.

⁴¹ A Világbank (1994. januári véleménye) szerint „a bevételekre, illetve a (meglévő és újonnan felmerülő) folyó kiadásokra vonatkozó feltételezések alapján a központi adminisztráció folyó költségvetési mérlegét tekintve többlettel

alapba csatornázott források (236 millió dollár) kb. 65 százalékát fordították a központi adminisztráció fizetéseinek folyósítására. További 12% az önkormányzatok, egyetemek, iskolák és kórházak felszerelésére, illetve bérköltségére ment el (AHLC/Holst 1997). A biztonsági és polgári közalkalmazottak száma (beleértve a tanárokat, illetve egészségügyi dolgozókat) a kezdeti 20 ezerről (1993) ötszörösére (110 ezerre) nőtt (2000). A PH „humán erőforrás politikája” nem egyszerűen a közigazgatás működésének hatékonyságát, hanem a társadalmi feszültségeket enyhítendő politikai célokat szolgált (Shikaki 1998; Hilal és Khan 2000: 95; Parsons 2005: 130; Lia 2007b). Ugyanakkor azt is jelentette, hogy az üzleti szféra működését szabályozó világos jogi alapok hiányában (Einhorn 1997; Watson 2000) annak növekedési lehetőségeit nem csupán az izraeli biztonsági intézkedések korlátozták. A végrehajtó hatalom számára a munkanélküliségi problémákat is egyszerűbb volt a közsféra felduzzasztásával megoldani, mint a kontrollként funkcionáló törvényhozás hatáskörét akár e területen tagítani (Ghanem 2001).

- b. *Biztonsági kérdések.* Bármilyen Izraellel megkötött (végleges) megállapodás (és annak végrehajtása) megkövetelte volna (megköveteli) a világos belső jogrendet, illetve az államhatalom annak fenntartására irányuló kapacitását. Még ha a biztonsági szolgálatokra vonatkozó kérdések az Izraellel meglévő alkufolyamat részei voltak is, a biztonsági apparátus segítése – anélkül, hogy az erőszak monopólium világos módon a demokratikus normáknak megfelelően „egy kézben” összpontosult volna – elősegítette a különféle egységek közötti versengést. E rivalizálás hamarosan olyan „káoszhoz” vezetett (Parsons 2005: 125-174), amelytől az európai donorok szemszögéből jobbnak tűnt távol maradni. Ebből következően támogatásaikat többnyire felszerelésekre, illetve fizetések folyósításához adták (Lia 2007b).
- c. *Egyéb közkiadások, tőkebefektetések (1997-2000).* A gazdaság fejlődését szolgáló legbiztonságosabb, legátláthatóbb támogatás a projekt formáját öntő infrastrukturális beruházás. A palesztín esetben népszerűek volt a hálózatos rendszerek (út, energia, víz) fejlesztése, illetve oktatási és egészségügyi létesítmények építése, felszerelések biztosítása (Brynen 2000; Világbank 2000). Területi összehasonlításban a donorok a Gázai-övezetet és a Nyugati Parton teljes palesztín fennhatóság alatt lévő „A” minősítésű területeket preferálták. Még ha nem is szándékosan, de e fejlesztések a területek és lakosság egyébként is létező megosztottságának további erősödéséhez vezetett. A donorok számára egyszerűen ésszerűbb volt nem alkalmazni olyan „integrált fejlesztési megközelítést”, amelyek a palesztín területeket oszthatatlan területi egységként – fejlesztési alapként – kezelték (volna). Az izraeli hadsereg B és C területekről való visszavonulása 1996-1999 között lassabban haladt a várokozásoknál. Még ha a mezőgazdaságnak relatíve nagy szerepet szántak is a gazdasági problémák megoldásában,⁴² a tény, hogy a művelhető mezőgazdasági területek nagy része „B” minősítésű területeken található, túl sok befektetést nem vonzott (Brynen 2000: 55; Le More 200Y).

Bár az egy főre jutó segélyek 1996 óta folyamatosan nőnek (nemzetközi összehasonlításban előkelő helyre hozva a palesztínokat), illetve bizonyos aggregált (nemzet)gazdasági mutatók

fog rendelkezni. Ebből következően [tartósan] nincs szükség folyó költségvetési támogatása. A meglévő költségvetési támogatási igény abból adódik, hogy az új adminisztrációnak vannak felállítási és átmenti (*start-up és transitory*) kiadásai. E költségek csak 1994-1995 folyamán fognak felmerülni és ezt követően a költségvetési támogatás meg fog szűnni (...) az izraeli civil adminisztráció 1583 izraeli és 20670 palesztín alkalmazottat foglalkoztatott 1993-ban (...) a várokozások szerint az új palesztín adminisztráció 1994-ben megőrzi a civil adminisztrációtól örökölt struktúrát, illetve az izraeli állományt palesztínokkal helyettesíti. A felmerülő új funkciókkal és költségekkel kalkulálni kell” (CG/WB 1994a: 4, 8). 1995 elején „a [Palesztín] civil adminisztráció teljes bérköltségét hónapról hónapra a [Holst] Fundon keresztül finanszírozták (AHLC/WB 1995: 4).

⁴² „A szektorális stratégia vonatkozásában a mezőgazdaság és az arra épülő feldolgozóipar kulcsfontosságú a munkanélküliség problémájának felszámolása szempontjából” (AHLC/PA 1996: 12).

(aszfaltozott utak hossza, osztálytermek és kórházak száma, telekommunikációs technológiák elterjedtsége) látványosan javultak, a külföldi támogatás nem volt képes a palesztín lakosság valódi problémáit megoldani. Ezek közé elsősorban a közlekedés, szállítási akadályok, a világos törvényi háttér hiánya, illetve a lakosság bizonyos szegmensei közötti növekvő fragmentáció tartozik. Bár a PH 1998-2000 között közelebb volt ahhoz, hogy önfenntartó legyen, mint valaha, sem társadalmi-politikai politikai befolyása, sem bürokratikus intézményrendszere nem lehetett olyan erős, mint amilyennek azt a donorok képzelték – vagy a közvélemény kutatási adatok mérték (Shikaki 2006).

A következő évek (2000-2002) felfedték azon problémákat, amelyeknek ha létrejöttéhez egyértelműen nem is, de elmérgesedéséhez kívülálló szereplők hozzájárultak. Sem a létező palesztín társadalmi struktúra, sem a politikai élet (nem is beszélve a technikai, adminisztrációs készségekről) nem volt kellően felkészülve akkora pénzüsszegek befogadására, amelyet akár a donorok, akár az izraeli kifizetések jelentettek. És ahogy annak idején a PFSZ/Fatah számára egyszerűen túl vonzó volt nem megállapodni Izraellel a hazaköltözés érdekében (Abed 1999), úgy nem kevésbé lehetett vonzó nem kihasználni a külső segélyek által kínált lehetőségeket.⁴³ A PFSZ-en belül egyébként is tetten érhető járadék-vadász magatartásnak négy megnyilvánulása volt megkülönböztethető: a Fatah PFSZ-en belüli hegemonitásának konszolidálása; Arafat személyes kontrollja a PFSZ pénzügyei felett; a katonai (később biztonsági) vonatkozások fontossága a diaszpóra nemzeti (nacionalista) elitje számára; valamint köszönhetően az 1993 szeptembere után bekövetkező (Arafat legitimitásának forrását is érintő) változásoknak, a PFSZ intézményeinek PH intézményeivel való felváltása (idézi Parsons 2005: 127). Ami ez utóbbit illeti, a PH – mint autonómia, kvázi állami képződmény – egyszerre emlékeztetett kliens, fejlesztő, illetve járadék-vadász államra (Khan et al 2004: 13-119). De amint az az 1990-es évek közepén már világosan látható volt, „a PH valószínű addig képes túlélni a [ránehezedő] társadalmi nyomás [ellenére], ameddig hiányzik a társadalom rezsimre gyakorolt [bármiféle] hatása (Robinson 1997: 2000). A „társadalmi nyomás” azokra a feszültségekre vonatkozik, amelyek a hagyományos és modern társadalmi értékek, szokások közötti folytonosság, koherencia hiányából fakadnak. A donorok érdeklődésének fókuszában kezdetektől a modern intézmények⁴⁴ és mechanizmusok megteremtése állt, amelyhez természetesen sehol nem különösebben nehéz olyan helyi támogatókat találni, akik azt mondják, amelyet a donorok hallani szeretnének (Afshar 1992; Nablusi 2005: 123). Ennek ellenére a (nemzetállami) fejlődés – következményeivel egyetemben – nem elkerülhető. A palesztín tapasztalat nem egyedülálló. Meglehetősen gyakran előfordult az utóbbi évtizedekben, hogy társadalmak meghatározó részei olyan statisztikailag nehezen mérhető-, előre jelezhető identitásválsággal küzdöttek, amely magától értetődően járt erősödő agresszióval (Afshar 1992: 30).

Ami a *feltételelességet* illeti, az oslói folyamat első időszakában (1993-2000) a donorok a „szelektív kondicionalitás” elvét gyakorolták, amennyiben ugyan hangsúlyozták általános

⁴³ Számos PFSZ tag (a Fatahon belül is) fogalmazott meg fenntartásokat a palesztín politikai identitás bizonyos elemeinek feladása kapcsán. Ahogy Hani Hasszan (későbbi belügyminiszter, illetve a Fatah Nyugati Part-i szárnyának vezetője) az első donorkonferenciát követően (1993. október 9.) megfogalmazta: „Igaz, hogy hozzájutunk néhány milliárd dollárhoz, hogy erőművet fogunk építeni Gázában és csatornarendszert a Nyugati Parton. De ez nem az, amiről a PFSZ szól” (Laqueur és Rubin 2001: 435-36). Az a tény, hogy számos PFSZ és Fatah aktivistának nem volt reális választása (már csak egzisztenciális értelemben sem) az oslói megállapodások végrehajtásában, illetve a donorokkal folytatott pénzügyi alkudozásban való részvételét illetően, viszonylag jól érzékelteti, hogy a palesztín társadalom (PFSZ-en belül és kívül) milyen mértékben lehetett megosztott saját (racionális) érdekei és (irracionális) vágyai között.

⁴⁴ Az olyan modern intézményeknek, mint a szakszervezetek, érdekképviselői szervezetek, (többnyire női egyenjogúságért, emberi jogokért, demokratikus normákért küzdő) civil szerveződések, illetve politikai pártok többnyire nélkülözik a mély társadalmi gyökereket (Afshar 1993). A jó kormányzás erőltetése – ha szükséges is – csak növeli a hasonló jellegű feszültségeket.

fejlesztéspolitikai megfontolásait (átláthatóság, elszámoltathatóság, jó kormányzás, emberi jogok, demokratikus normák tisztelete, civil társadalom részvétele), de nem sikerült azokat számon kérniük a PFSZ-en, illetve PH-on. Ugyanez lett a sorsa annak a háromoldalú együttműködési mechanizmusnak (AHLC/TAP 1995) is, amelyet a fejlesztési együttműködésben érintett felek együttműködésének elősegítésére hoztak létre (Brynen 2000).⁴⁵ A mechanizmus szellemében a PH minden hónapban részletes kimutatást kellett, hogy készítsen az AHLC számára költségvetésének adószedési, illetve költségesítési szokásokra vonatkozó sorairól. Ennek ellenére, amint azt a későbbiekben újrakalkulált számok is mutatják, az AHLC találkozókön prezentált költségvetési összefoglalók (AHLC dokumentáció, 1993-1997) nem teljesen a valós a pénzáramlásokat tükrözték (Fischer 2001; IMF 2003). A palesztín politikai, illetve „számveteli” rendszerrel szemben létező bizalom hiányában a donorok, amint lehetett olyan tőke jellegű kiadások finanszírozását preferálták (Roberts 2005: 20), amelyek az átláthatóság vonatkozásában minimális aggodalomra adtak okot. Ennek ellenére a segélyek bizonyos célokra történő allokálása – egyúttal más célok szolgálatába állításának megtagadása – szintén feltételeesség, pontosabban szelektivitás (Collier-Dollar 2002).

4. *A második intifáda kitörése* lehetőséget biztosított Izrael számára, hogy az 1993-1998/1999 között kiépített *closure-rendszer* hatékonyságát tesztelje (Hilal és Khan 2004). Nem csupán a palesztínok számára kiadott munkavállalási és közlekedési engedélyek nagy része került felfüggesztésre, de Izrael 2002 végéig leállította a PNH-ot megillető, költségvetési bevételeinek több mint felét képező források folyósítását is. Még ha ez utóbbit széles körben úgy is értékelték, mint a második *intifádáért* (és a hirtelen megnövekvő öngyilkos hullámért) járó, a vétlen palesztín társadalmat is sújtó kollektív büntetést, az intézkedés elsődlegesen az Arafat egyéni „nemzetépítési” stratégiájára épülő PH-val való együttműködés felfüggesztését szolgálta. E stratégia – még ha átmenetileg Izrael támogatta is azt - nem bizonyult eredményesnek azon ellenzéki erők felszámolása terén, amelyek nem voltak hajlandók az oslói megállapodásokat elfogadni, illetve Izraelt elismerni. A bevételek átutalásának leállítását az a tény indokolta, hogy palesztín oldalon nem volt a lényegében Arafat által irányított PNH-nak semmilyen alternatívája.⁴⁶ Hat-hét év elteltével Izrael megtette azt, amit a donorok nem vállaltak az 1990-es évek közepén – akkor, amikor a békefolyamat (látszólagos) érdekében annak támogatását olyan módon és eszközökkel folytatták, amelyek nemcsak hogy nem voltak fenntarthatóak, de a donorközösség saját értékeivel, normáival, elveivel is ellenétben álltak.
5. *Reformok és politikai feltételek.* A második *intifáda* okainak vizsgálata során a donorok ugyanarra a következtetésre jutottak, mint Izrael, még ha az annak háttérében álló magyarázat eltérő is volt:
 - a. A donorok közössége számára a PNH reformja⁴⁷ pénzügyi átláthatóságot, a törvényhozást megillető nyilvánosságot (elszámoltathatóságot), illetve a civil társadalom részvételének

⁴⁵ Az első háromoldalú megállapodás (TAP, 1995. április), illetve előzményének (*Understanding on Revenues, Expenditures és Donor Funding for the Palestinian Authority*. 1994. október 1 – 1995. március 31.) megkötését az EU/EB ösztönözte, amennyiben a folyó költségvetési kiadások támogatása „torzulásokat” eredményezett saját fejlesztéspolitikájában. A TAP kezdeményezés olyan „politikai keretrendszert hozott létre, amelyben az érintett felek és a donorok szerződésben kötelezték el magukat a palesztín fejlesztés mellett” (AHLC/EU 1997).

⁴⁶ Talán nem hiábavaló egy afrikai példa felidézése, még ha a palesztín helyzet szerencsére sok tekintetben össze sem volt hasonlítható Libériával. A később a Sierra Leone-i Speciális Bíróság által a Sierra Leone-i és libériai polgárháborúk első számú felelőseinek kinevezett Charles Taylor 1990-es évekbeli elismeréséhez meghatározó mértékben járult hozzá, hogy a donorok egyedül az ő elérhetőségeit (faxszámát) ismerve tudták hova küldözgetni ultimátumaikat (idézi Kreijen 2001: 78).

⁴⁷ A reformokat bizonyos belső palesztín frakciók évek óta eredménytelenül követelték. A PH reformja minden érintettnek mást jelentett: az azt forszírozó palesztínok számára valódi demokratizálódást, olyan választásokat, amely a palesztínok érdekeinek és nem az oslói megállapodásoknak felel meg, olyan végrehajtó hatalmat, amely szakértőkből és

ösztönzését, bátorítását, kényszerítését (Hanafi és Tabar 2004, Nablusi 2005) jelentette. Megkísérelték a palesztín oldalon létező politikai *status quo* megváltoztatását annak érdekében, hogy egy hiteles, jól működő kormányzati intézményrendszert építsenek ki (Sayigh és Shikaki 1998; Brown 2003; Brown 2005).

- b. E változások „hogyanja” arra a meggyőződésre épült, hogy egyedül a demokratikus eszközök képesek a palesztín oldalon létező autoriter vezetési gyakorlatot megváltoztatni. A problémát az jelentette, hogy krízishelyzetek (mint pl. a 2001-2002-es évek) hatékonyan és demokratikus eszközökkel egyszerre jellemzőek nem kezelhetők.

6. *Alkalmazott eszközök, a segélyek csatornái, lehetséges hatások.* A PH intézményrendszere és költségvetése egyaránt súlyos károkat szenvedett, miután Izrael leállította a költségvetési bevételek részét képező források átutalását. A normális gazdasági kapcsolatokat is súlyosan érintették a biztonsági intézkedések, valamint az izraeli hadsereg katonai műveletei. A felmerülő hiányt egyedül a külföldi segélyek voltak képesek pótolni. A PH költségvetésének kb. fele volt bérköltség (IMF 2003: 68), amely a bevételek drasztikus csökkenése ellenére is folyamatosan nőtt. Az *intifáda* kitörése évében a PNH alkalmazásában álló 110 ezer ember, kb. ötször-hatszor ennyi lakost tartott el. A közalkalmazotti állomány 2006-ra meghaladta a 150 ezer főt. A PH/PFSZ hat-hét éven keresztül (évi 500-600 millió dollárral) történő támogatása sok választási lehetőséget nem hagyott a donor közösségnek. Prioritásaikat a humanitárius és vészhelyzetben történő segélyezésre áthelyezve (2002-2003-ig) a békefolyamat megmentése érdekében megpróbálták megelőzni a PH összeomlását. A PNH-t – a leendő palesztín állam alapjaként – továbbra is a stabilitás kulcsának tekintették, de reformja elkerülhetetlenné vált. A reformfolyamat fő célja a (a) a PH hatékonyságának növelése, (b) a gazdasági, pénzügyi folyamatok átláthatóságának növelése, (c) illetve az önkormányzati (2004, 2005) és parlamenti (2006) választások és egyéb intézményi (döntéshozatali) változtatások révén a demokrácia erősítése volt. A segélyek nem csak pénzügyi, de morális és politikai értelemben is elkötelezettséget jelentettek, amennyiben éves átlagban való megduplázásuk (az oslói időszakhoz képest), pótolta az Izrael által visszatartott, 2001-2002 folyamán kieső forrásokat. Természetesen a segélyek rendelkezésre bocsátásának módja, struktúrája erősen kötött volt:

- a. *Speciális készpénz eszközök (special cash facilities), költségvetési támogatások (direct budgetary assistance), trust fund-ok.* Az Izrael által 1999 és 2000 folyamán beszedett és PH-nak továbbutalt bevételek közel 600 millió dollárt jelentettek (évente). A normális gazdasági tevékenység korlátozódásából származó helyi adókon túl a donoroknak, ha átmenetileg is, de ezt az összeget kellett valahogyan pótolniuk. Ugyanakkor, a PH számára anélkül teljesíteni kifizetéseket, hogy pénzügyi adminisztrációja vonatkozásában változás következett volna be, elképzelhetetlen volt. Ennek megfelelően a demokratikus és jól kormányzott intézményrendszer realizálását célzó különféle bizottságok és alapok (*task force-ok* és *trust fund-ok*) rendszere tovább bonyolódott.⁴⁸ Politikai szempontból különösen jelentős volt az önkormányzatok felértékelése a központi kormányzat rovására (Sewell 2002).
- b. *A társadalom (re)demokratizálása.* Bár az oslói folyamat nem a demokrácia-építésről szólt (Kleinman 2007), a donorok egyike sem kérdőjelezte meg a kialakítandó

nem kisstílusú politikusokból, olyan biztonsági apparátust, amely őket és nem a telepések érdekeit védi. Izrael számára a reform kimerült Arafat gyengítésében, illetve Izrael érdekeinek megfelelő(bb) rezsimre cserélésében; a Bush-adminisztrációnak a reform elsősorban a biztonsági erők „terror elleni háború” céljaival összehangolt átszervezését jelentette oly módon, hogy a PH ne legyen képes kibújni a felelősség alól azzal a jelszóval, hogy nem gyakorol valódi kontrollt. Végül az Európai Uniónak, legnagyobb donorként és saját múltja ismeretében, a reformok olyan átlátható, elszámoltatható, szakmailag kompetens PH létrehozását jelentették, amely megbízhatóan képes a régió stabilitása érdekében befektetett és befektetendő donorpénzeket kezelni (Baskin 2002).

⁴⁸ A Világbank három olyan nagyobb alapot (ESSP I., ESSP II, PMRTF) kezelt, amelyek célja a lakosság szükségleteinek ellátása és a közigazgatás reformjának végrehajtása volt.

intézményrendszer demokratikus mivoltának szükségességét (AHLC-dokumentumok 1993-1997; Nablusi 2005). Az erre irányuló törekvéseknek sok köze a palesztín államépítési szükségletekhez nem volt, hanem azok egyszerűen az általános (európai, OECD DAC) fejlesztéspolitikai prioritásokból következtek (Arts et al 2004; Stokke et al 2005). Az olyan európai értékek, mint az emberi jogok, a civil társadalom részvétele, a demokratikus párbeszéd, az átlátható kormányzati intézményrendszer, világméretben való terjesztése a közös fejlesztéspolitika első koherens megfogalmazása (1993) előtt és után egyaránt cél volt (Smith 2004: 65-66). Ami a palesztín esetet illeti az EU és tagállamai által finanszírozott projekteken belül látványos helyet foglalt el a társadalom „demokratikus” tudatosságának erősítése:

A demokratikus normákat, értékeket ösztönző európai projektek relatív alakulása, 1994-2005																
Teljesítés: PH-n, helyi és nemzetközi civil szervezeteken, illetve nemzetközi szervezeteken keresztül (db)	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Total	
Oktatás				3	2	5	4	6	14	22	13	11	7		87	
Egyenjogúság, női					1		2	3		3	3	9	8		29	
Demokrácia, emberi jogok, civil társadalom		4	2	2	8	9	17	15	15	28	27	43	51	7	228	
Intézményfejlesztés		1	3	1	3	11	6	6	12	8	15	16	15	4	101	
...															...	
Összesen	3	7	12	20	31	74	72	74	111	209	222	169	158	40	1202	
UNRWA nélkül	(az UNRWA költségvetéséhez való rendszeres és rendszertelen hozzájárulások nem szerepelnek az összesítésben)										172	184	128	124	22	1032

Forrás: PMA MOP (2007)

A tervezési minisztérium nyilvántartása szerint az európai donorok figyelme fokozatosan, de határozottan fordult 1997-1998-tól a civil társadalom PH-n keresztül vagy azt megkerülve történő „felhatalmazása” felé. A decentralizáció irányába tett lépések nem minősültek előzmények nélküli jelenségnek, hiszen a Világbank már 1994-ben hangsúlyozta, hogy „a végrehajtásra vonatkozó döntések terén több hatalmat kell adni a szakminisztériumoknak, illetve az önkormányzatoknak, ha az a célunk (...) hogy szélessítsük a palesztín elkötelezettséget (AHLC/WB 1994b: 3). A közszolgáltatások biztosításának kérdése azonban politikailag érzékeny kérdésnek minősült a civil társadalom korábban (1993 előtt) betöltött szerepe miatt. A PH többnyire hatalmi megfontolásokból, de a kezdetektől „nyilvánvaló ellenállást mutatott a lakosság ellátása szempontjából legjobban kihasználható csatornákkal szemben, amelyek történelmi okok miatt civil szervezeteket és ENSZ intézményeket jelentettek” (CG/WB 1994b: 5). Ez nem volt véletlen, hiszen az addig relatíve demokratikusan működő helyi társadalom (Nablusi 2005) – éppúgy, mint az UNRWA – a PFSZ/Fatah közvélemény formálására gyakorolt hatását gyengíthette. E dilemmák 1998-tól növekvő mértékben okoztak problémát, amennyiben a Világbank kezdeményezésével a civil társadalmat fokozottabban (szervezetten) kezdték támogatni. E donorok által támogatott „új” réteg úgy vált felülértékeltté 2000-2002 között, hogy lényegében alig volt szerves kapcsolata a palesztín társadalom hagyományos közösségi szerveződéseivel, illetve demokratikus struktúráival (Nablusi 2005: 125).

- c. *A humanitárius segítségnyújtás politikai dilemmái.* Az UNRWA és a PH közötti kölcsönösen versengő kapcsolatot akaratlanul is erősítették a donorok, amennyiben az első hónapokban kizárólag az UNWRA és a UNDP rendelkezett azokkal a helyi kapacitásokkal, amelyek a donorok fejlesztési tevékenységének megkezdéséhez szükségesek voltak (Brynen 2000; Taylor 2007). És miközben az 1990-es években a donorok „a politikai fejlemények ismeretében szívesebben támogatták az [UNRWA] soron kívüli tevékenységeit” (Parvathaneni 2005: 97), addig 2000-2002 után annak rendes és rendkívüli költségvetése is növekedésnek indult. Az UNRWA lényegében Európa és Egyesült Államok részéről való finanszírozása (ha nem is a visszatérési jog, de) a menekültkérdés elismerését jelenti. Ehhez képest a PNH – egy potenciálisan normálisan működő állam alapjaként való – létrehozása és fenntartása e „jelenség” megszüntetését követelné (legalábbis a Nyugati Parton és a Gázai-övezetben). Számos palesztín számára az UNRWA kulcsfontosságú az identitásuk részét képező – elveszett otthonukba való visszatérés reményét fenntartó – menekült-tudat (Said 1979; Khalidi 1997; vö: Skikaki 2006) megőrzésében, miközben a PNH-ban az önrendelkezéshez való jog megtestesülését, a szuverén állam megteremtésének lehetőségét látják.
7. *Választások* (2006. január). Közvélemény-kutatások szerint az *elvi nyilatkozat* a területeken élő palesztínok körében növelte az Izraellel kötendő béke támogatását és az erőszak elutasítását. Az 1990-es évek végének illúzióvesztése, illetve az *intifáda* következményei ellenére 2005 végén a palesztínok körében – a békefolyamat kezdete óta – a legmagasabb volt az izraeli társadalom többségének megfelelő kompromisszum megkötésének támogatottsága (Skikaki 2006). Ennek ellenére a tíz év után először megrendezett, demokratikus körülmények között lezajlott parlamenti választásokon a PFSZ legitimitását megkérdőjelező, az oslói megállapodásokat elutasító, alapokmánya szerint Izrael elpusztítására felszólító Iszlám Ellenállási Mozgalom (Hamász) a szavazatok 44 százalékát, vagyis a 132 képviselői helyből 74-et szerzett meg.

Konklúzió

A felajánlott, vállalt és kifizetett segélyek politikai döntések eredményei voltak, politikai elkötelezettséget fejeztek ki, miközben azokat alig követték olyan magántőke áramlások, amelyek a hivatalos fejlesztési segélyeket felajánló államokból származtak. A felajánlott külföldi gazdasági támogatás erősíthette az európai identitást (Sotendorp 2002), lehetőséget biztosíthatott a nyugati államok számára, hogy kifejezzék a palesztín állam megteremtésére irányuló konszenzus létét (már jóval 2002 júniusa előtt is), de konstruktív módon nem járulhattak hozzá e cél realizálásához. A magyarázat egyszerű: „logikátlan azt feltételezni, hogy csupán, mert egy olyan társadalomban tanultam és éltem, amely valahogy a béke és prosperitás állapotába eljutott, tudok is eleget ahhoz, hogy más társadalmak számára terveket készítsek arra nézve, hogyan kell békét és prosperitást teremteni” (Easterly 2006: 22).

Az *elvi nyilatkozat*, éppúgy, mint a soron következő megállapodások fokozatosan és óvatosan próbálták megoldani az izraeli-palesztín konfliktust. Az idő nem visszafordítható, de továbbra is mindkét oldálnak vannak jogos követelései. A palesztínok évtizedek óta küzdenek az önrendelkezésért, illetve egy független állam megteremtéséért. Izrael továbbra sem engedheti meg magának, hogy biztonságát kockáztassa, akkor sem, ha ennek ára a részleges vagy teljes megszállás. Minden korábbi megállapodással ellentétben az *elvi nyilatkozatnak* sikerült a két közvetlenül érintett felet jogi értelemben is egymáshoz kötnie. Bár a megállapodásokban számos buktató és hiányosság volt, illetve egyik sem élvezett maradéktalan konszenzust, ratifikációjuk az izraeli és palesztín társadalom többségének jóváhagyását tükrözte (Shikaki 2006). Ez nem csupán a politikai, jogi *status quo*-ban eredményezett bizonyos változásokat, de egy rendkívül törékeny, komplex hatalmi egyensúlyt is teremtett. Az Izraellel való, de saját közvéleményének háta mögött zajló tárgyalásokkal, illetve megállapodással a PFSZ/Fatah azt kockáztatta, hogy legitimitációját saját

társadalmán belül veszíti el, amennyiben a végeredmény kudarccal jár. A kialakult probléma ugyanaz volt, mint más esetekben. Az önrendelkezéshez való jog, még ha azt a nemzetközi jog el is ismeri, nem feltétlenül jelenti, hogy az azzal rendelkező fél rendelkezik is az annak gyakorlásához szükséges kapacitásokkal, képességekkel.

A konfliktus megoldása, a békefolyamat támogatása, a stabilitás (bármilyen okból) történő biztosítása érdekében a külső szereplők megpróbálták a jog (*legality*) és a hatékonyság (*efficiency*) között létező különbséget áthidalni. Pont úgy, ahogyan tették azt a dekolonizáció kezdete óta számos más fejlődő országban is (Kreijen 2001). Az izraeli visszavonulás, a megszállás részleges befejezése nem volt egyenlő egy leendő államot – legalábbis a jó kormányzás modern koncepciójának megfelelően – irányítani képes, hatékony Palesztín Hatóság létrejöttével. A nemzetközi rendszer játékszabályainak megfelelően a donorok (a fejlett államok) a hiányzó kapacitásokat szándékoztak (ki)fejleszteni a külső támogatások révén (Sorensen 1993: 394). Tevékenységük kudarcra volt ítélve, mert érdemi változások (többek között konfliktusból békébe való átmenet, illetve hatalmi konszolidáció) nem érhetőek el sem politikailag, lényegileg kilúgozott gazdasági támogatással (1993-2000), sem olyan kifinomult demokratikus eszközökkel (2000-2005), amelyeket akár belső önkény, akár külső megszállás alatt alkalmaztak. A donorok egy olyan autoriter jellegű politikai rendszert kívántak megváltoztatni, amelyeket éveken keresztül „kételyek nélkül” támogattak. Ennek következtében – ahelyett, hogy a politikai, gazdasági célokat következetesen kezelték volna – a palesztín társadalom választani kényszerült az önrendelkezés és a demokrácia, illetve a szuverenitás ígérete és a jó kormányzás között. Politikai eszméket, magasztos elveket szelektíven nem lehet terjeszteni. A külső politikai szereplők demokratikus, gazdaságilag virágzó és jól-kormányzott palesztín társadalom iránti aggódása nagyszerű (sőt, indokolt is) volt. Ennek ellenére „mindent elsöprő” támogatásuk során figyelmük nem terjedt ki arra, hogy érdemben tiszteletben tartsák a létező „történelmi siralmakat,”⁴⁹ a palesztínok önrendelkezéshez való jogát, illetve a legitim képviselőként elismert PFSZ-nek az arra való jogát, hogy eldöntse hogyan kívánja kapcsolatait saját népével, illetve ezen keresztül Izraellel szemben alakítani. A közös és egyéni identitást éppúgy meghatározzák a közösen vallott politikai célok, a sok esetben kevésbé demokratikus módon elfogadott és alkalmazott eszközök, mint az akár modern, akár hagyományos, politikai, illetve társadalmi intézményrendszer. Ezen identitások formálódása lehetőséget kínál nemcsak a létező környezethez többé-kevésbé való tudatos igazodásra, de a politikai, nemzeti értelemben vett túlélésre is. Ez érvényes nem csupán a palesztín társadalmon belül, de az izraeliek és palesztínok egymás számára kölcsönösen „bérbe adott” földjének egészét tekintve is.

A belső összefüggések bármilyen kívülről irányított, elvben következetes, de gyakorlatát tekintve következetlen fejlesztési folyamatnak (1993-2000, 2000-2005) – csupán a funkcionálisan értelmezett demokratikus szabályok és jó kormányzás érdekében – való alárendelése két következménnyel mindenképpen járt. Egyrészt (i) dezintegrálta azt az egyébként is törékeny palesztín konszenzust, amely nélkül semmilyen körülmények között nem lehet hatékony, szuverén államot fenntartani, másrészt (ii) aláásta azon konszolidált béke lehetőségét, amely semmilyen körülmények között nem teremthető meg áldozatok nélkül. Ami ez utóbbit illeti, a donoroknak nem sikerült erőfeszítéseiket az izraeliek és a palesztínok közötti bizalom erősítésére koncentrálni. Lényegében mindegy is, hogy hatékony bizalom-építő eszközök (*confidence-building measures*) – pl. erős nemzetközi békefenntartó erő, vagy más verifikációs mechanizmus – alkalmazására azért nem került sor, mert az ilyen mechanizmusok alkalmazását legalább az egyik közvetlenül érintett fél elutasította, vagy mert azok meghaladták a donorok kompetenciáját. Bármelyik eset állt is fenn, a számszerűen európai többségben lévő donorok „szoft” eszközökkel való szerepvállalását saját

⁴⁹ „Rex Brynen eredeti megfogalmazásában: „No one was expecting aid to erase past grievances.” (email-váltás, 2007. április 8.)

politikai értékeik és érdekeik magyarázták. A segélyek funkciójukat tekintve a konfliktus (béke) intenzitásának alakulásában egyszerű szabályozó szerepet töltöttek be a stabilitás fenntartása érdekében. Ez utóbbi szempontból az előbbi (i) nem feltétlenül nagy kudarc. Végző soron a széles körben elfogadott gondolkodásmódot – a demokratikus normák, az átlátható hatékonyság és a nyugati értékek korábban exportált nacionalizmus (Seers 1983) feletti dominanciáját – elfogadva és Ulf Hannerzet idézve „mit olyat tehet egy nemzet az emberért, amit egy jó hitelkártya nem?

4. Fontosabb felhasznált irodalmak

Könyvek, tanulmányok, cikkek

- Abdel-Khalek, Gouda – Korayem, Karima (1995): „Conditionality, Structural Adjustment and Development,” in Stokke (1995): 272-295.
- Abed, George T. (1994): „Developing the Palestinian Territories. An Interview with George T. Abed” *Journal of Palestinian Studies* 23 (4): 41-51.
- Abed, George T. (1999): „Beyond Oslo: A Viable Future for the Palestinian Economy,” in Roy (1999): 29-58.
- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. (2000): „Political Losers as a Barrier to Economic Development” *American Economic Review* 90 (2): 126-130.
- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. (2005): *The Economic Origins of Democracy and Dictatorship*. Cambridge: Cambridge University Press
- Afshar, Farhad (1992): „The Nation State as the Main Factor on Social Destabilization in the Periphery. The Gordian Knot of Development,” in Auroi (1992): 25-38.
- Alesina, Alberto – Weder, Beatrice (2002): *Do Corrupt Governments Receive Less Foreign Aid?* *American Economic Review* 92: 1126–37.
- Alesina, Alberto – Dollar, David (2000): „Who Gives Foreign Aid to Whom and Why?” *Journal of Economic Growth* 5 (1): 33-63.
- al-Kawaz, Ahmed, ed (1999): *New Economic Developments and their Impact on Arab Economics*. Safat: The Arab Planning Institute (Kuwait)
- Alpher, Joseph (1998): The Political Role of the European Union in the Arab-Israel Peace Process: An Israeli Perspective. *International Spectator* 33 (4) www.ciaonet.org/olj/iai/iai_98alj01.html (letöltés: 2006. június)
- Amudsen, Inge – Ezbi, Bassem (2002): *Clientist Politics. State Formation and Corruption in Palestine 1994-2000*. R 2002: 17, Bergen: Chr Michelsen Institute
- Anderson, Mary B. (2005): „Do no harm’: the impact of international assistance to the occupied Palestinian territory,” in Keating et al 2005: 143-154.
- Aoun, Elena (2003): „European Foreign Policy and the Arab-Israeli Dispute,” *European Foreign Affairs Review* 8 (2003): 289-312.
- Arnon, Arnie – Weinblatt, Jimmy (2001): „Sovereignty and Economic Development. The case of Israel and Palestine” *The Economic Journal* 111 (472): F291-308.
- Arts, Karin – Dickson, Anne K., eds (2004): *EU development cooperation. From model to symbol*. Manchester: Manchester University Press
- Aruri, Naseer H. (1998): „Oslo's Muddled Peace,” *Current History* 97: 7-12.
- Aruri, Naseer H. (1999): „The Wye Memorandum: Netanyahu's Oslo and Unreciprocal Reciprocity,” *Journal of Palestine Studies* 28 (2): 17-28.
- Asseburg, Marion (2004): „The EU and the Middle East Conflict: Tackling the Main Obstacle to Euro-Mediterranean Partnership,” in Jünemann (2004): 174-193.
- Atlantic Council (2002): *Elusive Partnership: US and European Politics in the Near East and the Gulf*. Washington: The Atlantic Council
- Auroi, Claude, ed. (1992): *The Role of State in Development Processes*. London: Frank Cass
- Awartani, Hisham (1990): „The Palestinian Economy Under Occupation,” in Deters – Klijn (1990): 15-30.
- Awartani, Hisham – Kleiman, Ephraim (1997): „Economic Interactions among Participants in the Middle East Peace Process,” *Middle East Journal* 51 (Spring): 215-229.
- Awartani, Hisham – Brynen, Rex – Woodcraft, Clare (2000): „The Palestinian Territories,” in Forman – Patrick (2000): 205-259.
- Bangura, Yusef (1994): „Intellectuals, Economic Reform and Social Change,” *Development and Change* 25 (2): 785-827.
- Baskin, George (2002): *A Note about Reforms*. Jeruzsálem: Israel/Palestine Center for Research and Information (letöltés: 2007. január 31.) <http://www.ipcri.org/files/reforms.html>
- Beilin, Yossi (1999): *Touching Peace. From the Oslo Accord to a Final Agreement*. London: Weidenfeld and Nicholson
- Beitz, Charles R. (1999): *Political Theory and International Relations*. Princeton: Princeton University Press
- Ben-Aharon, Yossi (2002): „Foundering Illusions: The Demise of Oslo Process,” in Ma’oz et al (2002): 59-77.
- Ben-Ami, Shlomo (2006): *Scars of War, Wounds of Peace: The Israeli-Arab Tragedy*. Oxford: Oxford University Press
- Ben-Meir, Alon (1993): „Israelis and Palestinians: Harsh Demographic Reality and Peace,” *Strategic Review* 21 (3): 47-57.
- Benvenisti, Meron (1986): *Demographic, Economic, Legal, Social and Political Developments in the West Bank*. The West Bank Data Project (WBDP) 1984-1987, Jerusalem: The Jerusalem Post
- Berthelemy, Jean-Claude (2005): *Bilateral donors’ interes vs. recipients’s development motives in Aid Allocation: do all donors behave the same?* HWW Conference on the Political Economy of Aid, Hamburg

- Beynon, Jonathan (2001). *Policy Implications for Aid Allocation of Recent Research on Aid Effectiveness and Selectivity*. Development Center and Development Assistance Committee Seminar on Aid Effectiveness, Selectivity and Poor Performers. 2001. január 17. Párizs: OECD
<http://www.oecd.org/dataoecd/15/62/2664833.pdf> (letöltés: 2006. november)
- Bibó István (1990): „A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai - Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntobíráskodás” (IV. rész: Két területi államalakulási vita: Ciprus és Közel-Kelet), In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, Budapest: Magvető
- Bir Zeit (2004): *Palestine Human Development Report*. Ramallah: Bir Zeit University
- Blahó András – Prandler Árpád (2001): *Nemzetközi szervezetek*. Budapest: Aula
- Bokorné Szegő Hanna (1999): *Nemzetközi jog*. Aula
- Boyce, James K. (2002): *Investing in Peace: Aid and Conditionality After Civil Wars*. Adelphi Paper 351, The International Institute for Strategic Studies. Oxford: Oxford University
- Bretherton, Charlotte – Vogler, John (2000): *The European Union as a Global Actor*. London: Routledge
- Brown, Chris (2002): *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*. Cambridge: Polity Press
- Brown, Nathan J. (2003): *Palestinian Politics after the Oslo Accords. Resuming Arab Palestine*. California: University of California Press
- Brown, Nathan J. (2005): *Evaluating Palestinian Reform*. Carnegie Paper No. 59, Washington: Carnegie Endowment
- Browne, Steve (2006): *Aid and Influence. Do Donors Help or Hinder?* London: Earthscan
- Bruce, James (1996): „PLO (Palestine Liberation Organization), Israel and Security, Part 1” *Jane's Intelligence Review* 8 (April): 159-162.
- Brynen, Rex (1995): „Dynamics of Palestinian Elite Formation,” *Journal of Palestinian Studies* 24 (3): 31-43.
- Brynen, Rex (2000): *A Very Political Economy: Peacebuilding and Foreign Aid in the West Bank and Gaza*. Washington: United States Institute of Peace (USIP)
- Brynen, Rex. (2005a): „Donor Aid to Palestine: attitudes, incentives, patronage and peace,” in Keating et al (2005): 129-142.
- Brynen, Rex (2005b): „Donor Assistance: Lessons from Palestine to Afghanistan,” in Junne, G. – Verkoren, W., eds: *Postconflict Development. Meeting New Challenges*. Boulder: Lynne Rienner
- Burnside, Craig – Dollar, David (1997): *Aid, Policies and Growth*. Policy Research Paper No. 1777, Washington: Világbank
- Burnside, Craig – Dollar, David (2000): „Aid, Policies and Growth,” *American Economic Review* 90 (4): 847-868.
- Burnside, Craig – Dollar, David (2004): *Aid, Policies and Growth. Revisiting the Evidence*. Policy Research Paper O-2834, Washington: Világbank
- Cameron, Fraser, ed. (2004): *Bridges over the Mediterranean? European and US Perspectives*. The Helmut Kohl Institute for European Studies. Jeruzsálem: HUJI
- Cassen, Robert et al (1994): *Does Aid Work?* Oxford: Calendron
- Chagnollaud, Jean-Paul (1990): „The European Community and the Middle East Conflict,” in Nassar – Heacock (1990): 257-267.
- Challand, Benoit (2002): *Insiders vs. Outsiders? Still a Significant Theme in Palestinian Politics?* European University Institute, Florence (letöltés: 2006. szeptember)
<https://www.iue.it/RSCAS/RestrictedPapers/conmed2002/WS13-Challand.pdf>
- Chakravarti, Ashok (2006): *Aid, institutions and development: new approaches to growth, governance and poverty*. Northampton: Edward Elgar
- Christison, Karen.(1999): *Perceptions of Palestine. Their Influence on U.S. Middle East Policy*. Berkeley: University of California
- Clairet, Paul (1994): „EC-Middle East Relations: The Peace Process and Revisions to the Community’s Mediterranean Policy,” in Ludlow, Peter (1994): *Europe and the Mediterrean*. Brassey’s for CEPS, London
- Cobham, David – Kanafani, Nu’man, eds (2004): *The Economics of Palestine: Economic Policy and Institutional Reform for a Viable Palestinian State*. London: Routledge
- Collier, Paul (2000): „Conditionality, Dependence and Coordination: Three Current Debates in Aid Policy,” in Gilbert and Vines (2000): 299-325.
- Collier, Paul – Dollar, David (2001): *Development Effectiveness: What Have We Learnt?* Világbank,
<http://www.oecd.org/dataoecd/16/2/2664872.pdf> (letöltés: 2006. június)
- Collier, Paul – Dollar, David (2002): „Aid Allocation and Poverty Reduction,” *European Economic Review* 26: 1475–1500.
- Collier, Paul – Hoeffler, Anke (2002): *Aid, Policy and Growth in Post-Conflict Counties*. Policy Research Working Paper 2902, Washington: Világbank
- Collier, Paul – Hoeffler, Anke (2005): *Unintended Consequences – Does Aid Promote Arm Races?* Department of Economics. Oxford: University of Oxford
- Collier, Paul – Hoeffler, Anke – Söderbom, Mans (2006): *Post-Conflict Risks*. WPS/2006-12, Centre for the Study of African Economies, Department of Economics, University of Oxford

- Cordesman, Anthony H. (2002): *Israel Versus the Palestinians: The 'Second Intifada' and Asymmetric Warfare*. Washington: CSIS, http://www.csis.org/media/csis/pubs/israelvspale_intafada%5B1%5D.pdf (letöltve: 2003. április).
- Cordesman, Anthony H. (2005): *The Israeli-Palestinian War: Escalation to Nowhere*. Washington: Greenwood and CSIS
- Cotran, Eugene – Mallat, Chibli (1996): *The Arab-Israeli Accords: Legal Perspective*. Boston: Kluwer Law International
- Daalder, Ivo H. – Gnesotto, Nicole – Gordon, Phillip H., eds. (2006): *Crescent of Crisis. US-European Strategy for the Greater Middle East*. Washington: The Brookings Institute és Párizs: EU Institute for Security Studies
- D'Alancón, François (1994): „The EC looks to a New Middle East,” *Journal of Palestine Studies* 23 (2): 41-51.
- Danielson, Anders – Wohlgemuth, Lennart (2005): „Swedish Development Cooperation in Perspective,” in Heoebink et al (2005): 518-545.
- Darwish, Mahmoud (2002): „A Love Story between an Arab Poet and His Land. Interview with Mahmoud Darwish conducted by Adam Shatz,” *Journal of Palestine Studies* 31 (3): 67-78.
- Degnbol-Martinussen, John – Engberg-Pedersen, Paul (2003): *Aid: Understanding International Development Cooperation*. London: Zed Books
- Denters, Erik. – Klijn, Jacqueline, eds (1990): *Economic Aspects of a Political Settlement in the Middle East*. Amsterdam: VU University Press
- Dieckhoff, Alain (1988): „Europe and the Arab World: The Difficult Dialogue,” in Greilsammer – Weiler (1988)
- DiGeorgio-Lutz, JoAnn. A.(2003): „The US-PLO Relationship: From Dialogue to the White House Lawn,” in Lesch (2003): 252-275.
- Diwan, Isaac – Shaban, Radwan A. (1999): *Development under Adversity: The Palestinian Economy under Transition*. Washington: Világbank
- Dollar, David – Levine, Victoria (2006): „The Increasing Selectivity of Foreign Aid, 1984-2003,” *World Development* 34 (12): 2034-2046.
- Doombos, Martin (1995): „State Formation Processes under External Supervision: Reflections on Good Governance,” in Stokke (1995): 377-391.
- Duchene, François (1988): „Israel in the Eyes of Europeans: A Speculative Essay,” in Greilsammer – Weiler (1988)
- Dupla, T. (1990): „The Role of the European Community,” in Denters – Klijn (1990): 181-184.
- Easterly, William (2001): *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*. Cambridge: MIT Press
- Easterly, William (2002): *The Cartel of Good Intentions: Markets vs. Bureaucracy in Foreign Aid*. Working Paper 4., Washington: Center for Global Development
- Easterly, William (2006): *The White Man's Burden. Why west' efforts to aid the rest have done so much ill and so little good*. Oxford: Oxford University Press
- Einhorn, Talia (1997): *The Customs Union Between Israel and the Palestinian Authority: A Critical Analysis*. Statment before the Joint Economic Committee. 1997. október 21.
<http://www.house.gov/jec/hearings/israel/einhorn.htm#author> (letöltés: 2007. június)
- El-Doufani, Mohamed M. (1995): „The Middle East I: The PLO-Israeli Accord – an Arab Critique,” *World Today* 51: 15-18.
- Elliott, Kimberley Anne (1998): „The Sanctions Glass: Half Full or Completely Empty?” *International Security* 23 (1): 50-65.
- Elmusa, Sharif S. – El-Jaafari, Mahmoud (1995): „Power and Trade: the Israeli-Palestinian Economic Protocol” *Journal of Palestinian Studies* 24 (2): 14-32.
- Eran, Oded (2004): „A Gap Between Israel and Europe?” In Cameron (2004): 19-25.
- ESCWA (2000): *Statistical Abstract of the ESCWA Region*. New York: UN
- ESCWA (2005): *Statistical Abstract of the ESCWA Region*. New York: UN
- Feyzioglu, Tarhan – Swaroop, Vinaya – Zhu, H. (1998): „A Panel Data Analysis of the Fungibility of Foreign Aid,” *World Bank Economic Review* 12 (1): 29-58.
- Forman, Shepard – Patrick, Stewart, eds (2000): *Good Intentions. Pledges of Aid for Postconflict Recovery*. Boulder: Lynne Rienner
- Fischer, Stanley – Rodrik, Dani – Tuma, Elias (eds) (1993): *The Economics of Peace in the Middle East*. Cambridge: MIT Press
- Fischer, Stanley (1994a): „Economic Transition in the Occupied Territories. An interview with Stanley Fischer,” *Journal of Palestinian Studies* 23 (4): 52-61.
- Fischer, Stanley et al (1994b): *Securing Peace in the Middle East: Project on Economic Transition*. Cambridge: MIT Press
- Fischer, Stanley – Alonso-Gamo, Patricia – Erickson von Allmen, Ulric (2001): „Economic Development in West Bank and Gaza since Oslo,” *The Economic Journal* 111 (472): 254-275.

- Fjeldstad, Odd-Helge– Zagha, Adel (2002): *Taxation and State Formation in Palestine in 1994-2000*. R 2002: 13. Bergen: Chr. Michelsen Institute
- Fjeldstad, Odd-Helge– Zagha, Adel (2004): „Taxation and State Formation in Palestine in 1994-2000,” in Khan et al (2004): 192-215.
- Garber, Larry (2005): „Donor security callanges in the Palestinian Territories” in Keating et al (2005): 177-185.
- Gazdag Ferenc (2003): *Az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája*. Budapest: Osiris
- Gazdik Gyula (1994): „Madridtól a palesztín-izraeli kézfogásig,” *Társadalmi Szemle* 1994 (1)
- Gazdik Gyula (1996): „Az átalakuló Közel-Kelet: a palesztín autonómia,” *Társadalmi Szemle* 1996 (4)
- Gazdik Gyula (1998): „Netanjahu és a közel-keleti béke. Oslói folyamat: az úton végig lehet menni?” *Társadalmi Szemle* 1998 (6)
- Gazdik Gyula (2001): „Az Európai Unió és a palesztín kérdés,” in J. Nagy (2001)
- Gazdik Gyula (2003): „Az izraeli pártrendszer fejlődésének főbb jellemzői,” *Külügyi Szemle* V (1): 3-33.
- Gazdik Gyula (2004): „A palesztín politikai rendszer fejlődésének főbb jellemzői,” *Kül-Világ online folyóirat* 1 (4), MTA-NATO Információs Központ, Budapest, <http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2004/04/gazdik.html> (letöltés: 2005. október)
- Gazdik Gyula (200Y): *Az Európai Unió közel-keleti politikájának három évtizede, 1970-2000*. Magyar Lajos Alapítvány. Béke- és Konfliktuskutató Intézet, (letöltés: 2007. augusztus) <http://www.freeweb.hu/bki/Gazdik%20Tanulm%E1ny.htm>
- Gazdik Gyula (2006: 301-320): „Adalékok a palesztín államiság kérdéséhez,” in Marton, P. (szerk): *Államok és Államkudarcok a globalizálódó világban* (letöltés: 2007. január) http://www.telekiintezet.hu/kulpol/kutatas/bukott/TLI_KTK_ÁllamokÉsÁllamkudarcok.pdf
- Gazit, Shlomo (1994): „The Declaration of Principles between Israel and the PLO: The Security Issues,” *Studia Diplomatica* 47 (3): 41-51.
- Ghanem, As’ad (2001): *The Palestinian Regime. A „Partial Democracy”*. Brighton: Sussex Academic Press
- Giacomo, Luciani. (1995): „Resources, Revenues, and Authoritarianism in the Arab World: Beyond the Rentier State?” in Brynen et al (1995)
- Gibbon, Peter (1993): „The World Bank and the New Politics of Aid” in Sorensen (1993): 35-62.
- Ginsberg, Roy. (1999): „Conceptualising the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap,” *Journal of Common Market Studies* 37 (3): 429-454.
- Goldwin, Robert H., ed. (1963): *Why Foreign Aid?* Chicago: Rand McNally and Co.
- Greilsammer, Ilan (1988): „Reflections on the Capability of the European Community to Play an Active Role in an International Crisis,” in Greilsammer – Weiler (1988)
- Greilsammer, Ilan – Weiler, Joseph H. H. (eds) (1988): *Europe and Israel: Troubled Neighbours*. New York: Walter de Gruyter
- Gresh, Alain –Vidal, Dominique (2004): *The New A-Z of the Middle East*. London: I.B. Tauris
- Griffin, Keith (1991): „Foreign Aid After the Cold War,” *Development and Change* 1991 (4)
- Haas, Richard N., ed (1998): *Economic Sanctions and American Diplomacy*. New York: Council on Foreign Relations
- Haddad, Yvonne Yazbeck (2003): „Islamist Perceptions of US Policy in the Middle East,” in Lesch (2003): 467-491.
- Halper, Jeff (2005): „Victims of War are not like Victims of Earthquake,” in Keating et al (2005): 186-198.
- Hanafi, Sari – Tabar, Linda (2004): „Donor Assistance, Rent-Seeking and Elite Formation,” in Khan (2004): 215-239.
- Hansen, Henrik – Tarp, Finn (2000): „Aid Effectiveness Disputed,” *Journal of International Development* 12 (3): 375-398. <http://www.grips.ac.jp/teacher/oono/hp/docu01/paper03.pdf>
- Hannerz, Ulf (1996): *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge
- Hassassian, Manuel (2002): „Why Did Oslo Fail? Lessons for the Future,” in Ma’oz et al (2002): 114-132.
- Heiberg, Marianne – Ovensen, Geir (1993, 1994): *Palestinian Society in Gaza, West Bank and Arab Jerusalem. A Survey of Living Conditions*. Oslo: FAFO-AIS
- Heikal, Mohamed (1997): *Secret Channels. The Inside Story of Arab-Israeli Peace Negotiations*. Harpercollins Pub Ltd
- Hermann, Tamar – Newman, David (2000): „A Path Strewn with Thorns: Along the Difficult Road of Israeli-Palestinian Peacemaking,” in Darby – Ginty (2000) 107-153.
- Hever, Shir (2005): *The Economy of the Occupation. The Settlements*. Tel Aviv: AIC (letöltés: 2006. június) <http://www.alternativenews.org/aic-publications/the-economy-of-the-occupation/>
- Heller, Mark A. (1994): „The Israeli-Palestinian Accord: An Israeli View,” *Current History* 93 (580): 56-61.
- Hilal, Jamil – Khan, Mustaq H. (2004): „State formation under the PNA: Potential outcomes and their viability,” in Khan et al (2004): 64-120.
- Hill, Christopher (1993): „The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role,” *Journal of Common Market Studies* 31 (3): 305-328. <http://www.aueb.gr/deos/MSc/executives/Bourantonis/expectations-capabilitiesdoc.pdf> (letöltés: 2006. június)
- Hill, Christopher – Smith, Karen E. (2000: 300-316): *European Foreign Policy. Key Documents*. London: Routledge
- Hoebink, Paul – Stokke, Olav, eds (2005): *Perspectives on European Development Cooperation. Policy and Performance of individual donor countries and the EU*. London: Routledge

- Holland, Martin, ed. (1997: 120-136): *Common Foreign and Security Policy: the record and reforms*. London: Pinter Publishers
- Hollis, Rosemary (2005): „The Israeli-Palestinian road block: can Europeans make a difference?” *International Affairs* 80 (2): 191-201.
- Hollis, Rosemary (1994): „The Politics of Israel-EU Economic Relations,” *Israel Affairs* 1 (1)
- Holden, Patrick (2006): „Conflicting Principles in the Organization of Aid Policy for Political Purposes: A Case Study of the European Union’s Mediterranean Aid,” *The European Journal of Development and Research* 18 (3): 387-411.
- Hook, Steven. W. (1995): *National Interest and Foreign Aid*. London: Lynne Rienner
- Hooper, Rick – Pedersen, Jon (1998): *Developing Palestinian Society*. FAFO Report 242. Oslo: FAFO-AIS
<http://www.fafo.no/pub/rapp/242/242.pdf>
- Hooper, Rick (1999): „The International Politics of Donor Assistance to Palestinians in the West Bank and Gaza Strip (1993-1997)” in Roy (1999): 59-95.
- Horváth Jenő (2005): *Világpolitikai lexikon 1945-2005*. Budapest: Osiris
- ICJ – PECDAR (2004): *Advisory Opinion Proceedings on Legal Consequences of Construcion of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. Palestine – Written Statement (2004. január 30.) and Oral Pledging (2004. február 23)*. Jeruzsálem: PECDAR
- IMF (2001): *West Bank and Gaza. Economic Performance, Prospects and Politics*. (3. fejezet 61-82: *Transaction Costs in the Palestinian Economy: A Microeconomic Perspective*). Washington: IMF
- IMF (2003): *West Bank and Gaza: Economic Performance and Reform Under Conflict Conditions*. Washington: IMF
- IMF (2004). *Macroeconomic and Fiscal Developments, Outlook, and Reform in the West Bank and Gaza*. Presented at the Ad-Hoc Liaison Committee (AHLC) Meeting, Oslo www.imf.org/external/np/dm/2004/120804.htm (letöltés: 2006. november)
- Indyk, Martn (2006): „US Strategy for Resolving the Israeli Palestinian Conflict,” in Daalder – Gnesotto – Gordon (2006): 43-55.
- Jackson, Robert H. (1990): *Quasi-states: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press
- Jawad, Haifaa A. (1992): *Euro-Arab Relations: a Study in Collective Diplomacy*. Reading: Ithaca Press
- Jones, Bruce D. (2004): „The Middle East Peace Process,” in Malone (2004): 391-407.
- Jünemann, Anette, ed. (2004): *Euro-Mediterranean Relations After September 11. International, Regional and Domestic Dynamics*. London: Frank Cass
- Kanafani, Nu’man (1999): *Associating Palestine with the EU: the Present Framework and the Way Ahead*. Paper 9937, Kairó: Economic Research Forum
- Kanafani, Nu’man (2001): „Trade – a Catalyst for Peace?” *The Economic Journal* 111 (472): F276-90.
- Karagiannis, Nathalie (2004): *Avoiding Responsibility. The Politics and Discourse of European Development Policy*. London: Pluto Press
- Karmi, Ghada (2005): „With no Palestinian state in sight, aid becomes an adjunct to occupation,” *Guardian Unlimited*, 2005. december 31, (letöltés: 2006. augusztus)
<http://www.guardian.co.uk/israel/Story/0,2763,1675792,00.html>
- Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Zoido-Lobaton, Pablo (1999): *Governance Matters*. Policy Research Working Paper 2196. Washington: Világbank <http://www.worldbank.org/wbi/governance/pdf/wps2169.pdf>
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (1989): *Power and Interdependence*. Harper Collins Publishers
- Keating, Michael – Le More, Anne – Lowe, Robert, eds. (2005): *Aid, Diplomacy and Facts on the Ground*. London: Chatam House (RIAA)
- Khalidi, Rashid (1994): „A Palestinian View of the Accord With Israel,” *Current History* 93 (580): 62-66.
- Khalidi, Rashid (1998): *Palestinian Identity*. New York: Columbia University Press
- Khalil, Assem (2005): „Israel, Palestine and International Law,” *Miskolc Journal of International Law* 2 (3): 20-39.
- Khan, Mustaq Husein – Giacaman, George – Amudsen, Inge, eds. (2004): *State Formation in Paelestine. Viability and Governance during Social Transformation*. New York: RoutledgeCurzon
- Khadr, Ali (1999): „Donor Assistance,” in Diwan – Shaban (1999)
- Killick, Tony (1998): *Aid and the Political Economy of Policy Change*. London: Routledge
- Kimmerling, Baruch – Migdal, Joel (2003): *The Palestinian People: A History*. Cambridge: Harvard University Press
- Kleiman, Ephraim (1990): „The Economic Interdependence of the West Bank, the Gaza Strip and Israel,” in Denter – Klijn (1990): 31-42.
- Kleiman, Ephraim (1994): „The Economic Provisions of the Agreement Between Israel and the PLO,” *Israeli Law Review* 28: 347-373.
- Kleiman, Ephraim (1998): „Is There a Secret Arab-Israeli Trade?” *Middle East Quarterly* 1998. június
- Kleiman, Ephraim (2002): *Palestinian Economic Viability and Vulnerability*. Prepared for a Conference on the Viability of the Palestinian State. June 19, 2002, Washington
- Kleiman, Ephraim (2006): *From Integration to Separation*. Kézirat. Jeruzsálem.

- Knack, Stephen (2000): *Aid Dependence and the Quality of Governance: A Cross-Country Empirical Analysis*. Policy Research Working Paper 2396, Washington: Világbank
- Knodt, Michele – Princen, Sebastiaan, ed. (2003): *Understanding the European Union's external relations*. London: Routledge
- Koskenniemi, Martti (1991): *The Future of Statehood*. Harvard International Law Journal Vol. 32: 397-410
- Kreijen, Gerard (2001): *State failure, sovereignty and effectiveness: legal lessons from the decolonization of Sub-Saharan Africa*. Leiden: Leiden University
- Kühnel, Bianca, ed (2003): *Troubled Waters: Europe and its Relations With the US and Israel*. The Helmuth Kohl Institute for European Studies, Jeruzsálem: HUJI
- Laqueur, Walter – Rubin, Barry, eds (2001): *The Israel-Arab Reader*. London: Penguin Books
- Landell-Mills, Pierre – Serageldin, Ismail (1991, 1992): *Governance and the External Factor*. World Bank Staff Paper, WB Annual Conference on Development Economics. Washington: The World Bank
- Lasensky, Scott (2005): „Chequebook diplomacy: the US, the Oslo Process and the role of foreign aid,” in Keating et al (2005): 41-58.
- Lasensky, Scott – Grace, Robert (2006): *Dollars and Diplomacy. Foreign Aid and the Palestinian Question*. http://www.usip.org/pubs/usipeace_briefings/2006/palestinian_aid.pdf (letöltés: 2007. július) Washington: USIP
- Legrain, Jean-François (1990): „The Islamic Movement and the Intifada,” in Nassar – Heacock (1990): 175-191
- Le More, Anne (2004): „Foreign Aid Strategy,” in Cobham, D – Kanafani, N. (eds): *The Economics of Palestine: Economic Policy and Institutional Reform for a Viable Palestinian State*. Routledge, London.
- Le More, Anne (2005): „Are 'realities on the ground' compatible with international state-building and development agenda?” in Keating et al (2005): 27-40.
- Le More, Anne (200Y): *The International Politics of aid in the occupied Palestinian territory*. <http://www.odihpn.org/report.asp?ID=2669> (letöltés: 2007. március)
- Lesch David, ed. (2003): *The Middle East and the Unites States. A Historical and Political Reassessment*. Boulder: Westview Press
- Leslau, Ohad (2006): „The New Middle East From the Perspective of the Old Middle East” *Middle East Review of International Affairs* 10 (3) <http://meria.idc.ac.il/journal/2006/issue3/jv10no3a4.html>
- Lia, Brynjar (2007): *Building Arafat's police; the politics of international police assistance in the Palestinian territories after the Oslo Agreement*. New York: Ithaca Press
- Lia, Brynjar (2007b): *A Police Force without State. A History of the Palestinian Security Forces in the West Bank and Gaza*. New York: Ithaca Press
- Lindemann, Beate (1988): „Votes of EC Members at the United Nations on Questions Related to Israel,” in Greilsammer – Weiler (1988)
- Little, Douglas (2002): *American Orientalism. The Unites States and the Middle East since 1945*. London: I. B. Tauris
- Little, Ian M. D. – Clifford, Juillet M. (1996): *International Aid*. Chicago: Aldine Publishing Co
- Long, David E. – Reich, Bernard, eds (2002): *The Government and Politics of the Middle East and North Africa*. Boulder: Westview Press
- Lugosi Győző (1989): *Dokumentumok a Közel- és a Közép-Kelet történetéhez (1914-1980)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Luif, Paul (2003): *EU Cohesion in the UN General Assembly*. Chaillot Papers 49. <http://www.iss.europa.eu/occasion/occ49.pdf> (letöltés: 2006. október), Párizs: Institute d'Etudes Securite
- Lumsdaine, David (1993): *Moral Vision in International Politics 1948-1989*. Princeton: Princeton University Press.
- Maddy-Weitzman, Bruce – Shamir, Shimon, eds. (2005): *The Camp David Summit – What Went Wrong?* Brighton: Sussex Acadmic Press
- Maizels, Alfred – Nissanke, Machiko K. (1984): „Motivations for Aid to Developing Countries,” *World Development* 12 (9): 879-900.
- Malone, David. M., ed. (2004): *The UN Security Council. From the Cold War to the 21st Century*. Boulder: Lynne Rienr
- Ma'oz, Moshe – Rothstein, Robert L – Shikaki, Khalil, eds (2002): *The Israeli-Palestinian Peace Process*. Sussex Academic Press. Brighton: Sussex Academic Press
- MAS (2005): *Towards a More Effective Use of International Aid to the Palestinian People*. Ramallah: Palestine Economic Policy Research Institute
- MAS (2007): *Quarterly Economic and Social Monitor*. Vol 8. 2007. április. Ramallah: Palestine Economic Policy Research Institute
- McGillivray, Mark – Morrissey, Oliver (2000a): „Aid Fungibility in Assessing Aid: Red Herring or True Concern?” *Journal of International Development* 12 (3): 413-391.
- McGillivray, Mark – Morrissey, Oliver (2000b): *Aid Illusion and Public Sector Fiscal Behaviour*. CREDIT Research Paper 2000/9, University of Nottingham

- MFA-GoI (2002): *Sustainable Development in the Palestinian Authority. Report of the Coordination of Activities in Judea, Samaria and the Gaza Strip*. 2002. augusztus, Jeruzsálem. (letöltés 2006. június)
<http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace%20Process/Guide%20to%20the%20Peace%20Process/Sustainable%20Development%20in%20the%20Palestinian%20Authori>
- MFA-GoI (2006): *Suicide and Other Bombing Attacks in Israel Since the Declaration of Principles*:
<http://www.mfa.gov.il/MFA/Terrorism-+Obstacle+to+Peace/Palestinian+terror+before+2000/Suicide%20and%20Other%20Bombing%20Attacks%20in%20Israel%20Since> (letöltés: 2007. január)
- Miller, Arthur (1968, 19YY): *A bűnbeesés után. Az alku*. Budapest: Európa könyvkiadó
- Miller, Aaron David et al (1997): „Arab-Israeli Negotiations and U.S. Interests in the Middle East: Second-Term Imperatives,” *Middle East Policy* 5: 1-21.
- Miller, Aaron David (2002): „The Pursuit of Israeli-Palestinian Peace: a retrospective,” in Ma’oz et al (2002): 31-36.
- Miller, Rory, ed. (1992): *Aid as a Peacemaker*. Ottawa: Carleton University Press
- Miller, Rory – Mishrif, Ashraf (2005): „The Barcelona Process and Euro-Arab Economic Relations: 1995-2005” *Middle East Review of International Affairs* 9 (2) <http://meria.idc.ac.il/journal/2005/issue2/jv9no2a6.html>
- MOFA – IACD (2003): *Monitoring Report of Donors’ Assistance 1993-2003*. Ramallah: Ministry of Foreign Affairs
- Moisi, Dominique (2003): „Europe and the ‘Universality’ of the Palestinian-Israeli Conflict,” in Ortega (2003): 27-32.
- MOPIC (1998): *Building Competitive Advantage in the Palestinian Economy*. Ramallah: MOPIC
- Moore, Mick (1998): „Death Without Taxes: Democracy, State Capacity and Aid Dependence in the Fourth World”, in White, G. and Robinson, M. (eds): *Towards a Democratic Developmental State*. Oxford: Oxford University Press
- Moratinos, Miguel (2000): „EU deserves much greater credit for its role in the peace process,” *Daily Star* 2000. február 19.
- Morgenthau, Hans (1963): „Preface to a Political Theory of Foreign Aid,” in Goldwin (1963): 70-89.
- Mosley, Paul – Hudson, J. (1995): *Aid Effectiveness: A Study of the Effectiveness of Overseas Aid in the Main Countries Receiving ODA Assistance*. United Kingdom. Department for International Development.
- Moughrabi, Fouad (1990): „The intifada in American Public Opinion,” in Nassar – Heacock (1990): 241-257.
- Nablusi, K. (2005): *The State-building Project: what went wrong?* In Keating et al (2005): 117-128.
- Nakhleh, Khalil (2004): *The Myth of Palestinian Development. Political Aid and Sustainable Deceit*. Jeruzsálem: PASSIA
- Naqib, Fadle M. (2002): *The Economic Aspects of the Palestinian Israeli Conflict. The Collapse of the Oslo Accord*. Discussion Paper 2002/100. Helsinki: UNU-WIDER
- Nassar, Jamal R. – Heacock, Roger, eds. (1990): *Intifada. Palestine at Crossroads*. London: Prager
- Nasr, Abdelkarim (2004): „The Role of International Funding in Society Building and Empowerment of the Palestinian People,” in Bir Zeit (2004)
- Nasr, Mohamed M. (2004): „Monopolies and the PNA,” in Khan et al (2004): 168-192.
- Newman, David – Yacobi, Chaim (2004): *The Role of the EU in the Israel/Palestine Conflict*. Working Paper Series No 12, Department of Politics and Government. Beer Sheva: Ben Gurion University.
- Nonneman, Gerd (2003): „A European View of the US role in the Palestinian-Israeli Conflict,” in Ortega (2003): 33-46.
- N. Rózsa Erzsébet – Póti, László (1999): *Európa régi-új régiója: a Mediterráneum*. Budapest: SVKI
- OECD DAC (1997): *DAC Guidelines on Conflict, Peace and Development Co-operation. A Policy Statement*. Párizs: OECD
- OECD (2001): *Geographical Distribution of Financial Flows to Aid Recipients, 1995-1999*. Párizs: OECD
- OECD (2003): *Geographical Distribution of Financial Flows to Aid Recipients, 1997-2001*. Párizs: OECD
- OECD (2005): *Geographical Distribution of Financial Flows to Aid Recipients, 1999-2003*. Párizs: OECD
- OECD (2007): *Geographical Distribution of Financial Flows to Aid Recipients, 2001-2005*. Párizs: OECD
- Olsen, Gorm Rye (2005): „The European Union’s Development Policy. In Hoebink et al (2005): 573-609.
- Orme, W. A.(1999): „Big Palestinian Holding Company Dominates Development in West Bank,” *New York Times*, 1999. május 6.
- Ortega, Martin ed (2003): *The EU and the Crisis in the Middle East*. Chaillot Papers 62.
<http://aei.pitt.edu/775/01/cha62e.pdf> (letöltés: 2006. október) Párizs: Institute d’Etudes Securite
- Ottolenghi, Emanuele. (2004): „Why Israelis and Palestinians are not ready for peace?” *Survival* 46 (1): 41-54.
- Pape, Robert A.(1997): „Why Economic Sanctions Still Do Not Work,” *International Security* 22 (2): 90-136.
- Paragi Beáta (2005: 67-84): „A palesztín nemzeti identitás fejlődése,” in: N. Rózsa Erzsébet (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel- és Távol-Keleten*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Paragi Beáta (2006a): „Az Európai Unió közös érdek-és szereprendszere a Közel-Keleten,” *Külügyi Szemle* 5 (3-4): 49-88.
- Paragi Beáta – Szent-Iványi B. (2006b): *Szükség vagy érdek? A nemzetközi segélyezés érdek- és motivációrendszere*. Társadalom és Gazdaság 28 (1): 99-121.
- Paragi Beáta – Szent-Iványi Balázs – Vári Sára (2007): *Nemzetközi fejlesztési segélyezés*. Kézirat, megjelenés alatt

- Parsons, Nigel (2005): *The Politics of the Palestinian Authority. From Oslo to al-Aqsa*. London: Routledge
- Parvathaneni, H. (2005: 90-98): „The impact of Oslo Accords on UNRWA’s funding,” in Keating et al (2005)
- PCBS (2006a): *Statistical Abstract of Palestine*. 2006. november, Ramallah: PCBS
- PCBS (2006b): *Household Survey on Information and Communications Technology – 2006*. Ramallah: PCBS
- Peresz, Simon (1995): *Az új Közel-Kelet*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó
- Peters, Joel (1998): „The Arab-Israeli Multilateral Peace Talks and the Barcelona Process: Competition or Convergence?” *International Spectator* 33 (4)
- Piening, Christopher (1997: 69-93): *Global Europe: the European Union in world affairs*. Boulder: Lynne Rienner
- PLC (1997): *Palestinian Legislative Council. Special Committee Report [The Corruption Report]*
www.jmcc.org/politics/pna/plc/plccorup.htm (accessed: June 2007).
- PNA-PMA (2006): *PMA Statistical Bulletin*. November 2006. Ramallah: PMA
- PNA-MOP (2007): *Summary of European projects 1993-2006*, Az elektronikus dokumentumot a Palesztín Tervezési Minisztérium munkatársai bocsátották rendelkezésre (2006. november).
- Pundak, Ron(2002): „From Oslo to Taba: What Went Wrong?” in Ma’oz et al (2002): 88-113.
- Reich, Bernard (2003): „The United States and Israel: The Nature of Special Relationship,” in Lesch (2003): 233-252.
- Richards, Alan – Waterbury, John (1990): *The Political Economy of the Middle East. State, Class and Economic Development*. Boulder: Westview Press
- Rist, Gilbert (1997): *The History of Development. From Western Origins to Global Faith*. London: Zed Books
- Roberts, Nigel (2005): „Hard lessons from Oslo: foreign aid and the mistakes of 1990s,” in Keating et al (2005): 17-26.
- Robinson, Glenn E. (1997): *Building a Palestinian State*. Bloomington: Indiana University Press
- Robinson, Glenn E. (2000): „Palestine after Arafat,” *The Washington Quarterly* 23 (4): 77-90.
- Robinson, Glenn E. (2001): „Israel and the Palestinians: The Bitter Fruits of Hegemonic Peace,” *Current History* 100 (642): 15-20.
- Rodrik, Dani (2000): *Participatory Politics, Social Cooperation and Economic Stability*. Cambridge: Harvard University
- Rostoványi Zsolt (2004): *Az iszlám világ és a Nyugat*. Budapest: Corvina
- Rostoványi Zsolt (2006): *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Budapest: Corvina
- Rotberg, Robert I. (2002): „The New Nature of Nation-State Failure,” *The Washington Quarterly* 25 (3): 85-96.
- Rothstein, Robert L. (2002): „A Fragile Peace: Are There Only Lessons for Failure?” in Ma’oz et al (2005): 1-30.
- Roy, Sara (1995): *Gaza Strip: The Political Economy of De-Development*. Washington DC: Institute for Palestine Studies
- Roy, Sara (1996): „Economic deterioration in the Gaza Strip,” *Middle East Report*, July-Sept. 1996.
<http://www.merip.org/mer/mer200/roy.html> (letöltés: 2006. június)
- Roy, Sara (1998): *The Palestinian Economy and the Oslo Process: Decline and Fragmentation*. UAE: The Emirates Center for Strategic Studies and Research
- Roy, S., ed (1999): *The Economics of Middle East Peace: A Reassessment*. Middle East Economic Association, 1999/3
- Roy, Sara (2001): „Palestinian Society and Economy since Oslo” *Journal of Palestinian Studies* 30 (4): 5-20.
- Roy, Sara (2002a): „Why Peace Failed: An Oslo Autopsy,” *Current History* 101 (651).
- Roy, Sara (2002b): „Ending the Palestinian Economy,” in *Middle East Policy* 9 (4): 122-165.
- Rynhold, Jonathan (2004): „Israel’s Fence: Can Separation Make Better Neighbours?” *Survival* 46 (1): 55-76.
- Said, Edward (1979): *The Question of Palestine*. London: Vintage Books
- Said, Edward (1994): *The Politics of Dispossession: the Struggle for Palestinian Self-Determination, 1969-1994*. London: Chatton and Windus
- Said, Edward (1995): *Peace and its Discontents: Gaza-Jerico 1993-1995*. London: Vintage
- Said, Edward (2000): *The End of the Peace Process: Oslo and After*. London: Granta Books
- Said, Edward (2004): *From Oslo to the Roadmap and Iraq*. New York: Pantheon
- Said, Nader (2005): „Palestinian perceptions of international assistance,” in Keating et al (2005): 99-107.
- Santiso, Carlos (2001a): „Good Governance and Aid Effectiveness: The World Bank and Conditionality” *The Georgetown Public Policy Review* 7 (1): 1-22, <http://www.eldis.org/fulltext/conditionality.pdf>
- Santiso, Carlos (2002): *Improving the Governance of European Foreign Aid. Development as an Element of Foreign Policy*. Working Document No 189. Brüsszel: Centre for European Policy Studies
<http://aei.pitt.edu/1820/01/WD189.PDF> (letöltés: 2007. július)
- Savir, Uri (1998): *The Process. 1100 days that changed the Middle East*. New York: Random House
- Sayigh, Yezid – Shikaki, Khalil (1998): *Strengthening Palestinian Public Opinion*. (The Rocard-Siegmán Report). Independent Task Force, New York: Council on Foreign Relations.
- Sayigh, Yezid (1999): *Armed Struggle and the Search for State*. Oxford: Oxford University Press
- Sayigh, Yezid (2006): „Putting the Israeli-Palestinian Peace Process Back on Track. A European Perspective,” in Daalder et al (2006): 55-77.
- Seers, Dudley (1983): *The Political Economy of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press
- Sen, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Budapest: Osiris

- Sen, Amartya (2006): *Identity and Violence. The Illusions of Destiny*. New York: W.W. Norton and Co
- Sewell, David (2002): *Decentralization and Intergovernmental Finance in the Palestinian Authority*. June 5, 2002. Washington: Világbank <http://www1.worldbank.org/wbiep/decentralization/menalib/sewell.pdf> (letöltés: 2007. június)
- Shalabi, El-Sayed Amin (2004): „Sticks and statements,” *Al-Ahram* (711), 2004. október 7-13 (letöltés: 2006. március) <http://weekly.ahram.org.eg/2004/711/op65.htm>
- Shatz, Adam (2002): „A Love Story between an Arab Poet and His Land. Interview with Mahmoud Darwish,” *Journal of Palestine Studies* 31 (3): 67-78.
- Shearer, David. – Meyer, Annuschka (2005): „The dilemma of aid under occupation,” in Keating et al (2005): 165-176.
- Shikaki, Khalil (1998): „The Politics of Paralysis: Peace Now or Hamas Later,” *Foreign Affairs* július-augusztus
- Shikaki, Khalil (2002a): „Palestinians Divided,” *Foreign Affairs* 81 (1)
- Shikaki, Khalil (2002b): „Ending the Conflict: Can Parties Afford it?” in Ma’oz et al (2002): 37-46.
- Shikaki, Khalil (2004): „The Future of Palestine,” *Foreign Affairs* 83 (6)
- Shikaki, Khalil (2006): *Willing to Compromise: Palestinian Public Opinion and the Peace Process*. United States Institute of Peace Special Report 158. Washington: USIP <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr158.pdf> (accessed: February 2007)
- Shtayyeh, Mohamed (1998): *Palestine and the European Union. A partnership for Peace and Economic Development*. Jeruzsálem: Palestinian Center for Regional Studies
- Silvestri, Silvio (2003): „The European Union, the United States and the Middle East,” in Ortega (2003): 47-51.
- SIPRI (1996): *Armaments, Disarmament and International Security*. Chapter 4: *The Middle East Peace Process*. Oxford: Oxford University Press
- Smith, Karen (1997, 1998): „The Use of Political Conditionality in the EU’s Relations with Third Countries: How Effective?” *European Foreign Affairs Review* 3 (2). http://aei.pitt.edu/2729/01/002732_1.PDF
- Smith, Karen E. (2000): „The end of civilian power EU: a welcome demise or cause for concern?” *International Spectator* 35 (2)
- Solana, Javier (2000a): „More punch to the Union” (dánul) *Berlingske Tidende*, February 10
- Solana, Javier (2000b): „Az európai katonai képességek kialakításának szükségességéről,” *Financial Times* 2000. szeptember 29. <http://www.mkogy.hu/nato/2000/00news30.htm>, lekérdezve 2007-09-15.
- Solana, Javier (2000c): *The development of a Common Foreign and Security Policy and the role of the High Representative*. Speech at the Danish Institute of International Affairs (DUPI). Koppenhága, 2000. február 11. http://www.consilium.europa.eu/cms3_applications/applications/solana/details.asp?cmsid=246&BID=107&DocID=60508&insite=1, lekérdezve 2007-10-05.
- Solana, Javier (2002): *Intervention by Javier Solana Eu High Representative For The Common Foreign And Security Policy on the Occasion of the Launch of CER Publication by Steven Everts "Shaping An Effective Eu Foreign Policy"*. Brüsszel, 2002. február 19. (lekérdezve: 2007. Október 5.) http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/discours/69508.pdf
- Solana, Javier (2006): „Europe’s unwavering support to the Palestinan People,” *Al-Hayat*, 2006. április 21.
- Sorensen, Georg (1992): „Democracy, Dictatorship and Development. Consequences for Economic Development of Different Forms of Regime in the Third World” in Auroi (1992): 39-58.
- Sorensen, Georg, ed (1993): *Political Conditionality*. London: Frank Cass
- Sorensen, Georg (1993): „Democracy, Authoritarianism and State Strength,” in Sorensen (1993): 6-34.
- Sorensen, Georg (1995): „Conditionality, Democracy and Development,” in Stokke (1995): 392-409.
- Sotendorp, Ben (2002): „The EU’s involvement in the Israeli-Palestinian Peace Process: Building of a Visible International Identity” *European Foreign Affairs Review* 7 (3): 283-295.
- Steinberg, Gerard M. (1999): *The European Union and the Middle East Process*. Jerusalem Center for Public Affairs, 1999. November 15. <http://www.jcpa.org/jl/vp418.htm> (letöltés: 2006. március)
- Stokke, Olav (1991): *Evaluating Development Assistance. Policies and Performance*. Geneva: The European Association of Development Research and Training Insitute (EADI) –London: Frank Cass
- Stokke, Olav (1992): *Evaluating Development Assistance. Approaches and Methods*. The European Association of Development Research and Training Insitute (EADI) –London: Frank Cass
- Stokke, Olav (1995): „Aid and Political Conditionality: Core Issues and the State of Art,” in Stokke (ed): 1-87
- Stokke, Olav (1995): *Aid and Political Conditionality*. The European Association of Development Research and Training Insitute (EADI) –London: Frank Cass
- Stokke, Olav (2005: 1-31): „The Changing International and Conseptual Enviroments of Development Cooperation,” in Hoebink et al (2005)
- Stokke, Olav (2005): „Norwegian Aid Policy,” in Hoebink et al (2005): 448-492.
- Svensson, Jakob (1998): *Foreign Aid and Rent Seeking*. Policy Research Working Paper (no. 1880) Washington: Világbank
- Swirski, Shlomo (2005): *The Price of Occupation. The Cost of the Occupation to Israeli Society*. Tel Aviv: ADVA

- Szent-Iványi, Balázs (2007): „A nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer működése és hatékonysága,” Kézirat. in Paragi et al (2007)
- Taraki, Lisa (1997): *Palestinian Society: Contemporary Realities and Trends*.
<http://home.birzeit.edu/wsi/Status%20Report/files/Lisa%20-%20Palestinian%20Society%20SR.pdf> (letöltés: 2006. január)
- Tornell, Aaron – Lane, Phillip (1999): „The Voracity Effect,” *American Economic Review* 89 (1): 22-46.
- Tostensen, Arne – Bull, Beate (2002): „Are Smart Sanctions Feasible?” *World Politics* 54 (3): 373-403.
- Tovias, Alfred (2005): „Israeli Policy Perspectives on the Euro-Mediterranean Partnership in the Context of EU Enlargement,” in Jünemann (2004)
- UN CAP (2006): *UN Consolidated Appeal for the Occupied Palestinian Territories*, 2006. UN OCHA
[http://ochadms.unog.ch/quickplace/cap/main.nsf/h_Index/CAP_2006_oPt/\\$FILE/CAP_2006_oPt_SCREEN.pdf?OpenElement](http://ochadms.unog.ch/quickplace/cap/main.nsf/h_Index/CAP_2006_oPt/$FILE/CAP_2006_oPt_SCREEN.pdf?OpenElement) (letöltés 2007. augusztus)
http://ocha.unog.ch/fts/reports/daily/ocha_R1_A698_07090907.pdf
- UNCTAD (2006): *The Palestinian Warn-torn Economy: aid, development and state formation*. New York –Genf: UN
- UNDP HDR (2006): *Human Development Indicators. Country Fact Sheet. Occupied Palestinian Territories*. (accessed: June 2007) http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/country_fact_sheets/cty_fs_PSE.html
- UNSCO – Világbank (1999): *Donor Investment in Palestinian Development 1994-1998*. Világbank és UNSCO, Jeruzsálem
- UNSCO (2001): *Report on the Palestinian Economy*. Jeruzsálem: UNSCO
- UNSCO (2002): *The Impact of Closure and Other Mobility Restrictions on Palestinian Productive Activities*.
<http://www.un.org/News/dh/mideast/econ-report-final.pdf> (letöltés: 2006. április) Jeruzsálem: UNSCO
- Uvin, Peter (1993): „’Do as I Say, Not as I do’: the Limits of Political Conditionality,” in Sorensen (1993): 63-84.
- Vasconcelos, Alvaro – Joffé, George, eds. (2000: 216-223): *The Barcelona process: building a Euro-Mediterranean regional community*. London: Frank Cass
- Világbank (1991). *Managing Development: The Governance Dimension*. The World Bank, Discussion Paper, 25 June, Washington: Világbank
- Világbank (1992): *Governance and Development*. Washington: Világbank
- Világbank (1993a-e): *Developing the Palestinian Territories: An Investment in Peace*:
 Világbank (1993a): *Developing the Palestinian Territories: Investment in Peace. Executive Summary*
 Világbank (1993b): *Developing the Palestinian Territories: Investment in Peace. Vol 2. The Economy*
 Világbank (1993c): *Developing the Palestinian Territories: Investment in Peace. Vol 3. Private Sector Development*
 Világbank (1993d): *Developing the Palestinian Territories: Investment in Peace. Vol 5. Infrastructure*
 Világbank (1993e): *Developing the Palestinian Territories: Investment in Peace. Vol 6. Human Resources and Social Policy*
- Világbank (1994): *Emergency Assistance To the Occupied Territories. Vol. I: Investment Program*. Washington: Világbank
- Világbank (1995-2005): *World Development Indicators*. Washington: Világbank
- Világbank (1998): *Assessing Aid. What Works, What Doesn't, and Why*. New York: Oxford University Press
- Világbank (2000): *Aid Effectiveness in the West Bank and Gaza*. Washington: Világbank
- Világbank (2000b). *Reforming Public Institutions and Strengthening Governance: A World Bank Strategy*. Washington: Világbank
- Világbank (2002): *Fifteen Months – Intifada, Closures and Palestinian Economic Crisis*. Washington: Világbank
- Világbank (2004a): *Four Years – Intifada, Closures and Palestinian Economic Crisis. An Assessment*. Washington: Világbank
- Világbank (2004b): *Disengagement, the Palestinian Economy and the Settlement*. Washington: Világbank
- Világbank (2004c): *Stagnation or Revival? Israeli Disengagement and Palestinian Economic Prospects*. Washington: Világbank
- Világbank (2005): *The Palestinian Economy and the Prospects for its Recovery. Economic Monitoring Report to the AHLC*. Washington: Világbank
- Világbank (2006): *West Bank and Gaza. Country Economic Memorandum. Growth in West Bank and Gaza: Opportunities And Constrains*. Washington: Világbank
- Világbank (2006b): *West Bank And Gaza. Education Sector Analysis. Impressive Achievements under Harsh Conditions and the Way Forward to Consolidate a Quality Education System*. Washington: Világbank
- Világbank (2006c): *Brief Overview of the Olive and the Olive Oil Sector in the Palestinian Territories*. Washington: Világbank
- Világbank (2006d): *The Role and Performance of Palestinian NGOs in Health, Education and Agriculture*. Washington: Világbank
- Világbank (2007): *Movement and Access Restrictions in the West Bank*. Washington: Világbank

- Waage, Hilde Henriksen (2004): „*Peacemaking is a Risky Business.*” *Norway’s Role in the Peace Process in the Middle East, 1993-1996.* Oslo: International Peace Research Institute (PRIO)
- Watson, Geoffrey R. (2000): *The Oslo Accords: international law and the Israeli-Palestinian Agreements.* Oxford: Oxford University Press
- Wurmser, David (1993): „The Rise and Fall of the Arab World,” *Strategic Review* 21 (3): 33-46.
- Zagha, Adel– Jamal, Manal (1997a) *Foreign aid and development in Palestine*, Vol. 1, Jerusalem: Jerusalem Media & Communications Centre
- Zagha, Adel– Jamal, Manal (1997b): *Mortgaging self-reliance: Foreign aid and development in Palestine*, Vol. 2, Jerusalem: Jerusalem Media & Communications Centre
- Zagha, Adel – Zomlot, Husam (2004): „Israel and the Palestinian Economy: Integration or Containment?” In Khan (2004): 120-141.
- Zahar, Mahmoud (1995): „ Hamas: Waiting for Secular Nationalism to Self-Destruct. An interview with Mahmud Zahar,” *Journal of Palestine Studies* 24 (3): 81-88.
- Zilberfarb, Ben-Zion (2005): „From Socialism to Free Market – Israelei Economy, 1948-2003” *Israel Affairs* 11 (1): 12-21
- Ziyyad, Abu Ziyyad (2002): „The Middle East Peace Process – Where to next?” in Ma’oz et al (2002): 149-160.

Dokumentumok

- Bécsi egyezmény a nemzetközi szerződések jogáról (1969),
http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf
- EK (1980): *Velencei Nyilatkozat* (1980. június 13.)
- EK/EDP (2000): *European Development Policy Framework*, <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/r12001.htm>
- EK/Európai Konszenzus (2006): *Európai konszenzus a fejlesztési politikáról*
<http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/r12544.htm>, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/hu/oj/2006/c_046/c_04620060224hu00010019.pdf
- EU/EK (1998): *The Role of the European Union in the peace process and its future assistance to the Middle East* (Brüsszel, 1998. január 16.). *Journal of Palestine Studies* 27 (3): 148-151.
<http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/db942872b9eae454852560f6005a76fb/8fa46f4f7db77d8d052565b800543de0!OpenDocument>
- EU/EK (1999): *Berlini Nyilatkozat* (1999. március 24.)
- EU/EK (2000): *Common Strategy on the Mediterranean Region* (2000. július 22.)
http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/common_strategy_med_en.pdf
- EU/EK (2002): *Sevillai Nyilatkozat* (2002. június 22.)
- EU/EK (2005): *ENP: EU-Palestinian Authority Action Plan* (Country Report)
http://ec.europa.eu/external_relations/gaza/docs/palest_author_11_may_en.pdf
- EU/EP (2007): *Jelentéstervezet a MEDA programról és a Palesztínának nyújtott pénzügyi támogatásról.* *EuropeAid alapján EU EP* (2007. március),
http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/am/656/656446/656446hu.pdf
- EU-PLO (1997): *EU-PLO Interim Association Agreement* (1997) [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A0716\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A0716(01):EN:HTML)
- EUSZ (1992): *Szerződés az Európai Unióról*, <http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/index.htm#founding>
- FAA (1961): *US. Foreign Assistance Act* http://www.law.cornell.edu/uscode/22/usc_sup_01_22_10_32.html,
<http://www.usaid.gov/policy/ads/faa.pdf>
- Hamász (1987): *Hamász alapító okirat* (1987), <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/mideast/hamas.htm>
- Hága (1907): *Laws and Customs of War on Land* (Hague IV); 1907. október 18.
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/lawofwar/hague04.htm>
- Helsinki Zárónyilatkozat (1975), http://osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf
- Kvartett (2002): *Roadmap*: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2003/20062.htm>
- MEPF (1995): *US. Middle East Peace Facilitation Act*, 1993; 1995
- PFSZ (1968): *PFSZ Alapokmány* (1968), http://www.pac-usa.org/the_palestinian_charter.htm
- PFSZ (1988): *A palesztín állam kikiáltása és Izrael elismerése*,
<http://www.ariga.com/treaties/palindependencedeclaration.shtml>
- Oslói megállapodások (Laqueur, W. – Rubin, B., eds (2001): *The Israel-Arab Reader*. London: Penguin)
- MR (1993): *Izrael és PFSZ közötti kölcsönös elismerés* (1993), <http://www.ariga.com/treaties/recogn.shtml>
- DOP (1993): *Declaration of Principles on Interim Self-Government Agreements*, Washington, 1993. szeptember 13.
- GJ (1994): *Gaza-Jericho Agreement*. Kairó, 1994. május 4.

PP (1994): *Protocol on Economic Relations between the Government of the State of Israel and the P.L.O., representing the Palestinian People*. Paris, April 29. 1994; Attached to the Gaza-Jericho Agreement

EEA (1994): *Early Empowerment Agreements. Protocol on Further Transfer of Powers and Responsibilities* (Kairó, 1994. augusztus 27.), illetve *Protocol on Preparatory Transfer of Powers and Responsibilities* (Erec, 1994. augusztus 29.)

IA (1995): *Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip*, Washington, 1995. szeptember 28.

Hebron (1997): *Protocol Concerning the Hebron Redeployment*, Hebron 1997. január 17.

Wye (1998): *Wye River Memorandum*, Wye River Plantation, Maryland, 1998. október 23.

Sarm (1999): *The Sharm el Sheikh Memorandum on Implementation Timeline of Outstanding Commitments of Agreements Signed and the Resumption of Permanent Status Negotiations*, Sarm-es-Seik 1999. szeptember 4.

Camp David (2000): *Trilateral statement*. Camp David, 2000. július 25.
http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/2000_2009/2000/7/Trilateral%20Statement%20on%20the%20Middle%20East%20Peace%20Summ

Clinton (2000): *Clinton Proposals*. 2000. december <http://www.mideastweb.org/clintonproposal.htm>

Taba/EU (2001): *The Moratinos Non-Paper*. <http://www.mideastweb.org/moratinos.htm>

Donor-találkozók dokumentumai (ABC sorrendben):

AHLC (1993-1997): *Ad Hoc Liaison Committee és Világbank Consultative Group (CG) találkozóinak dokumentumai*. Konkrétan:

AHLC (2000): *West Bank and Gaza Economic Policy Framework Progress Report*, prepared by the World Bank, presented to the secretariat of the Ad Hoc Liaison Committee, Lisszabon, 2000. június 7-8.

AHLC/cím nélküli (1996): *Cím nélküli dokumentum*; tartalma szerint informális beszámoló Jean-Paul Jesse, az EB DG Relex közel-keleti egységét vezető tisztviselő (véltetően a brüsszeli amerikai nagykövetség) politikai irodája (poloff) számára nyújtott) tájékoztatásáról. Párizs, 1996. január 6.

AHLC/EC (1994): *European Commission Intervention at the AHLC meeting in Brussels*. Brüsszel, 1994. november 29-30.

AHLC/EU (1997): *'EU-melding' form pres/dub coreu to all coreu*. Pesc/pres/dub 961. Subject: informal meeting of the AHLC on aid to Palestinians in Brussels on 10 December 1996.

AHLC/Holst (1997): *The Johan Jürgen Holst Peace Fund. Status of Funding, Future Needs. Report to the AHLC Committee Meeting*. Készítette: Világbank. Washington, 1997. június 5.

AHLC/Kaddoumi (1994): *Fax transmission from Farouk Kaddoumi (Head of Political Department, PLO, Tunis; Chairman of the Board of PEC DAR) to Caio Koch-Weser (Vice President, World Bank, Washington)*. Tunisz, 1994. október 17.

AHLC/PA (1996): *Draft Medium-Term Policy Framework, 1996-1998. Prepared by the Palestinian Authority in collaboration with the staffs of the IMF and the Világbank*. December 1, 1995. Presented at the Ministerial Conference, January 1996; Párizs, 1996. január 6.

AHLC/PA (1996b): *Palestinian Authority's Draft Budget for 1996*. November 14, 1995, Gaza. Presented to Ministerial Conference in January 1996.; Párizs, 1996. január 6.

AHLC/PNA (1997): *Statement by the Palestinian Delegation on the Internal Audit Report of May 23, 1997*. Presented to the AHLC June 5, 1997.; Washington. 1997. június 5.

AHLC/TAP (1995): *Tripartite Action Plan on Revenues, Expenditures and Donor Funding for the Palestinian Authority*. 1995. április 27.

AHLC/WB (1994): *Palestinian Budget and Start-up Costs, Overall Flows*. Készítette: Világbank. Párizs, 1994. június 10.

AHLC/WB (1994b): *Statement by Caio Coch-Weser on behalf of the Világbank*. AHLC-meeting. Brüsszel 1994. november 29-30.

AHLC/WB (1995): *West Bank and Gaza Fact Sheet. WBG Economy*. Készítette: Világbank. Washington, 1995. január 11.

CG/IMF (1994): *Statement by Fund Staff Representative*. CG Meeting; Párizs, 1994. szeptember 8-9.

CG/PEC DAR (1994): *Budgetary Support for the West Bank and Gaza. Prepared by PEC DAR*. Submitted to the CG meeting; Párizs, 1994. szeptember 8-9.

CG/WB (1994a): *West Bank and Gza: Note on Budgetary Support for Start-up and Transitory Expenditures*. WB Consultative Group on Palestinian Budget; Párizs, 1996. január 6.

CG/WB (1994b): *West Bank and Gaza. CG Meeting. Chairman's Opening Statement*. Párizs, 1994. szeptember 8-9.

CG/WB (1994c): *Financing need for the West Bank and Gaza during the Early Empowerment Phase*. Készítette: Világbank; Párizs, 1994. szeptember 8-9.

Conference to Support the Middle East. Co-Sponsors Summary. Washington, 1993. október 1.

Beszélgetések, interjúk (személyes, e-mail)

Abdullah, Samir (2006): MAS (*Palestinian Economic Policy Research Institute*); Ramallah, 2006. március 16. és november 19.

Abunassar, Wadie (2006): Haifa, International Center for Consultations; Jeruzsálem, 2006. november 8.

Arafat, Kairo (2006): Palesztín Tervezési Minisztérium (MOP), Aid Coordination Department; Ramallah, 2006. március 16. és november 20.

Brynen, Rex (2006, 2007): McGill University, Department of Political Science; e-mail váltás: 2006. december és 2007. április

Caiveau, Herve (2007): EU/EK, ECHO; Jeruzsálem, 2006. december 5.

Gallagher, Mark (2006, 2007): EU/EK ECTAO; Jeruzsálem, 2006. december 5. és 2007. február 1.

Harris, Mikha (2007): ipari és kereskedelmi miniszter (1994-1996); Tel Aviv, 2007. január 25.

Hóvári, János (2005-2007): Külügyminisztérium, VI. területei főosztály

Jungbert, Béla (2006-2007): a Magyar Köztársaság Palesztín Nemzeti Hatóság területén működő képvisleti irodája; Ramallah

Kleiman, Ephraim (2006-2007): Héber Egyetem (HUJI), Department of Economics; Jeruzsálem

Mascini, Francesco (2007): a Holland Királyság Palesztín Nemzeti Hatóság területén képvisleti irodájának helyettes vezetője; Ramallah, 2007. január 17.

Nasr, Abdul-Karim (2007): Bir Zeit Egyetem, Ramallah, 2007. január 16.

Öhrstöm, Anders (2007): Svéd Konzulátus, SIDA, Jeruzsálem, 2007. január 18.

Pedersen, Jon (2007): FAFO/AIS, Osló

Schmid, Dorothée (2007): L'Institut français des relations internationales (IFRI), Párizs, e-mail-váltások, -2007

Taylor, Mark (2007): FAFO/AIS, Osló

Közvéleménykutatási adatok forrásai

Palestinian Center for Policy and Survey Research (CPRS/PCPRS, 1993-2007)

<http://www.pcprsr.org/survey/index.html#head1> (minden felsorolt online elérhető):

- CPRS (1993): *Public Opinion Poll #4* (1993. december)
- CPRS (1997): *Public Opinion Poll #29* (1997. szeptember)
- CPRS (2000): *Public Opinion Poll #48*, (2000. április)
- CPRS/PCPSR (2003): *PSR Palestinian Public Opinion Poll #7*. (2003. április)
- CPRS/PCPSR (2005): *PSR Palestinian Public Opinion Poll #15: Palestinians and Israelis Disagree on How to Proceed with the Peace Process* (2005. március)
- PCPSR (2005): *PSR Palestinian Public Opinion Poll #17*: (2005. szeptember)
- PCPSR (2005): *Joint Palestinian-Israeli Public Opinion Poll*. (2005. december)

Jerusalem Media and Communication Center (JMCC, 1993-2007):

<http://www.jmcc.org/publicpoll/results.html>

TAU/TSC (1994-2005): Tami Steimetz Center for Peace, Tel Aviv University

<http://www.tau.ac.il/peace/>

Közös, izraeli-palesztín közvéleménykutatások:

- TAU/TSC és JMCC (1999): <http://www.jmcc.org/publicpoll/results/1999/no30.htm#results>
- PCPRS és Harry S. Truman Institute for Advancement of Peace, Héber Egyetem (HUJI) (2000-2007)
<http://truman.huji.ac.il/polls.asp?page=2&cat=0&in=0>

Egyéb források

Izraeli Statisztikai Hivatal: http://www1.cbs.gov.il/reader/cw_usr_view_Folder?ID=141

Izrael, B'tselem: <http://www.btselem.org/index.asp>

Palesztín Statisztikai Hivatal, PCBS: <http://www.pcbs.org/>

PNA (MOP): PAMS Database: <http://db.mop.gov.ps/amc/>

Local Development Forum on the Assistance to Palestinian People (LDF): <http://www.ldf.ps/>

5. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk

Könyvek, könyvrészletek

- Paragi Beáta – Szent-Iványi Balázs – Vári Sára (2007): *Nemzetközi fejlesztési segélyezés*. Tankönyv. Budapest
- Paragi Beáta (2005: 67-84): *A palesztinai arabok nemzeti identitásának fejlődése*. In N. Rózsa Erzsében, szerk: *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Horváth Jenő, szerk (2006): *Világpolitikai lexikon*. 1945-2005. Osiris, Budapest
(szócikkek: Közel-Kelet, Afrika, nemzetközi politikaelmélet, kisebbségek)

Tanulmányok, folyóirat cikkek

- Paragi Beáta – Szent-Iványi Balázs: *Szükség vagy érdek? A nemzetközi segélyezés érdek- és motivációrendszere*. Társadalom és Gazdaság c. folyóirat 28 (1): 99-121
- Paragi Beáta (2006): *Az EU közös eszköz-, és szereprendszere a Közel-Keleten*. Külügyi Szemle 5 (3-4): 49-88.
- Paragi Beáta (2006): *Az arab-izraeli háborúk története*. Rubicon, 2006/3-4. szám
- Paragi Beáta (2004). *A palesztin gazdaság főbb jellemzői és az intifada gazdasági hatása*. Kül-Világ online folyóirat 1 (1), MTA-NATO Információs Központ, Budapest
<http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2004/01/paragi.html>

Recenziók

- Paragi Beáta (2006): *Els van Diggele: Egy nép, amely külön lakik. Zsidó identitás a mai Izraelben*. Kül-Világ online folyóirat 3 (2), MTA-NATO Információs Központ, Budapest
<http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2006/02/k-izrael.pdf>
- Paragi Beáta (2004): „(...) a szabadság szolgaság, a tudatlanság erő”?, azaz a 2002 és 2003 évi Arab Human Development Report-ok megállapításai és fogadtatása. Kül-Világ online folyóirat 1 (3), MTA-NATO Információs Központ, Budapest
<http://www.freeweb.hu/kul-vilag/konyv/ahdr.html>